

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Kesselová, Častice v jazykovom systéme a v komunikácii dieťaťa
■ M. Ološtiak, Niekoľko poznámok k motivácii a designácii sekundárnych pomenovaní (prezývok) ■ Š. Švagrovský, Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758

DISKUSIE A ROZHĽADY

F. Kočiš, Sociolingvistické „prepínanie kódov“ ■ Á. Kráľ, O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusii o nich ■ J. Kačala, Identifikácia prvkov sémantickej štruktúry vety ■ L. Dvonč, Ulievač, ulievak/ulievák, ulievareň/ulieváreň

SPRÁVY A RECENZIE

14. slovenská onomastická konferencia. J. Krško ■ Kam kráča slovenčina v maďarských národnostných školách? E. Nemcová ■ DOLNÍK, J.: Jazyk a hodnotenie. K. Puškelová ■ Nárečia a národný jazyk. V. Kováčová ■ Návštevný diskurz v jazykovednej reflexii (HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – ZEMAN, J., Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách). D. Slančová

KRONIKA

Významné životné jubileum profesora Vincenta Blanára. J. Skladaná

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Marta Zamborová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Eugen Jóna, Rudolf Krájčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák, Miloslava Sokolová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Kesselová, Častice v jazykovom systéme a v komunikácii
.....
257
- M. Ološtica, Niekoľko poznámok k motivácii a designácii sekundárnych pomenovaní (prezývok)
.....
270
- Š. Švagrovský, Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758
.....
279

DISKUSIE A ROZHĽADY

- F. Kočíš, Sociolingvistické „prepínanie kódov“
.....
295
- Á. Kráľ, O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusiám o nich
.....
304
- J. Kačala, Identifikácia prvkov sémantickej štruktúry vety
.....
309
- L. Dvonč, Ulievač, ulievak/ulievák, ulievareň/ulieváreň
.....
319

SPRÁVY A RECENZIE

14. slovenská
onomastická
konferencia. J.
K r š k o

.....
326

Kam kráča slovenčina
v maďarských
národnostných
školách? E.
N e m c o v á

.....
329

DOLNÍK, J.: Jazyk a
hodnotenie. K.
P u š k e l o v á

.....
332

Nárečia a národný
jazyk. V.
K o v á č o v á

.....
334

Návštevný diskurz v
jazykovednej reflexii
(HOFFMANNOVÁ, J. –
MÜLLEROVÁ, O. –
ZEMAN, J., Konverzace
v češtině při
rodinných a přátelských
návštěvách). D.
S l a n ě o v á

.....
337

KRONIKA

Významné životné
jubileum profesora
Vincenta
Blanára. J. S k l a d a n á

.....
345

ROZLIČNOSTI

Zombi/zombie. S. O n d r e j o v i ě

.....
349

Sunita – *sunniita, šiita.* L. D v o n ě

.....
350

Talkshow i *tolkšou.* J. J a c k o

.....
352

OBSAH 65. ROČNÍKA

.....
354

MENNÝ REGISTER 65. ROČNÍKA

.....
356

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 65 – 2000
DVOJČÍSLO 5 – 6

Jana Kesselová

ČASTICE V JAZYKOVOM SYSTÉME A V KOMUNIKÁCI DIEŤAŤA

KESSELOVÁ, J.: Particles in language system and communication. Slovenská reč, 65, 2000, No. 5 – 6, pp. 257 – 269. (Bratislava)

The classification of particles into two groups: appealing (contacting and appealing) and qualificative (affirmative, negative, persuasive, compositional, emotional) is based on their function – to modify basic communicative intentions. In the particles acquisition, there are two tendencies, connected with the principle of language economy in the language system and the children's perception of the world.

1. Ku skúmaniu funkčnej charakteristiky častíc v komunikácii pristupujeme z hľadiska nasledujúcich teoretických východísk. Po prvé, častice pokladáme za slová s konektorovou a/alebo aktualizačnou funkciou. Pod konektorovou funkciou rozumieme schopnosť častice zaradiť výpoveď do kontextu a fungovať ako pričleňovací konektor. Aktualizáciu chápeme ako subjektívnu, hovoriacim motivovanú modifikáciu výpovede alebo jej časti. Po druhé, častice ako slová so širokým rozptylom funkčno-sémantických charakteristík slúžia na vyjadrenie rozmanitých postojov hovoriaceho k niektorej zložke komunikačnej situácie (k jazykovo stvárnenému výseku skutočnosti, k adresátovi, k obsahu výpovede alebo k členeniu textu). Po tretie, častice sú polyfunkčné slová konkretizujúce sa v súhre situačného, jazykového a skúsenostného kontextu. Polyfunkčnosť častíc je natoľko výrazná, že v kontexte môže tá istá častica participovať na rozličných (niekedy až protikladných) komunikačných funkciách:

A ty teraz urob čaj pre hosťov. – Ved' už som spravila. (námietka);

A môže aj princezná už prísť? – Ved' už som ju volal. (zdôraznený súhlas);

Ved' už mi daj. (pobádanie);

Ideme do telocvične? – Ved' tam skúšajú módnu prehliadku. (odmietnutie s vysvetlením);

A nebudú sa mi už zvieratka smiať? – Ved' vieš, že si múdry a šikovný. (uistenie adresáta);

Ved' ja tiež viem pekného nakresliť. (uistenie sa).

Iným prejavom polyfunkčnosti častíc sú navrstvené komunikačné funkcie, ktoré sa vo výpovedi s časticou realizujú simultánne (porov. kombinovanú komunikačnú funkciu, Slančová, 1999, s. 70). Napríklad častice *tak, no, dobre, presne,¹ áno, hej, mhm, jasné* môžu odrazu plniť kontaktnú funkciu, registračnú funkciu (adresát berie na vedomie verbálny alebo neverbálny prejav podávateľa), konštrukčnú funkciu (signalizujú koniec jedného tematického bloku a prechod k ďalšiemu) a hodnotiacu funkciu (vyjadrujú kladný postoj hovoriaceho k partnerovmu výroku či správaniu). V rečovom prejave detí s vyšším stupňom komunikačnej kompetencie (vonkajším prejavom je vyššia frekvencia vstupov do dialógu a vyšší sociálny status dieťaťa v komunikácii alebo v hre) badať úsilie hovoriaceho výpoveď s kombinovanou komunikačnou funkciou explicitne konkretizovať.

Tak. Krásna rozprávka. Tvoja rozprávka sa skončila a na pódium teraz prichádza nová súťažiaca. Karolína.

Nó (s predĺženým vokálom a stúpavou melódiou možno hodnotiť ako pochvalu). *Si dobre dal. Tak spolu majú byť. A teraz urob tak.*

Tým dieťa akoby intuitívne vychádzalo v ústrety možnostiam vnímania svojich partnerov (o vzťahu medzi formulačnými a pamäťovými schopnosťami hovoriaceho anosťami vnímania poslucháčov bližšie Müllerová, 1994). Na druhej strane v rečovom prejave detí s menej rozvinutými formulačnými schopnosťami polyfunkčné častice *no, a, tak, dobre, hej, mhm* klesajú na úroveň prázdnych expletív, ktoré dieťa používa nevedomene ako parazitické útvary vo vyplnených hezitálnych pauzách.

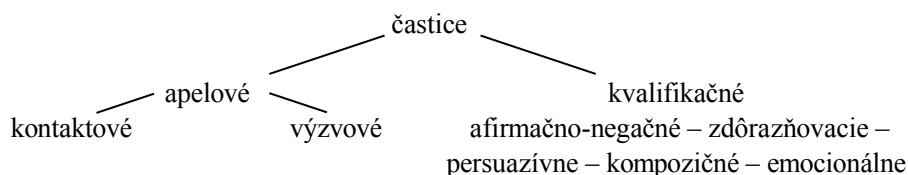
Komunikačná polyfunkčnosť častíc je v priamoúmernom vzťahu k frekvencii častíc v komunikácii. Možno hovoriť o analógii s výskytom plnovýznamových slov so širokým rozsahom a chudobným obsahom na popredných miestach frekvenčného slovníka dialogickej komunikácie. Tak sa v spontánnej komunikácii presadzuje princíp úspornosti výrazu (úsilie pomocou obmedzeného inventára prvkov vyjadriť čo najväčší počet významov, resp. elementárnych komunikačných funkcií). Frekvenčné poradie častíc v detskej komunikácii (*a, no, ale, aj, nie, tak, hej, ešte, áno, už, dobre, však, iba, lebo, pozri, len, až, že, to, asi, ved', ani, tiež, počkaj, vieš, keby, nech, hm, aby, skoro, čo, i, vôbec, akože, prosím, alebo, vidíš, takže, či, možno, počuj, naozaj, samozrejme, dúfam, dokonca, najmä, keď, konečne, vlastne, ozaj, pravdaže, našťastie, bohužiaľ, akurát, presne, isteže, celkom, lenže, myslím, vážne,*

¹ Desémantizácia prísloviak a prechod k časticiam je spojený s rozpadom syntagmatického spojenia príslovky s iným príznakom. Častica sa vzťahuje (ale nesntagmaticky) k celej predchádzajúcej výpovedi alebo jej časti: – *Jak hrozne píšti, sa to nedá počúvať.* – *Presne.* – *To tvoja mama bola žalovať.* – *Presne.*

skôr, jasné, figu, veru) zároveň potvrdzuje princíp sémantickej gradácie (Mistrík, 1966, s. 748). Na prvých miestach frekvenčného slovníka sú častice, ktoré sú v lineárnom usporiadaní vo výpovedi najďalej od plnovýznamového slova, teda platí usporiadanie od najvšeobecnejších častíc po špecifické.

2. Analýza autentického dialogického materiálu ukazuje, že klasifikácia častíc na základe protikladu uvádzacie – vytyčovacie častice (Mistrík, 1966) vychodí viac z vonkajšieho kritéria, t. j. z polohy častíc vo výpovedi (iniciálové – neiniciálové postavenie) než z funkcie vo výpovedi. V komunikácii sa totiž obe funkcie častíc (aktualizačná i konektorová) prelínajú. Vyjadrenie postoja sa navrstvuje aj na uvádzacie častice, ktorých primárnou funkciou je začleňovať výpoveď do kontextu, a na vytyčovacie častice, ktoré subjektívne modifikujú niektorú zložku výpovede a súčasne posilňujú väzbu výpovede na kontext. Dalo by sa povedať aj tak, že prostredníctvom častíc sa výpoveď jednoznačnejšie začleňuje do kontextu a na jeho pozadí sa zasa konkretizuje a špecifikuje postoj hovoriaceho.

Z pozorovania funkčných vlastností častíc v dialogickom texte vyplýva, že ich dominantnou funkciou je modifikácia elementárnych komunikačných zámerov hovoriaceho. Častice sú buď prostriedkami na ovplyvnenie adresáta, alebo slúžia na vyjadrenie hodnotiaceho postoja hovoriaceho k obsahu výpovede alebo k činnosti. Na základe analógie s operačnými a neoperačnými komunikačnými funkciami (Müllero-ová, 1979) alebo operačnými a informačnými výpovednými aktmi (Horecký, 1992) častice rozdeľujeme na apelové a kvalifikačné. Ostrému rozhraničeniu apelových a kvalifikačných častíc bráni nielen spomenuté navrstvovanie komunikačných funkcií, ale i fakt, že v hodnotiacom postoji je implicitne prítomný i apel na adresáta. Preto pri analýze častíc jednu z funkcií pomocne vymedzujeme ako primárnu. Na základe funkcie častíc v spontánných dialogických komunikátoch detí častice klasifikujeme takto:

2.1. Za kontaktové pokladáme častice, ktorých primárnou funkciou je ovplyvniť adresáta, aby hovoriacemu venoval pozornosť, a vytvoriť predpoklad dialogickej komunikácie (polarita ja a ty; Mukařovský, 1941). Je pozoruhodné, že oslovenie ako typický kontakto- vý prvok bezprostrednej situačnej komunikácie je v dialógu detí okrajové. Zvýšená frekvencia mien v oslovovacom nominatíve alebo vokatívne je príznaková a signalizuje dominantné (kladne alebo záporne hodnotené) miesto dieťaťa v komunikačnej skupine. Meno ako kontakto- vý prostriedok sa v detskej komunikácii

objavuje zvyčajne až vtedy, keď ostatné prostriedky nevedli k splneniu komunikačného zámeru hovoriaceho. Obvyklými kontaktnými prostriedkami detskej komunikácie sú neverbálne a deiktické prostriedky, kategória slovesnej osoby a kontaktné častice, vytvárajúce z hľadiska frekvencie a vzťahu k iným slovným druhom tri komunikačné vrstvy.

2.1.1. Prvú vrstvu predstavujú najfrekventovanejšie častice *a*, *no* blízke spoj-kám. Výraznejšia než konektorová funkcia je ich schopnosť signalizovať moment vstupu do dialógu a zámer nadviazať kontakt s partnermi rozhovoru. Široký rozsah použitia častice *a* vychodí z toho, že nie je nositeľom sprievodných komunikačných funkcií (nanajvýš je prostriedkom kompozičnej štruktúry textu), a preto ju možno využiť bez obmedzenia ako kontaktno-iniciálny výraz vo výpovediach s akoukoľvek komunikačnou funkciou (KF). Takmer pravidelne sa objavuje v iniciálovej alebo finálnej replike tematického bloku, čo dokazuje, že v spontánnom jazykovom vedomí dieťaťa mladšieho školského veku jestvuje predstava o základnom kompozičnom členení textu. Kým častica *a* je kontaktným prostriedkom najmä v krátkych a dynamicky sa striedajúcich replikách symetrického dialógu, častica *no* je skôr kontaktným prvkom v dlhších replikách asymetrického dialógu (predstavuje prípravnú rozvažovaciu fázu repliky vyplnenú formulačným úsilím dieťaťa, čo naznačuje predĺžený vokál alebo hezitálna pauza po častici). S rastúcimi formulačnými ťažkosťami je späť pokles častice *no* na úroveň expletívneho prvku, ktorý je na jednej strane rušivým prvkom rečového stereotypu, na druhej strane hovoriaci ním signalizuje vôľu pokračovať vo výpovedi. Užší rozsah komunikačného využitia častice *no* je podmienený tým, že na jej kontaktnú funkciu sa navrstvuje hodnotiaci postoj hovoriaceho. Smeruje skôr k vyjadreniu negatívneho postoja hovoriaceho k adresátovi, a to aj v prípade pozitívnej formy výpovede (*No ty sa v tom vyznáš.* = nevyznáš sa; *Požičiaš mi tvoju?* – *No určite.* = nie; *No to je dobrá pochúťka?* = irónia; *No dobre no. No tak dobre.* = súhlas so značným výrazom nevôle, ktorý je výsledkom predchádzajúceho presvedčania podávateľa; *No čo ste to porobili?* = výčitka; *Vý máte špinavé ruky!* – *No ale my sme si umývali.* = námietka). V spojení s imperatívom sloves sa strohý príkaz v spojení s časticou *no* zmierňuje na povzbudenie (*No ukáž, čo vieš!* – *No zbieraj!* – *No píš!* *No a ďalej!*) a replika má výzvoový charakter.

2.1.2. Druhú vrstvu kontaktných častíc predstavujú desémantizované tvary imperatívu (*pozri, pozeraj, kukni, kukaj, predstav si, počkaj, počuj, počúvaj*) alebo indikatívu sloves (*vidíš, vieš, viete, prosím*). Za kritérium slovnodruhového prechodu sloves k časticiam považujeme nesúlad medzi sémantikou východiskového slovesa a obsahovo-pragmatickej jednotky (*Pozri, jak je tu horúco!* – *Pozri, príde návšteva a my ešte nie sme hotoví.* – *Pozeraj, ale buď už ticho.* – *Počúvaj, takú ti strelím.* – *Vieš čo, najprv tak dáme a potom spojíme.* – *Počkaj, ja ti aj tak vezmem!*). Tvary imperatívu sloves zrakového a sluchového vnímania, ktoré bezpochy-

by majú kontaktnú funkciu, ale súčasne sú späté s pôvodným významom slovesa (*počúvaj* + výpoveď s KF potreba informácie: *Počúvaj, a my kedy ideme na bran-né?*; *pozri* + výzva: *Pozri, jaké ja mám pekné.*), hodnotíme ako prechodné štádium v procese desémantizácie sloviess. Za zmienku stojí fakt, že v kontaktovej funkcii sú najviac vyťažené apely zo sloviess zrakového vnímania (väčšinu informácií o svete získavame zrakom a vizuálny kontakt patrí k dominantným neverbálnym prostriedkom komunikácie, preto hovoriaci chce upútať pozornosť adresáta aktivizáciou zrakového vnímania) a že vo fatickej funkcii sa uplatňujú skôr dokonavé podoby sloviess (to súvisí s celkovou orientáciou dieťaťa na pomenúvanie záverečnej fázy deja spojenej s dosiahnutím výsledku). Tak sa zvyšuje „akčnosť“ kontaktného prostriedku. Kontaktná funkcia je síce spoločnou vlastnosťou všetkých uvedených prostriedkov, ale navrstvenie ďalších odtienkov komunikačných funkcií bráni ich voľnej substitúcii vo výpovedi. Navyše sa vo výbere kontaktovej častice prejavuje vzťah hovoriaceho k adresátovi (podobne ako vo výbere oslovenia).

Častica *vieš* (*viete*) v iníciaľovom postavení predstavuje prípravnú fázu repliky s KF návrh (*Vieš čo, nebudeme sa vyhadzovať.*), v koncovom postavení ako dôvetok s presvedčacou funkciou, keď hovoriaci zrejme intuitívne hodnotí svoju reakciu ako nepreferovanú z hľadiska adresáta (*By som ho chcel kúpiť od teba. – Nemôžem ti ho predať, on musí byť ešte pri mamičke, vieš?*). Častica *vieš* v spojení s opytovacími zámenami v sekundárnej expresívnej funkcii (*A viete, jak sa naháňali?*) a častica *predstav si* (*Sa mi konárik do lanka zadriapol, si predstav, jak som z bicykla zletel.*) má okrem kontaktovej funkcie zdôrazňovaciu až hyperbolizujúcu platnosť. Napokon, kontaktnou časticou *vieš* sa dieťa usiluje aktivizovať spoločný skúsenostný kontext s adresátom (*Sa tam nedalo dýchať, veď vieš, tam vôbec neotvárajú okno.*). Kontaktné častice *vidíš, počkaj, pozri, počuj* uvádzajú repliky s tendenciou k negatívnemu postojú hovoriaceho k adresátovi (repliky s KF výčitka: *Vidíš, jak sa vyvaľuje!*; výstraženie: *Počkaj, jakú dostaneš!*, *Počkaj, jak to poviem mame!*; vysvetlenie s napomenutím: *A prečo už musím ísť domov? – Pozri, príde návšteva a ty aké máš špinavé ruky.*). Častica *prosím* sa objavuje v modelovom dialógu ako kontaktný zdvorilostný prostriedok komunikanta s nižším sociálnym statusom (*A kde je domáca úloha? – Prosím, tu je.* = odpoveď na repliku učiteľky v hre na školu). V skúmanom veku teda jestvuje povedomie princípu zdvorilosti v komunikácii.

2.1.3. Tretiu vrstvu tvoria kontaktné častice, ktoré majú blízko k citoslovciam (*hej, aha, haló*)². Je zaujímavé sledovať komunikačnú stratégiu partnerov dialógu,

² O rozlíšenie častíc a citosloviess sa pokúsil M. Vondráček (1998, s. 29 – 37). Vyslovil domnienku, že väčšinu lexém s platnosťou vetného ekvivalentu (okrem jednočlenných menných viet) možno spoľahlivo pokladať za citoslovce. Potom napr. výraz *asi* vo výpovedi *Asi bude pršať* hodnotí ako časticu, kým vo výpovedi *Pôjdeme? Asi, bude pršať* ako citoslovce. Podľa našej mienky rozhodujúca je komunikačná funkcia. Oba výrazy *asi* sú prostriedkami istotnej modalitity a sú časticami, rozdielny je Slovenská reč, 65, 2000, č. 5 – 6

ak sa kontaktný prostriedok s tendenciou k negatívnemu postoju (napr. *hej: hej, vypadni – hej, zmizni – hej, nechaj to – hej, a ty čo berieš*) použije v neobvyklom textovom okolí, napr. v replike s KF potreba rady:

- *Hej, dobre som začala?* (bez odpovede) *Hej, sa pozri, dobre mám?* (bez reakcie) *Hej, pozri!* (bez reakcie) *Gabika, sa pozri, môžem čiernou?*
- *Urob hocijakou.*
- *Gabíí, pozeráj!*
- *Môžeš tak, aj ja tak robím.*

2.2. Existenciu výzvných častíc sledujeme v súvislosti s realizáciou výzvovej funkcie jazyka. Podľa K. Bühlera (cit. podľa Encyklopédie jazykovedy, 1993, s. 67) pri výzvovej funkcii jazyka „sa používa ľudská reč ako výzva pre prijímateľa, aby nejako reagoval na jazykový prejav“. Vo vymedzení KF výzva sa buď zdôrazňuje úsilie hovoriaceho donútiť (podnietiť) adresáta, aby (ne)vykonal nejakú činnosť (Grepl – Karlík, 1988), alebo sa výzva chápe skôr ako impulz, ktorý adresát potrebuje, aby istú činnosť skutočne realizoval (Müllerová, 1979). Z uvedeného vychodí, že výzva sa realizuje prostredníctvom funkčných odtienkov vyznačujúcich sa rozličným stupňom naliehavosti i rozličnou mierou súladu medzi vôľou hovoriaceho a ochotou adresáta splniť ju. V dialógu detí sa vo výzvovej funkcii uplatňujú častice *no, ale, tak, už, však, ved', keby, nech, čo, takže, či* (poradie podľa klesajúcej frekvencie). Časť z nich sa v kombinácii s oslovením, kontaktnými časticami, intonačnými prostriedkami a slovesným spôsobom uplatňuje v zosilnenej výzve ako príkaz až vyhrážka alebo v zjemnenej podobe ako pobádanie adresáta a pranie hovoriaceho.

Z hľadiska frekvenčného uplatnenia výzvných častíc v obsahovo-pragmatických jednotkách možno povedať, že detská komunikácia má výzvovo-príkazový charakter. Základným prostriedkom KF výzva je kombinácia častíc *no, tak, už, ved', však* s imperatívom sloves 2. osoby sg. bez oslovenia (*no spievaj, no daj, no zbieraj, no ukáž mi, už začni, tak ukáž, tak hraj, tak hovor, no tak vyjdi, ved' povedz, ved' píš už, však chod', však hlasnejšie rozprávaj*). Na presadzovanie svojej vôle dieťa mladšieho školského veku len ojedinele využíva presviedčanie, vysvetľovanie či pokus o argumentáciu (*Však jej tam daj mostík, ona nevie sama plávať! – No pod' do divadla, však to komédie budú! – Tu daj svetlo, aby som nenabúral. – Obráť na druhú stranu, aby nevidela.*). Prosbu sme vo vzájomnom kontakte detí ne-

hodnotený obsah výpovede (asi bude pršať – asi pôjdeme). A navyše, už spomenuté polyfunkčné častice *dobre, hej, áno* a pod. v dialógu tvoria úplne informatívne výpovede s rozmanitými komunikačnými funkciami typickými pre častice. Podľa našej mienky sú hranice medzi apelovými časticami a vôľovými citoslovcami otvorené, pretože funkciou oboch je vyjadriť, okrem iného, vôľové úsilie zacielené na adresáta. Rozdielna môže byť miera citovej zainteresovanosti, ktorá modifikuje zvukovú podobu výrazu, a tá ho posúva bližšie k časticam alebo k citoslovciam.

pozorovali vôbec. Nástoľčivosť v presadzovaní svojho komunikačného zámeru dieťa skúmaného veku realizuje skôr modifikáciou výzvy na príkaz než argumentáciou, presvedčaním alebo prosbou. Pozoruhodná je pestrosť výrazových prostriedkov, ktorými dieťa dosahuje zosilnenie výzvy.

Častica *ale* implicitne upozorňuje na protikladnosť postojov a signalizuje nesúlad medzi zámerom hovoriaceho a úmyslom adresáta (*Budem ešte počúvať kazetu na plné pecky. – Ale už vypni!*). Dôraznosť príkazu zvyšuje kombinácia častice *ale* s modálnymi slovesami *musíš* a *nesmieš* (*Ale musíš a musíš sa umyť!*), s fázovým slovesom *prestaň* a s príslovkami v eliptických výpovediach (elipsu pomenovania činnosti umožňuje situačný kontext), s infinitívom slovesa (*Ale netlačíť!*), s imperatívom expresívnych sloviess a s časticou *čo* v postavení dôvetku (*Ale vypadni! – Ale zmizni, čo!*), s expresívnou časticou *nieže* (*Ale nieže vodu vyleješ!*) a so zákazom vo forme opytovacej vety (*Ale ty čo robíš?! – Ale kde to beriete!*).

Na druhej strane sa v dialógu detí objavujú prostriedky zjemňujúce výzvu: želacie častice *keby* a *nech* (*Nech už sluhovia nosia na stôl! – Nech príde súťažiaca číslo tri!*), častice *no*, *tak*, *už* v kombinácii s indikatívom sloviess v inkluzívnom pluráli (*Tak začneme. – No pôjdeme. – Už ideme.*), kombinácia pobádacích častíc a oslovenia, prípadne pochvaly (*Tak ďalej, ty si šikovná. – Tak Deniska. – Takže Petra, máš sólo.*), pobádanie na činnosť formou opytovacej vety s časticou *či* (*Neviem, kde mám tie panáčky hľadať. – A či sa nevysypali v skrini?*). Treba uviesť, že zdvorilejšie formy výzvy sa viažu na modelový dialóg (komunikácia je simuláciou istého komunikačného vzorca komunikantov s nerovnocenným statusom alebo dramatiizáciou literárnej predlohy) a vo vzájomnom detskom dialógu je uplatňovanie princípu zdvorilosti zriedkavé a individuálne podmienené. Uvedené dokazuje, že v spontánnom jazykovom vedomí dieťaťa a mladšieho školského veku jestvujú predpoklady na výber jazykových prostriedkov v závislosti od vektorov komunikácie.

Za špecifický prejav výzvy považujeme výzvu adresáta na zaujatie zhodného postoja s hovoriacim (častice *nie*, *hej*, *dobré*, *však*, *že*, *hm*, *čo* v dôvetkovom postavení: *Na vodopád išli, nie? – A také mu špice narástli, ne? – Ty si to vedel, že? – Dobrý, čo?*).

3. Kvalifikačné častice sú prostriedkom na vyjadrenie hodnotiaceho postoja k obsahu výpovede alebo k činnosti adresáta bez zámeru ovplyvniť ho a spôsobiť zmenu jeho konania. Hranice medzi apelovými a kvalifikačnými časticami v komunikácii sú neostré. Sekundárne aj niektoré kvalifikačné častice plnia apelovú funkciu (na častice vyjadrujúce kladný postoj k činnosti adresáta sa navrstvuje výzva na pokračovanie v činnosti, v zápornom postoji k činnosti adresáta je implicitne prítomná výzva na jej ukončenie). Princíp binárnej protikladnosti, na ktorý sme ukázali vo funkčno-sémantickej analýze adjektívnej a adverbálnej lexiky (Kesselová, 1998; 1999), sa uplatňuje aj v osvojovaní si kvalifikačných častíc.

3.1. Princíp pravidelnosti a vedomie o existencii protikladov nachádza výraz v tom, že jadrom kvalifikačných častíc v detskej komunikácii sú afirmačno--negačné častice s dvojakou špecifikáciou.

3.1.1. Častice, ktoré vyjadrujú súhlasný alebo odmietavý postoj aj same osebe v jednočlenných vetách (*hej, hmh, dobre, áno / super, samozrejme, „okej“, pravdaže, presne, iste, isteže, jasné, veru, veruže; nie / akurát, ťažko, figu, sotva, hovno, prď*) sa z hľadiska komunikačnej vyťažnosti diferencujú na dve vrstvy (sú oddelené lomkou). Prvú tvoria výrazy v spontánnom dialógu detí všeobecne rozšírené, druhá pozostáva z prvkov, ktoré sú súčasťou idiolektu detí s vyšším stupňom komunikačnej kompetencie alebo so sklonom k vulgárnemu, prípadne módnemu vyjadrovaniu. Rozdielne komunikačné uplatnenie synonymných častíc súhlasu a nesúhlasu je prejavom rozvíjajúceho sa citu dieťaťa pre výber jazykových prostriedkov. Čím viac je detský dialóg simuláciou oficiálnych komunikačných situácií s nerovnocenným spoločenským statusom účastníkov, tým viac sa uplatňujú častice *áno, pravdaže, iste, samozrejme, nie* v superinformatívnych odpovediach (k termínu pozri Müllerová, 1982). Rovnocenný status detí sa odráža v preferencii častíc *hmh, super, hej, dobre, jasné* v jednoslovných (ale pritom úplne informatívnych) replikách. V samostatných výpovediach sa uplatňujú skôr častice so súhlasným postojom. Odmietavý postoj v jednočlennej výpovedi sa pociťuje ako dôrazný nesúhlas, ktorý dieťa zrejme intuitívne vníma ako nepreferovanú reakciu (z hľadiska adresáta), a preto sa ju usiluje zmierniť zdôvodnením svojho stanoviska.

Kríženie lexikálnych a intonačných prostriedkov môže spôsobiť nesúlad medzi výrazom a KF výpovede. Výpoveď s afirmačnou časticou má KF nesúhlasu s odtienkami od pochybovania (*Ja som sa naučil plávať. – Hej?*) cez iróniu (*A my chytáme Vidieň. – Hej Vidieň, Viedeň, ty.*) až po dôrazný nesúhlas (*Ja som to nezničil. – Hej ne!*) a nezujem o komunikáciu (*Dobre som začala? – Hej, dobre, dobre.*). Intonačné stvárnenie výpovede je natoľko silným indikátorom KF, že nesúlad lexikálnych a intonačných prostriedkov nespôsobuje komunikačný šum.

3.1.2. Okrem základného spôsobu vyjadrenia súhlasu a nesúhlasu v detskej komunikácii pozorujeme subjektívne motivovaný až afektívne zdôraznený postoj. Túto funkciu plnia častice *ale, však, až* schopné v závislosti od kontextu zvýrazniť oba postojové póly. V súhre so záporom slovesa, komparatívom adjektíva, osobným zámenom, dôrazom a melódiou zosilňujú nesúhlas s propozičným obsahom výpovede alebo záporné hodnotenie situácie:

Ja idem do lietadla a budem robiť vývrtky. – Ale nemôžeš robiť len šašky!

Ja s touto chcem robiť! – Ale my teraz budeme mať!

Pozri, aké mám ja pekné! – Ale moja je krajšia! – Ale čo!

Daj dvoch panáčikov dnu. – Však sa tam ani jeden človečik nezmestí.

Ešte si skontroluj. – Však ja nemám chybu.

Lahké to je, v škôlke sme to robili. – Nebolo to také ľahké až.

Na druhej strane rozličným spôsobom modifikujú súhlasný postoj hovoriaceho (obmedzený súhlas v odpoved'ovej replike, súhlas s vysvetlením postoja).

3.2. Analýza zdôrazňovacích častíc odкрýva spôsob hierarchizácie zložiek propozičného obsahu výpovede z hľadiska hovoriaceho. Zaujímá nás, aké zložky výpovede dieťa pokladá za najdôležitejšie a akým inventárom častíc ich významnosť prezentuje. Frekvenčne dominantné sú zdôrazňovacie častice *aj, ešte*, ktorých funkcie v komunikácii detí sú sčasti zhodné, sčasti komplementárne. Nesyntagmatickým spojením so zámenami 1. osoby (táto pozícia je najfrekventovanejšia) sa v detskej komunikácii stávajú sprievodným prostriedkom podporujúcim seba prezentáciu dieťaťa. Častica *aj* sa viaže na substantíva a slovesá, anteponované *ešte* vyzdvihuje najmä adjektíva a adverbíá. Na pozadí celého tematického bloku obe častice sú prostriedkom gradácie výpovedného obsahu a cez ňu prostriedkom získavania pozornosti adresátov. V pozadí tejto komunikačnej stratégie je podľa našej mienky uspokojovanie potreby kladného prijatia dieťaťa okolím:

- a) *ja som bol na chate – a ja aj v tábore – a ja aj pri mori – aj v hoteli sme my bývali – a my sme tam hrali aj futbal, aj opekali, aj zjedli guláš – a my sme v Nemecku boli a v Poľsku aj;*
- b) *uvidíš, aký ja budem mať smiešny – ale ja ti napíšem ešte smiešnejší – a môj bude ešte ešte smiešnejší – ešte ja som vám neukázala, až keď dokončím, bude ešte krajšie.*

Druhou funkciou zdôrazňovacích častíc v detskom komunikáte je vyjadrovanie hodnotiaceho postoja k deju, k substancii, k vlastnosti alebo k okolnosti z hľadiska miery ich existencie. Hodnotenie miery sa sústreďuje na protihľadé póly, t. j. nulová, príp. minimálna miera (*ani, len, iba, aspoň*) a veľká, takmer úplná miera (*až, skoro, vôbec, celkom, dokonca až, dokonca aj, ale, už*). Frekvencia a variabilita častíc veľkej miery podporuje tézu o sklone k hyperbolizácii výpovedného obsahu, na ktorú sme poukázali v analýze adjektív (Kesselová, 1998; *Až dlho to bude. – A také obrovské, až domov povedú. – Som sa skoro zabil. – Boli sme celkom premočené. – Koničkov má ale! – Toto je novinka ale! – Ale som smädný! – Ona vie dokonca až dva jazyky. – Týždeň už čo nepila. – Už tri hodiny čakám.*). Niektoré z uvedených častíc sa špecifikujú na zdôraznenie miery spolu so záporom slovesa (*Vôbec nič som necítil. – Ani jeden človečik sa tam nezmestí.*). Z hľadiska komunikačného vyučovania stojí za zmienku, že dieťa túto funkčnú konkretizáciu nie vždy rešpektuje a v súlade s princípom pravidelnosti časticu využíva ako zdôrazňovací prostriedok vo výpovedi s kladnou i zápornou formou slovesa (*Aj my nemôžeme ísť. – Aj ja som nenapísala. – Aj ja neprídem*). Domnievali sme sa, že tento nesúlad výrazu a funkcie je vývinovou osobitosťou. Na nešpecifikovanie častíc *aj – ani* vzhľadom na

polaritu kladu a záporu v spontánných ústných prejavoch dospelých upozornil J. Findra (1987). V reči dieťaťa teda môže ísť o výsledok napodobňovania.

Princíp protikladnosti je aj v pozadí zdôrazňovania na osi výlučnosť – príslušnosť k celku. Možno povedať, že častice *iba*, *len* (zdôrazňujúce výlučnosť) sú vo vzťahu komplementárnej distribúcie s dvojicou častíc *tiež*, *ešte* (vzťah k celku). Kým častice *iba*, *len* fungujú ako synonymné prostriedky, častice *tiež*, *ešte* sa líšia slovoslednou pozíciou a jemným významovým odtienkom vo vyjadrení príslušnosti k celku (*ešte* = okrem toho, navyše, stojí pred zdôrazneným výrazom; *tiež* = zaradovanie do triedy rovnakých javov, stojí za zdôrazneným výrazom). V dôsledku nepripravenosti prejavu sa aj častica *ešte* často nachádza vzhľadom na zdôraznený výraz v postponovanej pozícii.

Z analýzy zdôrazňovacích častíc vyplýva, že hierarchizácia zložiek výpovedného obsahu je buď prostriedkom sebareprezentácie dieťaťa, alebo prostriedkom zdôraznenia krajných členov protikladov maximálna a minimálna miera, klad a zápor, výlučnosť a príslušnosť k celku.

3.3. Za persuzívne pokladáme také častice, ktorými hovoriaci hodnotí svoju výpoveď (alebo jej časť) z hľadiska stupňa istoty o jej platnosti (istotná modalita sa vymedzuje aj ako persuzívna modalita, porov. Mistrík, 1985, s. 186; Oravec, 1982, s. 54). Zámerne nehovoríme o modalitných časticách (porov. Uličný, 1986, s. 233), pretože postojová modalita sa týka výpovede ako celku a voluntatívna modalita má primárne iné prostriedky vyjadrenia ako častice. Persuzívne častice vyjadrujú rozličné stupne istotnej modality v hraniciach „je isté, že výpoveď platí – nie je isté, že výpoveď platí“.³ Zdôrazňovanie istoty hovoriaceho o platnosti výpovede je v skúmanom veku v začiatočnom štádiu vývinu (častice *určite*, *naozaj*, *pravdaže*, *samozrejme* pozorujeme len ako prvky idiolektu). Každú výpoveď, ktorú dieťa sformuluje, podáva ako platnú, a preto preň zrejme nemá zmysel istotu o platnosti zdôrazňovať osobitnými prostriedkami. Širšie komunikačné uplatnenie persuzívnych častíc badať v prípade pochybností o platnosti výpovede alebo jej časti (*asi*, *možno*, *možnože*, subšt. *das*, *že*, *myslím*, *dúfam*, *či čo*). Neistotou je sprevádzaná zväčša kvantitatívna zložka obsahu výpovede (často v kombinácii s výrazom *tak* ide o modifikáciu na odtienok približnosti: *Tak asi 500 korún stojí. – Ale tak asi za dva týždne do Viedne pôjdeme*). Zriedkavo kontextová realizácia persuzívnych častíc smeruje k vyjadreniu pravdepodobnosti, že výpoveď platí (*Už si nám, dúfam, všetko povedala. – To už je, myslím, posledná súťažiaci*).

Osobitným prejavom istotnej modality je otázková výpoveď s iniciálovou pozíciou častice *že*, ktorou hovoriaci vyjadruje svoju domnienku (teda neistotu o platnosti

³ O. Uličný (1986, s. 233) vymedzuje istotnú modalitu v hraniciach „je isté, že V – je isté, že non V“. Podľa našej mienky ide v oboch prípadoch o vyjadrenie istoty o platnosti výpovede (najprv kladnej výpovede, potom jej negácie).

výpovede) a overuje si jej platnosť (*Že im mamka zomrela? – Že ja mám sedieť s Mirom? – Že ja som vám rozburdal?*) a výpoveď s časticou *či čo* v dôvetkovej pozícii (*To som obludu nakreslila, či čo. – To sú mestskí policajti, či čo.*).

Špeciálne detský je komunikačný spôsob uplatnenia persuzívnej častice *akože* (jej využitie v texte sa nezhoduje ani s jedným zo spôsobov uvedených v Krátkom slovníku slovenského jazyka). Súvisí s uplatnením detskej fantázie a so schopnosťou „tu a teraz“ si niečo predstavovať pomocou niečoho iného (*To je akože taký semafor, čo ošetruje. – Akože vy tu máte búdu. – Akože to bude puding. – Nestúpaj tam, to akože je torta. – Keď tak urobím, to už akože letím.*).

3.4. Kompozičné častice prezentujú postoj hovoriaceho k usporiadaniu jazykových a tematických zložiek komunikátu. Uplatňujú sa v obsahovo-pragmatických jednotkách s konštrukčnou funkciou a v nich avizujú začiatok, koniec alebo vnútorné kompozično-tematické členenie dialogického textu. V detskom dialógu sú zreteľné jazykové signály začiatku a konca repliky alebo tematického bloku, t. j. úseku, v ktorom hovoriaci dosahujú tematický súlad. Kompozičné častice, najmä pre ich iniciálové postavenie v replike, majú súčasne kontaktnú funkciu. Medzi kompozičnými časticami sú jednak kontextovo nešpecifikované výrazy, ktoré môžu byť všeobecnými signálmi začiatku, ale i ukončenia dialógu, príp. jeho časti (*no, tak, ta*), pozíčne špecifikované iniciálové (*a, takže, to*) a záverové (*dobre*). Nadužívanie častice *ta* pokladáme za prvok východoslovenského variantu subštandardu (*Aké i má byť? – Ta mäkké.; Od čoho máš tie vyrážky? – Ta od prášku.; A mne kedy požičaš? – Ta zajtra ti donesiem.*).

Osobitný subsystém tvoria kompozičné častice blízke spojкам, ktoré uvádzajú elidované, ale na pozadí kontextu úplne informatívne odpovedové repliky s odtienkami príčiny a účelu (*lebo, bo, ved', však, aby*). Keďže syntaktická štruktúra dopĺňacej otázky je v odpovedi implicitne prítomná, dá sa uvažovať aj o ich spájacej funkcii, a teda o príslušnosti k spojкам. V každom prípade uvádzajú prirodzené a v bežnej hovorenej komunikácii základné odpovede s minimálnou postačujúcou odpoveďou (proti tomu smeruje „komunikačné“ úsilie učiteľov, aby deti odpovedali celou vetou).

Častice, ktoré text vnútorne štruktúrujú a hierarchizujú, sú v skúmanom veku výnimočné a uplatňujú sa len v modelovom dialógu (napodobňovanie scenárov celých situácií) ako prostriedky lineárno-enumeráčnej tematickej postupnosti (*ako prvá súťažiaca..., ako druhá..., ako prvá disciplína bude..., ako druhá...*). Príznakové a na literárnu predlohu viazané je štruktúrovanie repliky asymetrického dialógu pomocou častice *i* (*i vybral sa princ do sveta... – i potom on tak pozrel... – i potom celý zámok vstával...*).

3.5. Vyjadrovanie citového postoja k adresátovi alebo k obsahu textu nie je primárnou funkciou častíc, a preto inventár emocionálnych častíc je obmedzený. Z čas-

tíc, ktoré považujeme za emocionálne, sa v detskom dialógu objavujú najmä tie, ktoré sú súčasťou ustálených spojení na vyjadrenie ľahostajnosti (*no a čo, no však čo, a čo keď, a čo*), údivu (*čo? vážne? ozaj?*), spokojnosti (*konečne, no konečne, našťastie*) a sklamaní až ľútosti (*bohužiaľ*).

4. Záver

Častice predstavujú takmer desatinu aktívnej lexiky dieťaťa mladšieho školského veku. Z funkcie častíc modifikovať elementárne komunikačné zámery hovoriaceho vychodí takáto klasifikácia častíc: apelové (kontaktové a výzvové) a kvalifikačné (afirmačno-negačné, zdôrazňovacie, persuzívne, kompozičné a emocionálne). V osvojovaní si častíc pozorujeme dve tendencie späť s princípom jazykovej ekonómie a s princípom protikladnosti v jazykovom systéme i vo vnímaní sveta. Princíp jazykovej ekonómie sa presadzuje cez komunikačno-frekvenčnú vyťaženosť častíc v dialógu (frekvenčné poradie zodpovedá princípu sémantickej gradácie a je v priamoúmernom vzťahu s komunikačnou polyfunkčnosťou častíc). Princíp protikladnosti sa realizuje prostredníctvom funkčno-sémantického rozptylu častíc v dialógu. Komunikačným centrom detského dialógu sú častice viažuce sa buď na polaritu komunikantov (napätie a spätosť komunikantov v dialógu), alebo na uvedomovanie si protikladov v realite. Z protikladnosti komunikantov vychodí komunikačná zaťaženosť kontaktovej, výzvovej a afirmačno-negačnej častíc, uvedomovanie si protikladov (ja – ostatní, maximálna – minimálna miera, výlučnosť – príslušnosť k celku, klad – zápor) potvrdzuje prítomnosť zdôrazňovacích častíc. Výber častíc v rozličných typoch detského dialógu potvrdzuje, že súčasťou spontánneho jazykového vedenia detí mladšieho školského veku je predstava o výbere jazykových prostriedkov v závislosti od komunikačnej situácie.

Literatúra

FINDRA, J.: Polarita kladu a záporu vo vete a v texte. *Konkurencia častíc aj – ani*. Kultúra slova, 21, 1987, s. 198 – 205.

GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1988. 474 s.

HORECKÝ, J.: Naratívne výpovedné akty. *Slovo a slovesnosť*, 53, 1992, s. 105 – 110.

KESSELOVÁ, J.: Adjektíva v jazykovom systéme a v komunikácii. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 45, 1998, č. 1 – 2, s. 37 – 41.

KESSELOVÁ, J.: Komunikačná funkcia adverbii v spontánnom dialógu detí. In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. 2. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta UMB a Fakulta humanitných vied UMB 1999, s. 100 – 103.

MISTRÍK, J.: Častice. In: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 746 – 807.

MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, s. 177 – 193.

MISTRÍK, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava, Obzor 1993, s. 67.

MUKAŘOVSKÝ, J.: *Kapitoly z české poetiky*. Praha, Melantrich 1941, s. 145 – 180.

- MÜLLEROVÁ, O.: Komunikativní složky výstavby dialogického textu. Praha, Universita Karlova 1979.
- MÜLLEROVÁ, O.: Otázka a odpověď v dialogu. Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 200 – 212.
- MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J.: Kapitoly o dialogu. Praha, Pansofia 1994. 94 s.
- ORAVEC, J.: Částice. In: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986, s. 209 – 214.
- ORAVEC, J.: Skladba (syntax) medzi jazykovými rovinami. In: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 7 – 213.
- SLANČOVÁ, D.: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1999. 278 s.
- ŠIMKOVÁ, M.: Fungovanie častíc na osi pozitívne – negatívne. Slovenská reč, 63, 1998, s. 80 – 87.
- ULIČNÝ, O.: Částice. In: Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. Praha, Academia 1986, s. 228 – 238.
- VONDRÁČEK, M.: Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. Naše řeč, 81, 1998, s. 29 – 37.

Martin Ološtiak

NIEKOĽKO POZNÁMOK K MOTIVÁCII A DESIGNÁCII SEKUNDÁRNYCH POMENOVANÍ (PREZÝVOK) (Venované prof. V. Blanárovi pri príležitosti jeho 80. narodenín)

OLOŠŤIAK, M.: Some remarks on motivation and designation of secondary personal names (nicknames). *Slovenská reč*, 65, 2000, No. 5 – 6, pp. 270 – 278. (Bratislava)

Nicknames as anthroponyms belong to the class of non-official personal names. The article accepts the opinion of V. Patráš (1996) who maintains that motivation plays a key role in the process of nomination of nicknames.

The given model of motivation is composed of four constituents: a nickname holder, a nickname author, a motivating element (e.g. first name, surname, physical characteristics etc. of a nickname holder) and a motivated element (nickname).

On the basis of V. Blanár's theory of proper names (1996) and using Patráš's classification of nicknames (1996), the paper introduces the understanding of designation of secondary personal names.

1. Všeobecné poznámky

Vlastné meno ako pomenovanie jednotliviny zaujíma v jazykovom systéme špecifické miesto. Na najvyššej úrovni abstrakcie sa táto skutočnosť odráža aj na funkčnom dichotomickom delení lexikálnej zásoby na apelatívnu a propriálnu vrstvu (napr. Blanár – Matejčík, 1978). Jedným zo základných podsystémov propriálnej vrstvy lexikálnej zásoby je súbor pomenovaní, ktorých denotátmi sú ľudské bytosti. Ide o antroponymický subsystém. Antroponymá predstavujú vnútorne štruktúrovaný, hierarchizovaný čiastkový systém vyznačujúci sa vlastnými zákonitosťami a špecifikami. V rámci antroponým zaujíma do značnej miery svojrázne postavenie súbor sekundárnych pomenovaní (prezývok, prezývkových antropolexém – všetky termíny pokladáme v tejto práci za synonymné).

Tento príspevok obsahuje niekoľko poznámok o motivácii prezývkových antropolexém, nadväzujúc tak na štúdiu V. Patráša (1996), od ktorého preberáme aj klasifikáciu sekundárnych pomenovaní; jadro práce však tvorí pokus o aplikovanie pojmu designácie (v syntetickej podobe Blanár, 1996) na triedu prezývok.

Oproti osobnému menu (OM), ktoré v úradnej sústave antroponým chápeme ako súčet rodného mena a priezviska (prípadne niekoľkých rodných mien a priezvisk), prezývka (P) sa vyznačuje osobitými vlastnosťami, na základe ktorých ju môžeme charakterizovať ako jednotku samostatnej podskupiny v rámci neúradných pomenovaní. Zo všeobecného hľadiska sa P líšia od OM v týchto základných vlastnostiach:

P na rozdiel od úradných foriem OM sú súčasťou systému neúradných pomenovaní. OM sú primárnymi, P sú druhotnými (sekundárnymi) jazykovými prostriedkami na pomenovanie osôb. Úradné a neúradné pomenovanie tej istej osoby

možno chápať ako polysémické (semaziologický prístup), alebo ako polyonymické (onomaziologický prístup); Blanár, 1996, s. 65. Počet úradných OM je obmedzený administratívno-právnym úzom (za normálnych okolností osobné meno občana Slovenskej republiky pozostáva z dvoch funkčných členov: rodného mena a priezviska), zatiaľ čo množstvo prezývok pri jednotlivých osobách môže byť rôzne (porov. aj Blanár – Matejčík, 1978).

Niet sporu o tom, že P sa zaraďuje medzi vlastné mená ako „jazykové znaky sui generis“ (V. Blanár), pretože má pozitívne vyjadrené všetky ukazovatele, ktoré V. Blanár (1996, s. 50) vyčleňuje v prípade sporných pomenovaní medzi apelatívom a propriom. Ide o tieto ukazovatele: + jedinečný akt nominácie (spontánny alebo úradný); + jedinečný pojem a onymický objekt (jedinečnosť individuálna a kategoriálna); + onymická sémantika (designácia); + nedostatok generického singuláru a plurálu. Týmto konštatovaním sa však nepopiera fakt, že väčšina prezývok nestráca aktuálny (apelatívny) význam, t. j. živo sa pociťuje súvislosť P s apelatívnymi lexémami. V mnohých prípadoch prezývka práve cez svoj aktuálny (apelatívny) význam poukazujú na motivačný podnet, na základe ktorého sa utvorili.

Sekundárne pomenovanie sa nevytvára náhodne, na jeho vznik musia byť splnené základné sociokomunikačné podmienky. Na tomto mieste načrtávame onymickú situáciu (presnejšie: konkrétnu onymickú situáciu; Blanár, op. cit., s. 25 – 26), v ktorej je pravdepodobné, že prezývka ako jazykový a spoločenský fenomén sa vytvorí a bude fungovať:

Osoba je členom nejakého kolektívu – mikrosociety, v ktorej sa z hľadiska jazykového prejavu zväčša uplatňuje užší spoločenský úzus. Takáto mikrosocieta sa voči svojmu okoliu formálne vydeľuje určitými znakmi (spoločná činnosť, záujmy ap.); porov. aj Patráš, 1996. Rečová komunikácia najčastejšie prebieha v neformálnej hovorenej podobe.⁴ Neoficiálny ráz komunikácie najvýraznejšie prispieva ku vzniku potreby neformálne pomenovať (s cieľom čo najjednoduchšie identifikovať a spoločensky ohodnotiť) členov danej mikrosociety. Tu sa výrazne prejavujú dva najvšeobecnejšie onymické príznaky – spoločensky podmienená

⁴ So zreteľom na dichotómiu formálnosť – neformálnosť je potrebné špecifikovať typ mikrosociety, sociálne roly jednotlivých komunikantov a následne typy kontaktov medzi komunikantmi. V Patráš (1996) sa vo svojom príspevku zaoberá školskými/študentskými prezývkami, preto vydeľuje dva hlavné typy kontaktov medzi komunikantmi: učiteľ – študent a študent – študent. Naša práca nie je výlučne zameraná len na školské prezývky. Zozbieraný materiál (700 antropolexém), ktorý sme získali pomocou dotazníkovej metódy, obsahuje okrem školských prezývok aj prezývky zo športového prostredia a prezývky priateľov z detstva či dospievania. Vek používateľov a nositeľov prezývok sa pohybuje v rozmedzí približne 12 – 20 rokov. Všeobecne možno vydeliť dva základné typy spomínaných kontaktov: kontakt osôb s rovnakým a kontakt osôb s odlišným sociálnym statusom. Prezývka najčastejšie vzniká a funguje medzi osobami s rovnakým sociálnym statusom.

identifikácia/diferenciácia a ustálenosť užším spoločenským úzom, ktoré charakterizujú triedu prezývkových antropolexém ako celok (Blanár, 1996).

2. Motivácia sekundárnych pomenovaní

V zhode s V. Patrášom (op. cit.) treba podčiarknuť, že najdôležitejšiu úlohu v procese nominácie prezývok zohráva motivácia. Naším potrebám najmä pre svoju univerzálnosť vyhovuje napr. definícia motivácie M. Dokulila, ktorú uvádza J. Furdík (1993): „O vzťahu motivácie medzi A a B mluvíme ... tehdy, jde-li nám o to, že existence B je zdůvodnitelná skrze existenci A nebo naopak, popř. že B je vysvětlitelné pomocí A nebo naopak“ (s. 27, pozn. 2). Pri prezývkach môžeme takto zdôvodniť existenciu motivátu prostredníctvom svojho motivanta a naopak (porov. ďalej).

Špecificky „propriálne“ chápe motiváciu V. Blanár: „Motivácia predstavuje istý spôsob výberu príznaku, vlastnosti, okolnosti, ktoré sú podnetom pri vzniku vlastného mena, a ich lexikálno-sémantická stránka poskytuje lexémy a slovotvorné štruktúry pre jazykové stvárnenie vlastných mien“ (1996, s. 27).

V súvislosti s procesom nominácie sekundárnych pomenovaní chápeme pojem motivácie dvojako. Motivácia v širšom zmysle slova – nazvime ju komunikačná motivácia (KM) – má sociolingvistické podložie a vychádza zo širších aspektov fungovania rečovej komunikácie v určitej mikrosociete. KM je rámcovaná istou komunikačnou udalosťou, v ktorej vzniká konkrétna potreba pomenovania. Konkrétne jazykové stvárnenie KM zabezpečuje motivácia v užšom zmysle slova – tzv. jazyková motivácia (JM), ktorá vlastne zodpovedá chápaniu motivácie J. Furdíkom (2000). V tejto práci sa zaoberáme len niektorými aspektmi komunikačnej motivácie.

Pri pokuse o zjednodušené modelovanie procesu tzv. komunikačnej motivácie sa dajú vydeliť tieto základné zložky motivácie (porov. aj schému na nasledujúcej strane):

Motivant (Mn). Za motivant pokladáme hocijakú entitu⁵, ktorá sa stáva podnetom na nominačný proces.

Motivát (Mt). Motivátom je samotné sekundárne pomenovanie ako výsledný produkt nominačného procesu.

Autor prezývky (AP). Je to ako iniciátor a regulátor nominačného procesu.

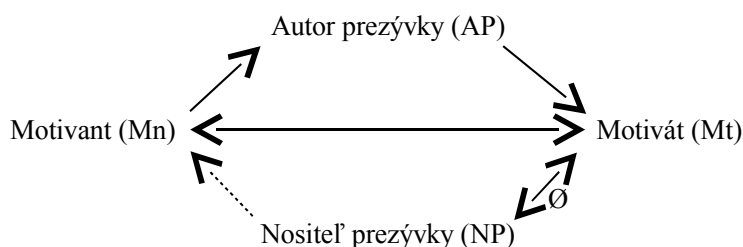
Nositeľ prezývky (NP). Osoba, ktorá akceptuje/neakceptuje motivát – svoje sekundárne pomenovanie.

Autorom prezývky zväčša nebýva jej nositeľ, ale iný člen mikrosociety alebo kolektív ako celok. Na autora prezývky sa niekedy zabudne, lebo dôležitejší je fakt,

⁵ Motivantom môže byť napr. rodné meno či priezvisko nositeľa prezývky, jeho fyzické alebo psychické danosti, alebo iný, poväčšine výrazný motivačný podnet. Podľa charakteru motivanta sa vydelujú aj patrášovské typy prezývok (pozri ďalej).

či sa prezývka medzi používateľmi „ujme“ a tým nadobudne relevantnú komunikačnú hodnotu. Potenciálny nositeľ prezývky však musí svoje spoločenské ohodnotenie v kolektíve, ktoré sa realizuje prostredníctvom konkrétneho jazykového materiálu, akceptovať. Ak prezývku neprijme, „celý selektívno-nominačný rituál sa opakuje“ (Patráš, 1996, s. 47); pozri aj komentár ku schéme.

Z hľadiska motivácie sú v celom nominačnom procese najdôležitejšie dva krajné póly – motivant a motivát. Mn má buď jazykovú podobu (napr. rodné meno či priezvisko NP), alebo sa realizuje ako motivačný podnet prameniaci z mimojazykovej skutočnosti (napr. fyzické danosti NP), ktorá sa následne prostredníctvom AP jazykovo stvárnjuje. V druhom prípade má teda Mn dve zložky – mimojazykovú a vnútrojazykovú (súbor jazykových prostriedkov slúžiacich na pomenovanie motivačného podnetu). Uvedené súvislosti možno schematicky znázorniť takto:

Zo schémy vyplýva, že relevantnú rolu zohrávajú tieto vzťahy:

- (NP) \dashrightarrow (Mn);
- (Mn) \rightarrow (AP);
- (AP) \rightarrow (Mt);
- (Mn) \leftrightarrow (Mt);
- (Mt) \leftrightarrow (NP) alebo Mt \emptyset NP.

Komentár:

Hoci NP je aj reprezentantom motivačného podnetu (motivantu), na nominácii sa aktívne nezúčastňuje, preto je v schéme vzťah medzi NP a Mn označený prerušovanou čiarou. Budúci nositeľ prezývky teda vystupuje „len“ ako donor (a akceptor) motivačného podnetu.

Výrazný motivačný podnet si všimne autor prezývky (Mn \rightarrow AP), ktorý zároveň prostredníctvom určitého slovtvorného postupu modeluje výsledný tvar sekundárneho pomenovania (AP \rightarrow Mt).

Osoba autora prezývky však vo výslednom tvare motivátu nie je prítomná (iba cez charakter motivátu – s pozitívnym alebo negatívnym expresívnym hodnotením – môže autor prezývky vyjadriť svoj vzťah k nositeľovi prezývky; porov. aj Patráš, 1996), preto AP nie je v schéme vyznačený priamo medzi Mn a Mt. „Hmatateľný“

materiál má teda pozorovateľ k dispozícii len prostredníctvom vzťahu $Mn \leftrightarrow Mt$, ktorý je obojstranný – motivát je rekonštruovateľný prostredníctvom motivanta a naopak.

Nominačný proces sa nezavršuje, kým motivát neprejde cez akceptačný filter nositeľa prezývky. Ak NP svoje sekundárne pomenovanie akceptuje, uplatní sa vzťah Potenciálny motivát \rightarrow Nositeľ prezývky \rightarrow Akceptovaný motivát (t. j. $MtNP$). Ak NP svoje pomenovanie neakceptuje, buď sa uplatní vzťah $Mt \rightarrow NP$ a celý postup sa zopakuje, alebo kolektív na danej prezývke trvá aj napriek výhradám zo strany NP ($Mt \rightarrow NP \emptyset Mn$, t. j. NP zaujme k Mt negatívne stanovisko, ale nový nominačný proces sa nerealizuje); porov. aj Patráš, 1996.

Uvedený proces funguje napr. v mikrosociete školskej triedy za predpokladu, že AP a NP proces nominácie aktívne ovplyvňujú. V prípadoch, keď študenti dávajú prezývky svojim učiteľom, učiteľ (nositeľ prezývky) ako akceptant nehrá v procese nominácie nijakú úlohu, lebo o svojej prezývke sa väčšinou nedozvie (vzťah $Mt \emptyset NP$).

3. Designácia sekundárnych pomenovaní

3.1. Najprv stručne načrtneme postuláty – výsledky mnohoročného bádania V. Blanára (Blanár – Matejčík, 1978; Blanár, 1996), z ktorých vychádzame.

Onymická sémantika (designácia) je jedným z najdôležitejších ukazovateľov propriálnosti. Designáciu (obsahovú stránku vlastného mena) vytvárajú onymické sémantické príznaky. Podľa stupňa abstrakcie rozlišuje V. Blanár (Blanár – Matejčík, 1978) tri druhy sémantických príznakov (SP) ako základných stavebných prvkov obsahového modelu živých mien (ŽM):

- spoločensky podmienená identifikácia; tento SP má najvšeobecnejší, funkčný ráz;

- designáciu funkčných členov ŽM tvorí istý súbor uplatnenia fundujúcich (základných) SP, ide o zvláštne, špecifické SP;

- ŽM pozostáva z jedného alebo z viacerých funkčných členov, ich konkrétne jazykové stvárnenie umožňujú sprievodné (motivačné) SP, v ktorých sa odrážajú jedinečné vzťahy a vlastnosti denotátov. Motivačné SP sú abstrakcie na najnižšej úrovni; v hierarchii antroponymických SP sú to jedinečné SP.

V syntetizujúcej podobe podáva V. Blanár svoje chápanie významu vlastných mien v monografii Teória vlastného mena (1996). Designáciu tu autor chápe ako jednu zložku onymického obsahu vlastného mena. Druhú zložku vytvárajú individuálne príznaky informačno-encyklopedickej povahy, o ktoré sa opiera referenčný vzťah designát – denotát. Tieto dve zložky nemožno klásť na jednu úroveň, pretože obsahovú stránku vlastného mena tvorí len prvá zložka (designácia), kým individuálne príznaky reprezentujú vedenie o denotáte, ktoré však nie je jazykovo stvárnene (napr. vek, fyzický vzhľad, záujmy ap.).

V schematickom náčrte antroponymickej nominácie (zo semaziologického aspektu) vydeľuje autor tieto relevantné zložky: kategoriálne a subkategoriálne príznaky; obsahový model; motivačný model; slovotvorný model; slovotvorný typ (príklady sú uvedené na s. 62 – 63). Obsahový model, ktorý nás zaujíma, vytvárajú generické a diferenčné príznaky.

3.2. Pri pokuse o designáciu sekundárnych pomenovaní vychádzame z uvedených téz, ktoré však vzhľadom na odlišnosť skúmaného materiálu modifikujeme. Bude užitočné, keď na tomto mieste najprv uvedieme v mnohých smeroch inšpirujúcu klasifikáciu prezývok V. Patrása (1996), ktorý podľa stupňa priezračnosti motivácie, stupňa emocionálnosti/expresivity a fyzickej dĺžky prezývky rozlišuje týchto päť skupín prezývok:

1. konotačné, 2. „exteriérové“, 3. „interiérové“, 4. aluzívne a 5. situačné prezývky; charakteristiky jednotlivých skupín pozri ďalej.⁶

Z hľadiska spomínanej motivácie (konkrétnejšie podľa povahy motivanta, porov. aj ďalej) možno vydeliť dva základné druhy prezývkových antropolexém:

A. Prezývky, ktorých motivantom je úradné meno nositeľa – t. j. jazykový materiál (1. a 4. skupina prezývok; Patrás, op. cit.). V týchto prípadoch môže relevantnú úlohu zohrávať apelatívny význam motivanta (priezviska), napr. A. Kocúr → *Mačkin muž*; väčšinou je však apelatívny význam priezviska zastretý; ide o prehodnotenie kvality propriálnosti v rámci propriálneho systému ($P_1 \rightarrow P_2$: M. Kizák → *Kizo*; Romário → *Romário*).

B. Prezývky, ktorých motivantom nie je úradné meno nositeľa (2., 3. a 5. skupina), motivantom (motivačným príznakom) je mimojazyková skutočnosť, ktorá je stvárnovaná apelatívnymi lexémami – apelatívny význam prezývky sa zväčša ne stráca. Ide o nadobudnutie novej kvality propriálnosti (proces proprializácie, $A \rightarrow P$: komár → *Komár*).

Pri prvej skupine konotačných prezývok sa síce pri nominácii napr. na základe asociačného vzťahu môže vybrať lexéma z triedy apelatív (napr. Z. Tresová → *Trieska*), ale jej apelatívny význam sa nepociťuje, zastiera sa špecificky onymickým významom – sekundárne pomenovanie *Trieska* necharakterizuje povahu svojho denotátu. Na druhej strane napr. „exteriérová“ prezývka *Lyžla* poskytuje informáciu o postave, celkovom vzhľade denotátu (chudosť). V druhom prípade špecificky onymické príznaky úplne neprekryli aktuálny apelatívny význam prezývky.

Naše (zjednodušené) chápanie designácie prezývok možno všeobecne naznačiť takto:

⁶ K podobnej klasifikácii prezývok sa dopracovala aj M. Knappová (1996), ktorá rozlišuje: 1. prezývky motivované rodným menom nositeľa, 2. prezývky motivované priezviskom nositeľa, 3. prezývky označujúce telesné vlastnosti nositeľa, 4. prezývky označujúce duševné, charakterové ap. vlastnosti a 5. symbolické prezývky motivované aktuálnymi udalosťami.

a) Na najvyššej úrovni abstrakcie stojí onymický príznak (OP) spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia, ktorou sa vyznačujú všetky vlastné mená.

b) Ďalej sú to OP [- ustálenosť administratívno-právnym úzom] a [+ ustálenosť užším spoločenským úzom], ktoré sú synonymné a ktoré zaraďujú príslušnú antropolexému do subsystému neúradných pomenovaní. Na tejto úrovni ešte vymedzujeme OP [mužská – ženská osoba], [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným – nepríbuzným) osobám], [-/+ dedičnosť], [+/- konotatívnosť], [+/- individuálna charakteristika].

c) Na najnižšej úrovni abstrakcie ide o konkrétne motivačné OP, prostredníctvom ktorých sa prezývky zaraďujú do jednotlivých typov.

3.3. V nasledujúcej časti stručne zachytávame základné znaky jednotlivých skupín prezývok (podľa V. Patráša, op. cit.), vrátane ich obsahovej stránky (Blanár – Matejčík, 1978; Blanár, 1996).

1. K o n o t a č n é prezývky (KP) (48 % – údaj V. Patráša : 49 % – naše zistenie) – motivované priamym vzťahom k rodnému menu, častejšie k priezvisku; motivantom je tu vlastný jazykový materiál (rodné meno, priezvisko).

Konfigurácia sémantických príznakov:

a) [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia];

b) [+ ustálenosť užším spoločenským úzom], [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným – nepríbuzným) osobám], [-/+ individuálna charakteristika], [- dedičnosť], [+/- konotatívnosť];

c) [motivovanosť rodným menom]: Stanislav S. → *Stache*; [motivovanosť priezviskom]: T. Bicák → *Bico*; [motivovanosť rodným menom a priezviskom]: Katarína Zajacová → *Kazajka*.

KP sú väčšinou akontextové, to znamená, že sa dajú prenášať z jednej mikrosociety do druhej, pretože fungujú v závislosti od svojho nemenného motivanta. Vtedy majú záporne vyjadrený SP [individuálna charakteristika], napr. M. Kizák → *Kizo*. V niektorých prípadoch sa prezývky tohto typu kontextovo napájajú na „exteriérové“ alebo „interiérové“ P, preto môžu mať aj pozitívne vyjadrený SP [individuálna charakteristika], napr. J. Líškayová → *Líška*. SP [+/- konotatívnosť] vyjadruje, či má daná P nejaký sémantický vzťah (napr. synonymický, antonymický, asociačný) k svojmu motivantu (vzťah Mn → Mt v sémantickom poli), napr. A. Kocúr → *Mačkin muž*, J. Slovenská → *Republika*, M. Mladý → *Starec* [+ konotatívnosť]; M. Šimonová → *Šimi*, P. Zvalený → *Zvalo* [- konotatívnosť].

2. „E x t e r i é r o v é“ prezývky (EP) (22 % : 21 %) – motivované fyzickými danosťami/osobitosťami jednotlivca; vlastným motivantom je v tomto prípade mimojazyková skutočnosť, ktorá sa jazykovo stvárňuje.

Designácia:

a) [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia];

b) [+ ustálenosť užším spoločenským úzom], [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným – nepríbuzným) osobám], [+ individuálna charakteristika], [– dedičnosť], [+/- konotatívnosť];

c) [celkový vzhľad, podobnosť]: *Tuleň*; [postava, končatiny]: *Kostra*; [tvár]: *Tlustý* (okrúhla tvár); [časti tváre]: *Ušo*, *Orol* (veľký nos); [pokožka]: *Tvaroh*; [vlasy]: *Kučera*; [pohyb]: *Hopko*; iné časti tela: *Silikónka*.

3. „Interiérové“ prezývky (IP) (6 % : 5 %) – motivované psychickými vlastnosťami a črtami.

Designácia:

a) [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia];

b) [+ ustálenosť užším spoločenským úzom], [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným – nepríbuzným) osobám], [+ individuálna charakteristika], [– dedičnosť], [+/- konotatívnosť];

c) [charakterové/povahové vlastnosti]: *Sopka*, *Smejo*; [zručnosti]: *Rýchlik* (šikovný a pohotový; [mentálne schopnosti]: *Mr. Memory* (má dobrú pamäť).

4. Aluzívne prezývky (AP) (6 % : 11 %) – motivované na základe konfrontácie viditeľných znakov, vlastností, vzorov nositeľa s filmovou, rozprávkovou a i. bytosťou, známym hercom, spevákom atď.;

Designácia:

a) [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia];

b) [+ ustálenosť užším spoločenským úzom], [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným – nepríbuzným) osobám], [+ individuálna charakteristika], [– dedičnosť], [+/- konotatívnosť].

c) [podobnosť so známou osobnosťou, rozprávkovou bytosťou ap.]: *Bindas*, *Zubatá*; [oblúbená osobnosť]: *Sampras*; [podobná sféra činnosti; ambície v podobnej sfére činnosti]: *Marilyn Monroe*; iný motivačný podnet.

5. Situačné prezývky (SP) (18 % : 14 %) – podľa výraznej motivujúcej udalosti, záľub, sklonov; príležitostné prezývky a tzv. prímená, nepravé prezývky, nadobúdajúce charakter živých osobných mien.

Designácia:

a) [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia];

b) [+ ustálenosť užším spoločenským úzom], [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným – nepríbuzným) osobám], [+ individuálna charakteristika], [– dedičnosť], [+/- konotatívnosť];

c) najväčšia variabilita spomedzi všetkých skupín, zastrešujúcim OP by mohol byť [výrazný motivačný situačný podnet], napr. často používaný slovný výraz (*Akurrát*), oblúbená činnosť, oblúbená vec, farba, jedlo ap.

Potenciálnu skupinu vytvárajú tzv. dedičné prezývky (DP), pri ktorých je prítomný SP [+ dedičnosť]. V obsahovej štruktúre DP sa môžu neutralizovať všetky

konkrétne (motivačné) SP, ktorých relevantnosť sa už nepociťuje tak výrazne ako pri fundujúcich prezývkach.

Príklad: Otec dostal v športovom (futbalovom) kolektíve prezývku *Žiletka* (ostroť, nekompromisnosť v osobných súbojoch). Syn sa tiež venuje futbalu a v novom športovom kolektíve sa príbuzenský vzťah otec – syn vyjadruje sekundárne tak, že syn dedí otcovu prezývku, pričom motivačné SP fundujúcej P sa do dedičnej prezývky nemusia preniesť. Dediť sa môžu prezývky zo všetkých uvedených skupín.

Prezývky predstavujú skutočne veľmi živú a dynamickú triedu pomenovaní osôb. V tomto príspevku sme si všimli iba niektoré otázky, ktoré pokladáme v priestore lingvisticko-onomastického skúmania špecifickej problematiky prezývok za otvorené a zaujímavé. Týmto otázkam sa dosiaľ nevenovala veľká pozornosť možno práve pre prílišnú „živost“ a rôznorodosť daného materiálu. Ukazuje sa však, že táto dynamika a rôznorodosť majú svoje vnútorné príčiny, vyplývajúce zo zákonitosti fungovania triedy prezývkových antropolexém v jazykovej i mimojazykovej skutočnosti.

Literatúra

BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena. Bratislava, SPN 1978. 416 s.

BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava, Veda 1996. 250 s.

FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.

FURDÍK, J.: Prednášky zo slovenskej lexikológie. Prešov 2000.

KNAPPOVÁ, M.: Tvoření přezdívek stále živá. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Zborník referátov. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zost. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ, JÚLEŠ SAV 1996, s. 121 – 125.

PATRÁŠ, V.: Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách. In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolingvistica Slovaca 2. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 45 – 56.

Práca vznikla na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity pod vedením prof. Juraja Furdíka v rámci grantovej úlohy č. 2/6082/99 Prevzaté slová v súčasnej slovenčine.

Štefan Švagrovský

Z HISTÓRIE SLOVENSKÝCH KALVÍNSKÝCH RITUÁLNYCH KNÍH Z ROKOV 1750 – 1758

ŠVAGROVSKÝ, Š.: On the History of the Slovak Calvinistic Ritual Books dated to the Years 1750 – 1758. *Slovenská reč*, 65, 2000, No. 5 – 6, pp. 279 – 294. (Bratislava)

In the middle of the 18th century, when the Counter-Reformation grew stronger, in Debrecen, there were issued five religious books for East Slovak Calvinists. Those were: *Mali Catechismus* (Shorter Catechism), hymnbook *Hlasz pobosnovo spéványa* (religious singsongs), *Žaltár Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesátz Soltari* (Psalter of king and prophet St. David), prayer book *Radosztz sertza pobosnoho* (Joy of religious heart) and handbook for priests named *Agenda ecclesiarum reformatarum*. Historical background of these books, their contents and language as well as their place in historical development of the Slovak language create the subject of this study.

1. Vznik kalvíntva v Zemplínskej stolici

V prvej polovici 16. storočia, keď – dobovou terminológiou povedané – prišla do Uhorska veľká reforma evanjelia, neskôr nazvaná reformáciou⁷, bola v krajine zložitá politická, vojenská i hospodárska situácia. V roku 1526 porazili Turci uhorské vojsko v bitke pri Moháči a do roku 1541 okupovali centrálnu časť Uhorska, pričlenili ju k Osmanskej ríši. Keďže Ľudovít II. Jagelovský, ktorý v bitke padol, nemal následníka, rozpútal sa dynastický zápas o uhorský trón medzi sedmohradským vojvodom Jánom Zápoľským a rakúskym arcivojvodom Ferdinandom I. Habsburským. Zo zápasu vyšiel víťazne Ferdinand I. Habsburský, ktorého v roku 1526 na všeobecnom sneme v Bratislave korunovali za uhorského kráľa. V krajine bola veľmi ťaživá aj hospodárska situácia. Po potlačení Dóžovho sedliackeho povstania a po vydaní zákonníka obyčajového práva v roku 1514, známeho pod názvom Tripartitum, poddaní už zostávali natrvalo pripútaní k pôde a nesmeli sa sťahovať bez súhlasu zemepána. Za prenajatú pôdu mali povinnosť robotnej renty (jeden deň v týždni), naturálnej renty (desiatok z úrody cirkvi a deviatok zemepánovi) a museli ešte dávať osobitné dary zemepánovi.

V tejto zložitej a nepokojnej politickej, vojenskej a hospodárskej situácii sa začali v Uhorsku, predovšetkým v Zemplínskej stolici, objavovať reformačné myšlienky z Nemecka. Ešte za života kráľa Ľudovíta II. viacerí študenti z Uhorska, ktorí odišli študovať do Nemecka, boli poslucháčmi Martina Luthera vo Wittenbergu. Jeden z nich, Michal Šiklóši, začal v roku 1522⁸ v Novom Meste pod Šiatrom šíriť

⁷ „Eodem tempore Reformatio (uti eam vocant) Evangelii magna in Hungaria coepit incrementa...“ (Szirmai, s. 56)

⁸ Anno 1522 Ujhelinum Superioris Ungariae oppidum incoepit Reformari per Michaelem Sziklósy Anno 1531. Gaspár Drágffy iram Regis, et Episcoporum non reformidans medio Mathiae Dévay, et Andree Batizy reformationem oppidi Ujhely suscepit. Anno 1532 Petrus Perény in Sáros-Patak opera Ministrorum Stephani Kopáchy, et Michaelis Sztáray excitatus templum pro reformatis a fundamento
Slovenská reč, 65, 2000, č. 5 – 6

Lutherovo učenie. Jeho druhovia Matej Dávaj, Andrej Batizi, Michal Silvaši, Michal Stáraj a Štefan Kopáč našli po roku 1530 slobodné pole pôsobnosti pod ochranou dvoch mocných zemplínskych rodov – Petra z Perína, pána hradu Potok, a Gášpara Dragfiho, pána v Tíni, ktorých získali na luteránsku vieru. Ešte nešírili Lutherovo učenie a nekázali verejne, iba v súkromných domoch, pretože aj keď mali silných patrónov, predsa platili uznesenia snemu v Budíne z roku 1523 a snemu v Rákoši⁹ z roku 1525, ktoré pod hrozbou upálenia zakazovali verejne hlásať Lutherovo učenie. Tieto hrozby však zostávali len na papieri, lebo v polovici 16. storočia luteránstvo bolo také rozšírené medzi šľachtou a meštianstvom, že Ferdinand I. sa nepopovážil proti nemu vystupovať. Naďalej vystupoval len proti kalvínom, ale bez praktického účinku, lebo aj kalvínska viera sa v Sedmohradskom kniežatstve a vo viacerých severovýchodných uhorských stoliciach šírila veľmi rýchlo zásluhou sedmohradských a uhorských magnátov a bohatých mešťanov (už od roku 1533, keď sa J. Kalvín pridal k Lutherovej reformácii). Kalvínstvo sa v Zemplínskej stolici zrodilo už medzi luteránmi, medzi tými jedincami, ktorí neboli spokojní s umierneným postojom luteránov ku katolíckej cirkvi a ktorí sa neskôr pod vplyvom radikálnejšieho Kalvínovho učenia s luteránstvom rozišli a založili si novú helvétsku konfesiu. Týchto jedincov vtedy volali kryptokalvínmí a luteránska vrchnosť sa od nich dištancovala, aby príliš nedráždila katolíckych Habsburgovcov. Ale tak ako narastal odpor uhorských stavov proti katolíckej Viedni a ako sa vzráhala kalvínska konfesia pod ochranou uhorských zemepanských rodov a sedmohradských kniežat, tak sa aj kalvinizmus stával prejavom maďarského vlasteneckého ducha v boji s katolíckymi Habsburgovcami a synonymom maďarskej viery (magyar hit). Po neúspešných opatreniach proti kalvínom Uhorský snem roku 1556 vzal na vedomie pôsobenie kalvínskej reformácie a tá sa na synode v Turde roku 1562 definitívne rozišla s umiernenou luteránskou reformáciou.

2. Blatný Potok – centrum maďarského a slovenského kalvíntva

V 16. storočí bol centrom zemplínskych, abovských a užských kalvínov Blatný Potok. Bolo to bohaté vinohradnícke a obchodné mestečko, ktoré si sedmohradské kniežatá vyvolili za centrum potiského kalvíntva a okrášlili ho viacerými honosnými budovami. Sedmohradské knieža Žigmund Rákoci založil v meste tlačiareň, v ktorej sa tlačili diela kalvínskych kazateľov, medzi inými aj *Confesio Reformata Tarcaliensis* v roku 1562. Manželka sedmohradského kniežata Juraja Rákociho Zuzana Lorantffiová štedro podporovala blatnopotocké kalvínske kolégium. Mesto

erigi curauit, et Scholam fundauit (školu zriadili v budovách bývalej kláštornej dominikánskej školy, ktorú luteráni násilne obsadili a mníchov vyhnali). (Szirmai, s. 58)

⁹ Rákoš bola dedina blízko Pešti, kde sa na voľnom priestranstve schádzali a snemovali uhorské stavy. Toto priestranstvo sa nazývalo tábor Rákos (maď. *rákas* značí hromada, množstvo). K táboru Rákoš sa bezprostredne viaže staršie slovenské príslovie *Po rákoši sú páni múdrejší*.

sa pýšilo rozsiahlymi privilégiami, ktoré mu udelili cisári Ferdinand II. a Maximilián.

Juraj I. Rákoci bol najhorlivejším podporovateľom kalvinizmu v Zemplínskej, Užskej a Abovskej stolici, kde mal veľa majetkov a kde na základe zemepanského a patronátneho práva mohol bez zábran kalvinizovať poddaných. Tým, ktorí prví v dedinách prestúpili na kalvínsku konfesiu, udeľoval richtárstvo, rôzne platené funkcie (hajdúch, lokaj, dverník, boženik, panský kočiš). Pod patronáciou Juraja I. Rákociho vzniklo v Zemplíne prvých 19 kalvínskych farností aj s fliami. V roku 1560 Rákoci odobral blatnopotockým katolíkom ich chrám a odovzdal ho kalvínom, ale po Satumarskom mieri v roku 1711 ho museli kalvínski zemepáni vrátiť katolíkom. Až v roku 1781 po vydaní Tolerančného patentu si začali stavať v Blatnom Potoku chrám aj s vežou, ktorý tam stojí dodnes. Predtým im slúžil len drevený chrám s prístavanou zvonnicou v dedine Papsor blízko Blatného Potoka.

3. Vznik piatich kalvínskych kníh vo východnej slovenčine

Slovenské kalvínske zbory, ktoré – podobne ako maďarské – vznikli v 16. storočí, sa v prvej polovici 18. storočia nachádzali v oveľa ťaživejšej situácii ako zbory maďarské, keďže nemali ochrancov z radov zemepánov. Ich ďalšie jestvovanie ohrozovala silnejúca protireformácia. Na viacerých miestach im odobrali kostoly a vrátili ich späť katolíkom (Trhovište, Ložín, Žbince, Budkovce). Ťažkou situáciou slovenských zborov sa vtedy viackrát zaoberala aj kalvínska cirkevná vrchnosť v Debrecíne, ktorý sa medzitým stal hlavným centrom uhorského kalvinizmu. Pomoc pre chudobné slovenské kalvínske zbory žiadal od debrecínskeho magistrátu aj hlavný kurátor predtiského dištriktu A. Vay. Niekoľko jeho listov s týmto obsahom uvádza vo svojej knihe aj P. Király (1953) a Z. Csürös v Dejinách debrecínskej mestskej tlačiarne (1911).

V rámci tejto pomoci bolo na účet mesta Debrecína vytlačených aj päť kalvínskych rituálnych kníh vo východnej slovenčine. Boli to: *Mali catechismus* (1750), spevník *Hlasz pobosnoho spéványa* (1752), žaltár *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesätz Soltári* (1752), modlitebná knižka *Radosztz sertza pobosnoho* (1758) a manuál pre kňazov *Agenda ecclesiarum reformatarum* (1758).

Už od začiatku 17. storočia žiadali viaceré zemplínske, abovské a užské zbory, aby im superintendencia posielala len slovenských, resp. aj slovenčinu ovládajúcich kazateľov a učiteľov (Sobrance 1602, Milhost' 1629, Hriadky 1632 a iné). Skutočnosť, že na tieto žiadosti o pomoc reagovala cirkevná vrchnosť až v čase radikálnej protireformácie aj vydaním slovenských rituálnych kníh, mala aj nenaboženské pozadie. Vyskytujú sa názory, že príčinou pomoci zo strany cirkevnej

H L A S Z POBOSNOHO SPÉ- V A N Y A.

To jeſt:

PÉS NYE KRESZT Z A N S Z K E
na Rorsné Svjáarki, i k jiním Sve-
tím Prileſtoſztem ſzporádane.

Ch'orez

Z U H A R S Z K O H O Jaziku na SZLO-
V E N S Z K I preloſil

Göygy S. A. Ribay

179.

2

V D E B R E T Z I N Y E,

Vydatsil M A R G I T A I J Á N O S.

V Roku 1752.

S V E T O H O
D Á V I D A
K R Á L Y A
P R O R O K A
S Z T O I P E D Z E S Á T Z
S O L T Á R I.

Čbtoré:

Vedlya: Nót *Frantzúzskich*
z *Uharfz.koho* na SZLOVENSZKI jazik
szú prelosené, a vernim Bošim szlu-
sebnyikom k duchovnomu usit-
ku zhotovené.

A teraz;

Perví ráz vidané.

V DEBRETZINYE,

Viclatsil MARGITAI JÁNOSI
V Roku 1752.

vrchnosti bola snaha udržať na majetkoch kalvínských zemepánov obyvateľov slovenských poddanských dedín, aby sa neodstáhovali na Dolnú zem, kam viedenská vláda rôznymi úľavami a výhodami lákala osídlencov po vyhnaní Turkov z Uhorska. Ako argument vysvetľujúci vydanie slovenských kalvínskych kníh sa uvádza snaha odľákať kalvínov od prestupovania na rímskokatolícku vieru alebo odrádzať ich od návratu k tzv. starej viere, t. j. byzantskej (gréckokatolíckej), ktorú vyznávali predtým, ako ich za reformácie pokalvínčili.

V súčasnosti sú prvé vydania kalvínskych rituálnych kníh bibliofilskou vzácnosťou. Zachovalo sa ich málo. Vysvetľuje sa to jednak tým, že knihy dávali mŕtvym do hrobu, a jednak tým, že po vydaní Tolerančného patentu, ktorým sa ukončila protireformácia, ich českí exulanti pôsobiaci ako kňazi na východnom Slovensku odnášali do Čiech a na Moravu.

4. Péter Király a jeho prínos k výskumu kalvínskych kníh

Výskumu kalvínskych kníh sa venoval najmä P. Király, ktorý sa narodil 22. novembra 1917 v zemplínskej obci Malčice v rodine kalvínskeho kňaza. Už ako dieťa počúval od svojho otca v malčickom reformovanom kostole ten istý obradový jazyk, akým sa hovorilo v dedine – nijaká latinčina ani cirkevná slovančina či biblická čeština ako v kostole rímskokatolíckom, gréckokatolíckom či luteránskom, ale rýdži zemplínsky dialekt. Možno toto výnimočné postavenie dialektu pritiahol záujem P. Királya, takže sa po skončení vysokoškolských štúdií na bratislavskej filozofickej fakulte v roku 1941 podujal vedecky spracovať použitie dialektu v piatich kalvínskych rituálnych knihách. Mal na to veľmi dobré predpoklady – vyštudoval maďarský, slovenský a český jazyk, otec bol Maďar, matka Slovenka, sám bol kalvín a dobre ovládal zemplínske nárečie svojej rodnej obce. Štúdiom kalvínskych kníh sa P. Király začal vážne zaoberať po roku 1945, keď sa po presťahovaní do Maďarska stal najprv radovým pracovníkom a neskôr riaditeľom Štátnej Széchényiho knižnice v Budapešti. Toto pracovné zaradenie dalo Királyovi dobrú možnosť študovať vo „svojej“ knižnici nielen kalvínske knihy, ale zhromaždiť aj mnohé písomnosti z blatnopotockých, debrecínskych a peštianskych archívov a knižníc i z viacerých kalvínskych farností, ktoré mu pomohli odhaliť historické pozadie vzniku kníh a poskytli mu príležitosť konfrontovať ich so svetskou východoslovenskou literatúrou. V roku 1952, keď Király odchádzal zo Széchényiho knižnice do Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied, mal už dokončenú kandidátsku dizertáciu, ktorá roku 1953 vyšla knižne pod názvom *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* (Tlačené pamiatky východoslovenského nárečia) vo vydavateľstve Maďarskej akadémie vied v Budapešti.

5. Prekladatelia kalvínskych kníh

Na otázku, kto boli prekladatelia kalvínskych kníh, nachádzame odpoveď v úvode k druhému vydaniu spevníka (vyšiel so zmeneným názvom *Pisnye pobosne*)

z roku 1824, ktorý napísal Samuel Liskay, vtedajší reformovaný farár v Malčiciach. V úvode sú okrem iného aj tieto slová: *Hodna vetz jeszt, abi i nadályej v pametzi zosztalyi, toti Velyebne, a verne szlusebnyitzi Bozsi, které tedi Szlovjakoch ztu prepotrebnu knyihu obdarilyi. – Tote bulyi nad insima Dvojej sztzi hodni SPÁTZAY ANDRÁS Fišarskeho, a JESSENIAS GYORGY Maltsitzskeho Reformovaneho zboru Kazatelye: Onen Pisnye szvatetsnye szam prelozsil a Zsálmi Davidovo, us zo sztrani prelozsene, do lepseho poradku prinyisz; a ten tu Knyihu zinssima uzsitetsnima Knyizsetskami szpolu, znakladem Szlavneho Mesta Debretzenszkeho vitlatsitz dal.*

Tento úvod si vyžaduje niekoľko poznámok:

a) Výraz *nad insima* dokazuje, že okrem spomínaných dvoch prekladateľov sa na prekladoch podieľali aj iní.

b) Výraz *us zo sztrani prelozsene* signalizuje, že Dávidove žalmy už skôr preložili iní prekladatelia a J. Jessenius v nich vykonal len redakčnú úpravu.

c) Kvantita vokálov v texte úvodu už nie je označená (na rozdiel od kníh z rokov 1750 – 1758).

Za celkom istého tretieho prekladateľa kalvínskych kníh, resp. aspoň prekladateľa žaltára, treba považovať *Andreja Rákociho*, zemepána zo zemplínskej dediny Rakovec. Maďarský historik P. Csáji našiel v rukopisnom oddelení blatnopotockej knižnice rozlúčkový príhovor profesora tamojšieho kalvínskeho kolégia I. Bányai na pohrebe Rákociho, ktorý sa konal 19. mája 1754. V príhovore odzneli aj tieto slová: „V neúplných a ako tieň pominulých dňoch svojich rokov, okrem iných skutkov svojho života, dokázal svoju zbožnosť a lásku k Bohu aj tým, že prekrásne piesne onoho duchom horlivého svätého Dávida preložil vo veršoch do slovenského jazyka a k tomu veľmi pekne, umne, ako som porozumel od takých ľudí, ktorí tomu rozumejú.“¹⁰

Na základe doterajších výskumov možno stručne načrtnúť aspoň takéto neúplné portréty troch prekladateľov kalvínskych kníh:

Juraj Jessenius bol pravdepodobne potomok českých protestantov, ktorí v bielohorskej dobe našli útočisko v Uhorsku. Najprv bol farárom kdesi na Žitnom ostrove, odkiaľ musel roku 1740 utiecť, pretože bol na neho vydaný zatykač pre poburovanie proti Habsburgovcom. Na východnom Slovensku bol farárom v troch farnostiach – v Nižnej Kamenici, Bánovciach nad Ondavou a Malčiciach. V zázname z vizitácie v Bánovciach sa o ňom uvádza, že káže po česky, že ľudia mu nerozumejú, a preto musel zanechať češtinu a kázať zemplínskym nárečím. Práve on po tejto skúsenosti najviac súril vydanie kalvínskych kníh v zemplínskom nárečí. Zomrel roku 1770 v Malčiciach.

¹⁰ Cit. podľa Kalvínskych hlasov, 1960, č. 3, s. 7.

Andrej Spáczay pochádzal pravdepodobne z južnej oblasti západného Slovenska alebo zo Špačínec od Trnavy (Spácza?), pretože na rozdiel od Jessenia dobre ovládal maďarčinu aj slovenčinu. Pred rokom 1743 bol farárom v Milhosti, od roku 1743 do roku 1754 v Malčiciach, potom v Bánovciach a vo Vrbnici (Fišár), kde aj zomrel. Vo vizitačných záznamoch sa uvádza, že bol nedbalým farárom (neviedol správne matriku, sobášil bez verejných ohlások a pod.). A. Csanda sa o ňom zmiňuje, že to bol človek „bohémskej, básnickej mentality, ktorý dozaista prikladal väčší význam poézii ako cirkevnej disciplíne“ (Csanda, s. 217).

Andrej Rákoci sa narodil roku 1693 v obci Darma v Užskej župe. Bol šľachticom strednej triedy, avšak pochádzal z kniežacieho rodu Rákociovcov. Po rodinnej tragédii, keď mu postupne zomreli všetky štyri deti, sa začal intenzívne venovať cirkevným záležitostiam. Po smrti svojho strýka zdedil obec Rakovec (dnes Rakovec nad Ondavou) a v dvadsiatych rokoch 18. storočia sa tam presťahoval. V obci bol v tom čase najsevernejšie postavený kalvínsky kostol, ktorý však nemal stáleho kazateľa, a keďže Mária Terézia roku 1749 zakázala protestantským kazateľom navštevovať iné cirkevné zbory, pomáhal si Rákoci tak, že na sviatky pozýval za kazateľov študentov kalvínskej teológie z Blatného Potoka. Vo svojej záveti odkázal blatnopotockému kolégium 600 forintov na vytvorenie základiny. Zomrel v Rakovci roku 1754.

6. Obsahová stránka kalvínskych kníh

Prvou knihou, ktorá vyšla pre slovenských kalvínov, bol *Mali catechismus* (1750), obsahujúci základné články kresťanskej viery podľa Kalvínovho učenia. Preklad vznikol z maďarského vydania, pre ktoré bol predlohou francúzsky originál. Mal 24 strán 12° formátu. Aj tento kalvínsky katechizmus je spracovaný vo forme otázok a odpovedí. Napr.:

Chto tebe stvorí? Tzo nakazuje Buoh u pérsem Prikázanyu?

Abi smi lyem vjedném szpravodlyivém Bohu úffál, joho na pomotz vzivál i joho se bál.

Druhou knihou bol preklad starozákonných žalmov – *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesátz 'Soltári*. Má 356 strán 12° formátu plus 16 strán, na ktorých je zoznam žalmov a k nemu sú pripojené dve tabuľky a dve modlitby. Slovenský preklad vznikol z maďarskej predlohy žaltára, ktorú vyhotovil Albert Szenci Molnár roku 1736 v Debrecíne. P. Király označil vo svojej knihe preklad za doslovný, ale A. Csanda, náš nedávno zosnulý hungarista, ho považoval za voľný, no zachovávajúci ducha originálu. Csanda to vo svojej štúdií doložil viacerými príkladmi.¹¹ Na opačnej strane titulného listu žaltára je báseň napísaná v dvoch osemstopových štvorriadkových slohách s párnym rýmovaním:

¹¹ Najnovšie sa otázkami kalvínskeho žaltára v porovnaní s prekladmi žalmov v kamaldulskej Biblii zaoberá P. Žeňuch (1997). Aj on sa prikláňa k názoru, že v danom prípade nejde o doslovný, ale o básnický preklad.

*Chvályme zato Boha szvoho
'Se na kontzu sveta toho,
I mi Szlovátzi spéváme
Boha v pésnyoch vichvályáme.*

*Chťo ráz v sertzu vernye spévá,
Dvakrát se Bohu modlyivá;
Spévaj tus na 'semi z lyudzmi
A potom v nyebe z Andzelmi.*

Tretou knihou bol spevník *Hlasz pobosneho spévanya*. Spevník vyšiel v roku 1752. Má 12° formát a 144 strán. Sú to kresťanské piesne na *Rotsné Svjátki, i k jinsím Svetim Prilešitofsztem szporádane. Chtore Z Uharszkoho Jaziku na Szlovenszki prelosil S. A.* Iniciály S. A. dosvedčujú, že prekladateľom spevníka bol A. Spáczy. Na ukážku uvádzame časť pohrebnej piesne:

*Nóta: 'Solt. CXXX. J. A. C.
Us mi tsasz nasztáva Zochabitz ten
svet zlí; Bo mi z Nyeba podává Ruku Krisztus milí:
Us szlisim 'se Krisztus mnye Volá,
podz duso má! Us bránu rajszku pre mnye Szám Jesus otvira.*

Slovo *Nóta* odkazuje na maďarský žaltár a číslo noty v ňom, pretože slovenský preklad noty neobsahuje. Iniciály J. A. C. ukazujú, že táto pieseň pochádza z Komenského amsterdamského kancionála (*Ay gižť mi čas nastáva...*) z roku 1659. V súčasnosti slovenskí kalvíni používajú spevník zhodný s maďarským. Obsahuje 131 zväčša skrátených žalmových obmien, z ktorých väčšinu do slovenčiny preložil básnik a prekladateľ Emil Boleslav Lukáč.

Štvrtá kniha – modlitebník *Radosztz sertza pobosneho* – vyšla v roku 1758. Má 12° formát a 102 strán. Jej podnadpis signalizuje, že sú v ňom *Modlidbi ranné a vetserne, na jeden tédzeny, i insich málo, v chtorich pobosni tslovek z duchovnú radošztzu jzlúsi Bohu vetsnomu*. Knihu preložil *jeden z Reformatszkich Kazaczelov*.

V modlitebnej knižke je takáto modlitba *po jedle*:

Dzekujeme Tebe o Bose nás! za tvoju lásčku 'se nász karmís pokarmem tzeleszním, k vichoványu 'sídla tsasznoho. Pítame tze rats nász karmíz i duchovném pokarmem, k szpasenyu vetsnomu.

Piatou a poslednou kalvínskou knihou bola príručka pre kňazov *Agenda ecclesiarum reformatarum*. Mala tiež 12° formát a 34 strán. Bola to príručka pre kňazov o tom, ako majú krstiť, vysluhovať Večeru Pána, vykonávať prisahu manželov, udeľovať rozhrešenie a pod. Meno prekladateľa na príručke nie je uvedené (preložil *jeden Kazatzel Szlovenszki Helvetszkú Confessiui viznavajútzí*).

7. Tlač a pravopis kalvínskych kníh

Kalvínske knihy sú z hľadiska dejín kníhtlače zaujímavé tým, že už v polovici 18. storočia boli vytlačené moderným latinkovým písmom, románskou *antikvou*, kým katolíci a evanjelici na Slovensku nielen v tých časoch, ale až do začiatku 19. storočia

tlačili svoje knihy ťažkopádnou gotickou *fraktúrou* (tzv. švabachom). Okolo roku 1750 sa románskou antikvou tlačili iba latinské knihy, kým slovenské len celkom výnimočne.

Samo Cambel (1906, s. 61) tvrdil, že slovenskí kalvíni vo svojich nábožen- ských knihách uplatnili maďarský zložkový pravopis preto, lebo chceli zachovať kontinuitu s dovtedy používaným pravopisom maďarských kníh, ktorý bol pre nich bežný, keďže pred rokom 1750 používali nielen české, ale aj maďarské náboženské knihy. Maďarský pravopis bol v tom čase rozšírený aj medzi ďalšími národmi v Uhorsku. Chorvátsky pravopis sa podľa L. Hadrovicsa (1942, s. 151) najmä od čias kníh- tlače vyvíjal paralelne s maďarským pravopisom a pod maďarským vplyvom sa podľa neho vyvíjal aj pravopis kajkavského nárečia z okolia Záhrebu a čakavského nárečia, ktoré nepoužívalo cyriliku, resp. hlaholiku. Obdobná situácia bola aj u uhorských Slovincov a u sedmohradských Rumunov. Chorvátska Biblia z roku 1694 a slovinský šlabikár z roku 1725 boli vytlačené maďarským pravopisom *Vu Cseske* (sic!) *Ter- nave*.

Latinková tlač a maďarský pravopis boli pre slovenských kalvínov bežnou záležitosťou. Svedčí o tom aj skutočnosť, že J. Jessenius na opačnej strane titulného listu modlitebníka nepovažoval za potrebné podrobnejšie sa zmieňovať o čítaní (vý- slovnosti) slov napísaných týmto pravopisom. K pravopisu na tomto liste sú len tri upozornenia, a to:

1. *é bere se za í, prék prík*
2. *'s, nye to znamená tzo s, 'sivi, sivi, 'sidlo, sidlo, 'sil, sil*
3. *Abi se szlovo nye rozervalo sztoji posehnani, za po'sehnnani.*

V praxi to znamenalo, že slová ako *hréch, hnyév, chlyéb* treba čítať *hrích, hňiv, chl'ib*; že *'s* označuje hlásku *ž*, kým *s* hlásku *š*; že *'s* sa nepíše v strede slova, ale len na začiatku.

Pravopis kalvínskych kníh je fonetický a uplatňuje sa dosť dôsledne: z *'sadmim* (sž), *Boszkoho* (-žs-), *otpustsénye* (-dp-). Okrem zložiek *sz, cz, tz, ts, gy, ly, ny, ty* sa v ňom používajú aj diakritické znamienka na označenie dlhých samohlások *á, é, ó, ú, í*, resp. znamienko *^* tiež na označenie dlhej samohlásky *â, ê, ô, û, î* alebo zámenného tvaru, ktorý vznikol kontrakciou, *mâ, tvâ, tvêj, mêm, szvîm*.

Spoluhlásky sa označujú týmito grafémami:

Spoluhláska *s* sa v textoch kalvínskych kníh označuje tromi grafémami: *z, sz, s*. Najčastejšie sa vyskytuje zložka *s* gotickým *ſz*, po nej zložka *sz* a izolovane *ſ*, resp. *s* (*jeſzt, hlaſzu, szto, szpafsenye, zpasenye*). Vo veľkých písmenách sa vyskytuje len zložka *Sz* (*Szina*).

Spoluhláska *š* sa označuje ako *s* alebo gotické *ſ*. Vo veľkých písmenách sa vy- skytuje len latinkové *S*. Gemináta *šš* sa označuje ako *ſſ* alebo *ss* (*hrésnich, naſu, Nájviſſim, dnyessi, Sarkán*).

Spoluhláska *z* sa vždy označuje ako *z* (*obraz, z nyim*).

Spoluhláska *ž* sa označuje na začiatku slova ako *'s* (*'sivot*), v inej pozícii ako *š* (*posehnal*).

Pre polomäkké sykavky nie sú v kalvínskych knihách, ako by sa dalo očakávať, osobitné grafémy, ale používajú sa tie isté, ktorými sa označujú hlásky *š, ž* (*Svetoho, jafmi, 'sem, 'selenyejú*).

Spoluhláska *c* sa najčastejšie označuje zložkou *tz*, menej zložkou *cz*⁶ (*motz, tretzi, szlúsebnyitzu* aj *szlúsebnyicza*).

Spoluhláska *č* sa dôsledne označuje zložkou *ts* (*tsi, nyits, vetsmi*).

Zložka *cs* sa ešte nepoužíva.

Spoluhláska *dz* sa označuje len zložkou *dz* (*vidzi, dzeny*).

Mäkké spoluhlásky *d', ň, l'* sú označené zložkami *gy, ny, ly*, ale vyskytujú sa aj prípady bez zložky (*gyábla, nye, lyem*, ale aj *Kresztáni, tzerpezlivi*).

8. Kvantita v kalvínskych knihách

P. Király tvrdil, že kvantita v kalvínskych knihách pochádza z českého písomníctva, a jej zavedenie pripísal J. Jesseniovi, pôvodom Čechovi, ktorého v tomto smere nasledoval aj A. Spáczy. I. Kniezsa (1953) sa domnieval, že v kalvínskych knihách sú zachované posledné stopy prv prítomných dlhých vokálov. Nedôslednosti v ich označovaní môžu podľa Kniezsu vyplývať z toho, že krátenie neprebíhalo v rovnakom čase, že v jednotlivých kategóriách mohlo nastať skôr ako v druhých. Kvantita v kalvínskych knihách, jej až chaotické označovanie, napr. v rámci rovnakých slov (*bol* i *ból, pomoh* i *pomóh*), i absencia akéhokoľvek jednotiacieho princípu pri jej uplatňovaní však svedčia o tom, že v týchto knihách nie je fixovaná reálne existujúca kvantita zemplínskeho, abovského a užského nárečia v polovici 18. storočia.

9. Z tvaroslovía kalvínskych kníh

Medzi tvaroslovím kalvínskych kníh a tvaroslovím súčasného nárečia Malčíc, Milhosti a Bánoviec nie sú podstatné rozdiely. Len v časti pádových foriem predovšetkým substantív a zámen a slovesných tvarov vidieť vplyv humanistickej češtiny.

9.1. Substantíva

Nominatív/akuzatív. Habitus substantíva v nom./akuz. v knihách a v nárečí nevykazuje výraznejšie rozdiely (*bruch, britev, dzeň, šmerc, maštal'ňa, zarno, hardlo*). V knihách sa vyskytujú aj také nominatívne tvary, ktoré sa v nárečí nevyskytujú (*moro* – v nárečí len *morjo, brater* – v nárečí len *brat, Buóh* – v nárečí len *Buh*).

Genitív. Maskulína a neutrá majú v knihách súladne s nárečím príponu *-a* (*tsasza, hnéva, Ducha*), ale časť rituálnych slov má príponu *-e* (*od Matúse, od Jesise, od Boha Ottze*). Feminína popri primárnej nárečovej prípone *-i* majú v knihách aj príponu *-e* (*duši, večeri*, ale *posztzelye* – v nárečí len *poscel'i*). V pluráli popri štan-

⁶ Aj S. Timon (1735, s. 3) zložku *cz* v maďarských slovách nahrádza zložkou *tz* „nie preto, aby som sa chcel zaliečať novotami, ale aby to bolo pohodlnejšie aj pre cudzie národy“ (non quo novantibus scripti-onem blandiri volui, sed ut exteris nationibus commodarem).

dardnej nárečovej prípone *-och* je v knihách častejšia prípona *-ov* [ou̯] (*szlusebnyikoch*, ale *szinov*, *hréchov* – v nárečí len *sinoch*, *hrichoch*).

Datív. Popri štandardnej nárečovej prípone *-oj*, ktorá sa aj v knihách vyskytuje vo väčšine prípadov (*Jezusoj*, *Pilatoj*, *potomkoj*, *szinorej*, *Vikupitzelyoj*), sa sekundárne uplatnila prípona *-ovi* (*Krályovi*, *Otzovi*). V pluráli popri nárečovej prípone *-om* sa vyskytujú aj prípony *-em*, *-am*, *-um*, *-im* (*potomkom*, *hréchom*; *k prilesitosztem*, *ku pribitkam*, *hrisnikúm*, *Rimanum*, *dusim*).

Vokatív sa v knihách vyskytuje len pri slovách z náboženského okruhu (*Otcse nas*, *O Krisztu*, *Szpasitelyu*) na rozdiel od jeho hojného používania v zemplínskom nárečí aj od iných slov (*chlope*, *ženo*, *gazdo*, *strino*, *ujcu*, *Štefaňe*, *drahi kumotre*, *mila Haňko* atď.).

Lokál má v knihách prípony *-u*, *-e* (*na krisu*, *u trapenyu*, *pri moru* – v Zemplíne *pri morju*; *v rutze*, *po tem 'Sivotze*). V knihách absentuje najfrekvencovanejšia lokálová nárečová prípona *-oj* (*na rukoj*, *na chlopoj*, *na stromoj* a pod.). V pluráli sa popri primárnej nárečovej prípone *-och* vyskytujú aj prípony *-ach*, *-ich* (*u szinoch*, *v nyebeszoach*, *v mukach*, *u vodach*, *v Eklezijich*).

Inštrumentál. Okrem prípony *-om* sa v knihách pri maskulínach a neutrách (*z szinom*, *z szlovom*, *sz Duchom*) a prípone *-u* pri feminínach (*z klyadbu*, *ze smertzu*) vyskytujú pri neutrách aj prípony *-em*, *-im* (*z posehnanyem*, *dzekoványim*), resp. české formy (*z horkosztzi*, *z 'salosztzi*). V pluráli sa vyskytuje len prípona *-ami* (*lántzami*, *tsrédami*, *latkami*).

9.2. Adjektíva

Nominatív sg. a pl. má pri maskulínach a neutrách v knihách príponu *-i* – v grafike *é* rovná sa *i* (*velyebni meno*, *zlé szkutki*), ale pri neutrách sa vyskytuje tiež prípona *-e* (*duchovne szlunko*, *Szlovo Boszke* – pričom sa paralelne vyskytuje tiež forma *Boszke Szlovo* – vo výslovnosti [boski slovo]).

V genitíve sg. sú v knihách prípony *-oho*, *-eho*, *-iho* (*svetoho*, *blisneho*, *Bosiho*).

V datíve *-omu*, *-emu*, *-imu* (*svetomu*, *blisnyemu*, *Bosimu*).

V lokáli *-im*, *-ém*, *-em* (*o dobrim szkutku*, *velyikém zsalyu*, *v tzichem pokoju*).

V inštrumentáli *-im* (*z dobrim usitkom*).

Ženské adjektívne tvary majú v inštrumentáli sg. príponu *-u* (*z dobru smertzu*, *z tzenku nitku*).

Plurál má rodovo unifikované prípony (*-ich*, *-im*, *ich*, *-imi*).

9.3. Pronominá

Zamenná flexia kalvínskych kníh je najviac poznačená českou náboženskou literatúrou. Prakticky každý nárečový tvar zámena má pendanta: *vun* i *on*, *tot* i *ten*, *muj* i *moj*, *tvuj* i *tvoj*, *szvuj* i *szvoj*, *naso* aj *nase*; *k tebe* i *k tobe*, *jej* i *její*, *tvojomu* i *tvému*, *szvojich* i *szvich* atď. Výnimku tvoria len opytovacie zámena *chto*, *co*, *chtori*, *jaky* a vymedzovacie *keľo*, *daskel'o*, *vel'o*; *šicko* má v knihách formu *vsitko*.

Príklonka pri zvratnom zámene má formu *še* (v knihách graficky *se*). Enklitické *si* pri slovese má formu *sebe* (*zrobítz szebe*). Na potvrdenie niekoľko príkladov: *on podnyal* (namiesto nárečového *vun* alebo *von*), *ta voda 'siva* (namiesto *tota*), *lyúd tvoj*, *Bosztvi tvoje aj tvojo*, *svich hradoch*, *nase duse aj naso vini*, *jeji hlava*, *modlyim se k tobe*, *Ottse moj*, *jmeno tvé* a pod.

9.4. Slovesá

Rozdiely medzi slovesnou flexiou v knihách a slovesnou flexiou v nárečí troch zemplínskych obcí sú takéto:

Okrem neurčitkovej prípony *-c* (*buc*, *žic*, *robic*) sa v knihách vyskytuje aj prípona *-tzi* (*szlisátzi*, *bitzi*, *prijítzi*).

V knihách v 1. os. sg. a pl. od slovesa *byť* sú v prítomnom, resp. minulom čase tvary *źmi*, *źme*, *bul źmi*, *buli źme*, graficky v knihách *smi*, *sme* (*Ja smi Bůh*, *prisól smi*, *abi sme podavalji*, *abi sme viznávalji*), ale v nárečí spomenutých obcí sa vyskytujú len formy *mi*, *me*, resp. *bul mi*, *buli me*.

Okrem Malého katechizmu a Agendy sa v ostatných troch knihách vyskytuje aj tvar *som/szom*, *sme/szme* (*szom pomoh*, *hrisni szom*, *bo szme szpalji*).

V 3. os. sg. prítomného času od slovesa *buc* je v nárečí forma *je*, ale v knihách sa vyskytuje len forma *jesz* (*prítomen jesz*, *Tota jesz...* *Véra*, *tzo jesz* v *dusi nasej*).

V 1. os. sg. prítomného času sa vo všetkých piatich knihách častejšie vyskytuje prípona *-u* než *-m* (*idu – idzem*, *mušu – muším*, *tsuju*, *satuju*, *banuju*, *usznu*, *vežňu*). V Milhosti sa uplatňuje prípona *-m*.

V 3. os. pl. prítomného času sa v knihách vyskytujú formy *chtza*, *dadza*, *chodjǎ* namiesto nárečových *sceju*, *daju*, *chodza*. Forma *dadza* je zrejme z poľštiny a *chodjǎ* zo strednej slovenčiny.

V knihách sa vyskytuje aoristová forma *bich* (*nyerék bich*), pochádzajúca z českých tlačí.

Z prídastí sa v knihách vyskytujú formy prítomného činného (*sztojatzi*, *potsinajútze*, *trimajutzi*), minulého trpného (*jesz posehnan*, *prítomen jesz*), minulého činného (*bivši*, *szlisevsi*, *utsászni bivsé*).

Prídastie na *-l* má v knihách dvojtvary (*cerpel* i *cerpil*, *chval'el* i *chval'il*, *hutorel* i *hutoril*, *narodzel še* i *narodzil še*), tvary s príponou *-el* sú častejšie v severnej oblasti Zemplína a Užskej stolice, tvary na *-il* v južnej časti vrátane Malčíc, Bánoviec a Milhosti. V knihách prevládajú tvary s príponou *-el* (*szlusél*, *posvetzél*). Dvojtvary majú aj slovesá vzoru *spadnuc* v tvaroch mužského rodu (*sztanul* i *sztanól*, *vikvitnul* i *vikvitnól*). Tvary s príponou *-ol* sa vyskytujú len v knihách, v nárečí absentujú.

Tvary minulého času a podmieňovacieho spôsobu v knihách i v nárečí majú zhodné formy (*ja privid*, *privid bi mi*, resp. *privid bim*; v pl. *privedli me*, *privedli bi me*; *volal mi*, *volali me*; *bul bi mi privid*, *buli bi me privedli*).

V knihách sa často vyskytujú tvary predminulého času (*sztvorél ból, zakázál ból, ból vivolyel, se ból prisahnól*), ktoré v nárečí nejestvujú.

10. Zo syntaxe kalvínskych kníh

Syntaktické konštrukcie kalvínskych kníh sú silne poznačené syntaxou maďarčiny, češtiny a poľštiny. Malo to svoje príčiny – v týchto troch jazykoch už koncom 16. storočia existovali preklady, resp. pôvodiny základných diel protestantskej náboženskej literatúry a prekladatelia kalvínskych kníh sa o ne nielen opierali, ale z nich celé konštrukcie kalkovali, čo spôsobilo, ako uvidíme na celom rade príkladov neskôr, že syntaktická rovina kalvínskych kníh sa najviac vzdialila od syntaxe nárečia troch zemplínskych obcí.

Maďarčinou sú poznačené predložkové väzby: sztupél *na* pekla (száll alá poklokra); 'slye usivaju z lásčku Kristusovu (mert gonoszul élnék a Kristus kegyelmével); Iyem *ku* Kristusovmu szlovu a nautze szluhá (csak a Kristus szavához és tudományához hallgat); Eklésia *na* velyiku se rozmahala (Egyház hogy nagyra növekedjék...); *Od* Boha zvolyené verné (Istentől megválasztott).

Čisté kalky z maďarčiny sú konštrukcie: Jake povinnosztzi *szú* S. manselov (Milyen kötelességei *vannak* a házastársaknak); Dávidoj Kráľoj *tim* kontzom se bol prisáhnól (Dávid királynak *ezen végre* megesküvék); *Na* viszoko odpovedá (nagy fennen válaszol).

Maďarský vplyv je viditeľný aj v datívových väzbách (namiesto genitívnych) Hréchom odpustsenye (Buneinknek bocsánatja) a v zámenných konštrukciách Chto tebe sztvorél? (Ki teremtett téged?).

Namiesto štandardných nárečových viet ako *Stal se našim occom* alebo *Stal se člověkom* máme v knihách konštrukcie *Ottzom našim sztanól* a *Sztanól tslovekom*.

Syntaktické konštrukcie poznačené maďarčinou sa do prekladov kalvínskych kníh dostali hlavne z dvoch prameňov – zo Szent Biblie z roku 1589 v preklade G. Károliho a z maďarskej knihy žalmov vydanej v roku 1736 v preklade A. Molnára Szenciho.

Český vplyv vidieť najmä pri prekladoch piesní, ktoré pochádzajú z českého amsterdamského kancionálu J. A. Komenského: *Us mi tsasz nasztáva* (Ay gižť mi čas nastáva), *po tobe túsi duse nasa*, *Tak velitze jeszt nyestsaszlive 'sidlo* (život – Š. Š.) *naso*, *Udzelis vám szpravodlivosztzi szvojej...*, *Posvetz uszt nasich mluvenye...*, ako aj pri konštrukciách typu *on jeszt...* – *jaki 'se on jeszt, jeszt narodzeni*.

Poľský vplyv na syntax kalvínskych kníh možno sledovať pri predložkových väzbách s predložkami *do* a *dlya*: *do* tebe volame, *do* tebe se utzekame, Dumajtze *do* Pana Boha; Tebe smi vibrál *dlya* ochrantza sebe, *dlya* svedomsztva, *dlya* szpasesenya nasoho.

11. Lexika kalvínskych kníh

Slovná zásoba kalvínskych kníh, okrem nábožensko-cirkevnej, je stredozemplínska. O tom svedčia stovky slov, ktoré sú dodnes živé v nárečí Malčíc, Bánoviec, Mil-

hoste i širšieho okolia. Napr.: *abo, bo, barz, bevni, birov, bo, britki, buc, čom, dril'ic, durkac, erek, gvalt, hev, hrun, hvaric (hutorec), chitvani, ke'lo, kornaz, l'em, lojtra (drabina), merva, napasc, odtel', patrec, pokrutki, pup, prig, prikl'et, rachovac, sanovac, sumeňe, šatovac, tel'o, tot, tukota, tuňi, valal, vel'o, zaco, žveredlo (džveredlo)* atď.

Českého pôvodu sú v knihách slová ako *rikatz, szlisetz, ponyevats, mluvitz, polyitskovatz, kdis, jitro, duvernosztz, tehdi, áts, jmeno* atď.

Z lechicko-ukrajinsko-rusínskej oblasti sa do kníh dostali slová *szkarb, trombita, napasztz, lodza, szkripidza, sipki, szumenye, budzinki, obida, redovi, redovčak, jus, zahibely, budóvlya, tzeper, pítza*.

Zo západnej slovenčiny, pravdepodobne prostredníctvom A. Spáczaya, sa do kníh dostali slová *azda, bik, bisztri, szila, szemeno, brána, tzéra, bahno, deditz, rolye, prikri, potom, mdli, mnoho, prátza, vlásznye* a pod.

Zo strednej slovenčiny je v knihách len niekoľko slov: *volyatzo, hústsava, imánye, láz, tukota*.

12. Záver

Kalvínska reformácia sa v 16. storočí rozšírila na slovenskom etnickom území len v obmedzenom rozsahu (Zemplín, Abov, Uh a časť Gemera). V tom čase ju prijalo asi 10 000 Slovákov. Ani dnes nie je tento stav podstatne iný.

V súčasnosti majú slovenskí kalvíni dva senioráty so slovenskou rokovacou, resp. obradovou rečou – Michalovský a Ondavsko-hornádsky. Michalovský seniorát má 13 matkocirkevných zborov a 11 filiálnych a Ondavsko-hornádsky má 15 matkocirkevných a 12 filiálnych zborov. Okrem týchto seniorátov už nie sú ďalšie slovenské zbory. V Bratislave je pôvodný zbor maďarský, ale konajú sa tam aj slovenské bohoslužby.

Kalvínska cirkev na Slovensku sa od roku 1950 oficiálne nazýva Reformovaná kresťanská cirkev a je jednou z 208 členských cirkví združených vo World Alliance of Reformed Churches (WARC) so sídlom v Ženeve. Dnes majú reformovaní kresťania vyše 70 miliónov veriacich. Ostatné valné zhromaždenie všetkých 208 členských cirkví sa konalo v roku 1997 v maďarskom Debrecíne.⁷

Úspechy či neúspechy kalvinizmu v Uhorsku v 16. – 18. storočí úzko súviseli s úspechmi či neúspechmi stavovských povstaní sedmohradských a uhorských magnátov proti katolíckej cisárskej Viedni, ktorej panovníci sa vyhlasovali za ochrancov katolíckej viery, kým vodcovia povstaní sa vyhlasovali za ochrancov protestantov a ich viery.

Aj keď medzi východoslovenskými kalvínmi v polovici 18. storočia nešlo o organizovaný jazykový a národnouvedomovací pohyb, určitú formu národného uvedo-

⁷ Za informáciu ďakujem p. Mgr. J. Janovčíkovi, členovi predsedníctva Synody Reformovanej cirkvi na Slovensku.

menia mu nemožno uprieť už len preto, že už vtedy sa sami nazývali Slovákmi a svoj jazyk slovenským. V tejto súvislosti nie je nezaujímavé poznamenať, že v ďalších vydaniach kalvínskych kníh od začiatku 19. storočia sa už Slováci nazývajú Slovjakmi a ich jazyk nie slovenský, ale slovjacký. Aj takouto formou sa začínala maďarizácia slovenskej kalvínskej cirkvi.

Literatúra

- CSANDA, A.: Slovenské preklady žalmov Alberta Molnára Szenciho z r. 1752. *Studia Slavica Hungarica* XXVIII. 1982, s. 218 – 228.
- CSÜRÖS, Z.: A debreceni városi nyomda története 1561 – 1911. Debrecen 1911, s. 325.
- CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. T. Sv. Martin 1906, s. 61.
- HADROVICS, L.: Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache. Budapest 1942.
- KIRÁLY, P.: A kelet-szláv nyelvjárás nyomtatott emlékei. Akadémiai kiadó. Budapest 1953.
- KNIEZSA, I. – KIRÁLY, P.: A kelet-szláv nyelvjárás nyomatott emlékei. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. II. Budapest 1953, s. 409 – 415.
- KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 343 s.
- LADIKA, J.: Uhorská kalvínska reformácia. Dipl. práca. Gréckokatolícka bohoslovecká fakulta (strojopis), bez vročenia.
- SZENCI MOLNÁR, A.: Szenci Molnár Albert költői művei. Régi magyar költők tára XVII, sz. 6. Budapest 1971.
- SZENT BIBLIA (preklad G. Károliho). Budapest 1944.
- SZIRMAI, A.: Notitia Historica Comitatus Zempléniensis... Budae 1804.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Calvinistische Druckschriften aus Zemplín im Lichte der Gegenwartsforschung. In: *Recueil linguistique de Bratislava* 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1958, s. 112 – 120.
- TIMON, S.: Tibisci Ungariae Fluvi Notio, Vagique Ex Parte (Krátky opis uhorskej rieky Tisy a sčasti aj Váhu). Cassoviae 1735.
- ŽEŇUCH, P.: K otázkam prekladu žalmov kamaldulskej Biblie a kalvínskeho žaltára z roku 1752. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov*. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 1997, s. 42 – 52.

DISKUSIE A ROZHĽADY

František Kočiš

SOCIOLINGVISTICKÉ „PREPÍNANIE KÓDOV“

KOČIŠ, F. : Sociolinguistic code switching of. *Slovenská reč*, 65, 2000, No 5 – 6, p. 295 – 303. (Bratislava)

In this paper author reacts for several opinions and conclusions about Slovak literary language of J. Findra in the work *Jazyk, reč, člověk* and in the review of this work of S. Ondrejovič in the periodical *Slovenská reč*, 64, 1999, pp. 359 – 363.

V 6. čísle *Slovenskej reči* 1999 (s. 359 – 363) sa S. Ondrejovič recenzne vracia ku knižke J. Findru *Jazyk, reč, člověk* z r. 1998, aby do istej miery aj autoritatívne priduplikoval esejistický žáner jednotlivých kapitol, ale najmä aby upozornil na suverénne výklady J. Findru o súčasnej pozícii slovenského spisovného jazyka v našom národnom spoločenstve. S. Ondrejovič sa hneď takmer profesorsky (ak nie so zdvihnutým prstom) vracia k výroku J. Škultétyho o tzv. rozviazanom snope, dopĺňajúc (alebo aj znejasňujúc) Findrovu interpretáciu jazyka raz ako daru od Boha, raz aj ako ľudského útvaru s povrieslom alebo aj s rozviazaným povrieslom.

Čo je vlastne pre naše národné spoločenstvo ono povrieslo? J. Škultéty vo svojom výroku hovorí o jazyku bez akéhokoľvek atribútu. Nie je teda jasné, či J. Škultéty mal na mysli jazyk vôbec, teda ako prostriedok komunikácie (tak ako to do istej miery predznamenáva J. Findra na s. 7: Človek ako spoločenský tvor môže takto existovať iba vďaka jazyku. Zrejme toto mal na mysli nezabudnuteľný baľko Škultéty...) alebo slovenský jazyk ako národný jazyk. Túto „záhadu“ vzápätí rieši J. Findra konštatovaním, že „jazyk je teda tým povrieslom, ktoré nás ako národné spoločenstvo drží pohromade“ atď. Tu sa blysol J. Findra dialektikou, ktorú sme museli ovládať za čias marxistickej filozofie: jazyk je teda tým povrieslom, ktoré nás... zväzuje, ale neuväzňuje, lež oslobodzuje, povyšuje na samostatný národný subjekt. Okrem tejto interpretácie udivuje J. Findra rafinovaným „prepnutím kódu“: z jazyka vôbec prepína na reč národného spoločenstva, samostatného národného subjektu.

Tak ako mne aj S. Ondrejovičovi sa v týchto čiastkových záveroch J. Findru čosi nepozdávalo, a tak sa pokúsil túto dilemu s jazykom vôbec a národným jazykom dointerpretovať. Citujem: „J. Škultéty pritom nemyslel iba na spisovný jazyk, ako sa nám (! – výkričník je môj, F. K.) to usilujú nahovoriť niektorí autori, ktorých optika je zúžená len na spisovný jazyk. Hoci aj J. Findra v tejto eseji uvažuje o spisovnom

jazyku, a ten je dokonca jeho hlavnou témou, v pozadí jeho reflexie vždy presvitá vedomie, že tento spisovný jazyk je integrálnou časťou národného jazyka. Je to zrejme naozaj tak, ako hovorí J. Findra, že to môže byť len národný jazyk, ktorý nás ako národné spoločenstvo drží pohromade“ (s. 359 – 360). S. Ondrejovič ďalej ešte cituje už spomínanú Findrovu dialektiku a dodáva, že „v Škultétyho metaforickom snope sme tými klasmi vlastne my a nemôže nám byť ľahostajné ani to, ako silno nás to povrieslo ovíja“ (s. 360).

Tak ako je to vlastne? J. Škultéty nemyslel iba na spisovný jazyk (teda ešte asi na aký jazyk, ak chcel, aby si rozumeli napr. Záhoráci so Sotákmi?), J. Findra, zdá sa, má na mysli iba spisovný jazyk, ktorý je však integrálnou časťou národného jazyka. V týchto dedukciách S. Ondrejoviča vidím ďalší pokus o „sociolingvistické prepínanie kódu“ na báze už spomínanej dialektiky: niektorí jazykovedci (medzi nich zaiste patrí i ja) majú podľa S. Ondrejoviča zúženú optiku a v slovenskom jazyku vidia iba tú integrálnu časť národného jazyka čiže spisovný jazyk.

Pozrime sa na tento zúžený prieor jazykovedne vzdelaných ľudí historicky. Podľa dialektiky J. Findru i S. Ondrejoviča zúženú optiku mali už slovanskí apoštoli Cyril a Metod, keď našim predkom priniesli vypracovaný starosloviensky jazyk slovom i písmom, ktorý integroval (teda spovriesloval) vtedajšiu slovanskú spoločnosť jazykovo, vieroučne i kultúrne. Túto zúženú optiku mal vlastne aj slovanský kmeň žijúci v našich končinách, lebo ponúkaný jazyk prijal v čase svojho konštituovania a integrácie a na jeho základe sa začal oddeľovať od ostatných žijúcich slovanských kmeňov a postupne si utváral spoločný jazyk, ktorý stáročiami dozrieval a už v 14. – 15. storočí ho možno identifikovať ako samostatný kultúrny jazyk. Nesprávne konali asi aj kodifikátori Bernolák a Štúr, keď sa usilovali konštituovať či kodifikovať spisovný jazyk na báze vybraného kultúrneho nárečia, ktoré svojou integračnou silou začalo pôsobiť na slovenské spoločenstvo, rečovo rozdrobené početnými nárečiami. Naozaj, ako nemúdro si počínali intelektuáli v období prvej ČSR, stredoškolskí profesori a pracovníci Matice slovenskej, slovenskí jazykovedci od čias napísania prvých Pravidiel slovenského pravopisu, prvých gramatík a slovníkov spisovnej slovenčiny až po súčasné pravopisné príručky, slovníky, gramatiky spisovnej slovenčiny, nevidiac netušené možnosti „prepínania kódov“ od Záhoria po Zemplín v rámci národného jazyka. Načo vlastne zakladal Ľ. Novák Jazykovedný ústav v rámci SAVU, načo sa v Jazykovednom ústave utvárali jednotlivé oddelenia na výskum slovenského jazyka, osobitne oddelenie spisovného jazyka a oddelenie jazykovej kultúry? Jazykovedci výskumne pokryli všetky formy národného jazyka, ale najväčšia starostlivosť sa predsa len venovala spisovnému jazyku a jeho kultúre. Osobitne treba spomenúť starostlivosť o odborné názvoslovie, teda o slovenskú odbornú terminológiu.

Dnes len zasvätený a poučený Slovák vie, čo sa doteraz v oblasti výskumu spisovnej slovenčiny urobilo, aby sa dostala na úroveň kultúrneho jazyka, reprezentujúceho slovenské národné spoločenstvo. A keď sme už pri tomto vypočítavaní, treba uviesť, že v rámci výskumu sa maximálna pozornosť venovala aj praktickým otázkam jazykovej kultúry a jazykovej politiky. J. Findrovi i S. Ondrejovičovi netreba všetky tieto okolnosti spomínať, situáciu v tomto smere poznajú alebo by mali poznať do podrobností, žiaľ, túto starostlivosť o jazykovú kultúru dnešnému Slovákovci predstavujú ako pranierovanie jazykových chýb, resp. používateľov spisovnej slovenčiny, ako zdvíhanie prsta, ako autoritatívne poučanie a pod. Ako vysokoškolský učiteľ zisťujem, že súčasná študujúca mládež, súčasná mladá inteligencia, súčasná generácia učiteľov, administratívnych pracovníkov vo všetkých oblastiach štátnej správy i samosprávy o tejto starostlivosti o spisovnú slovenčinu v minulosti nevie nič a dnes ich to ani nezaujíma. J. Findra i S. Ondrejovič si však vôbec neľakajú. Veď čože, spisovný jazyk sa o seba postará – sám. Túto tézu J. Findru o samosapostaraní jazyka súhlasne cituje vo svojej recenzii aj S. Ondrejovič. Jazyk je totiž často múdrejší ako jeho nositelia, a tak si v konečnom dôsledku pomôže sám. Podľa J. Findru nepotrebuje genetických šľachtiteľov ani z rodu starovercov, ale ani z rodu slobodomyselných novátorov. Takisto po Findrovi aj S. Ondrejovič (s. 361) v recenzii opakuje, že úvahy o tom, ako nám pred očami mizne pekná slovenčina, sú vraj bludom, že desiatky rokov počúvame iba reči o havarijnom stave v jazykovej kultúre, a napokon dodáva, že zalamovanie rukami a fňukanie je tu kontraproduktívne. V tomto citovanom odseku si S. Ondrejovič trochu zaštylizoval a pomiešal svoje názory s Findrovými, ale nech.

V tejto súvislosti sa však musím pristaviť pri Findrovom jasaní (s. 63), ako sa slovo *stavbár* ako pôvodné slangové slovo samo postaralo o seba a zo systémovej a rečovej periférie sa dostalo na jazykové a vyjadrovacie výslnie. O tom, že slovo *stavbár* bolo slangové, J. Findra hovorí na viacerých miestach svojej knihy. Škoda však, že J. Findra neuviedol prameň, z ktorého čerpal informácie o slangovosti tohto slova, lebo o tomto slove ja nič viem. V Jazykovednom ústave som niekoľko rokov patril medzi skupinu lexikografov, ktorí ako pisári (hodnotenie E. Paulinyho) podľa Š. Peciaru ciachovali slovnú zásobu nášho múdreho jazyka. Do koncipovania sa mi dostala aj časť písmena S (od *stat* do konca), a tak aj slovo *stavbár*. Štvrtý zväzok SSSJ vyšiel v r. 1964, svoju časť som koncipoval v rokoch 1959 – 1960 ako čerstvý absolvent univerzity. Už vtedy som slovo *stavbár* označil za hovorové čiže za spisovné. S týmto označením sa dostalo aj do slovníka. Keby si bol J. Findra zalistoval v SSSJ IV, neargumentoval a neplesal by tak, ako to urobil vo svojich esejach. Na svoju škodu si však v SSSJ IV ne všimol spracovanie slova *slovenčinár*. Ono je tam označené ako škol. slang. To by bol býval pre neho argument, nie slovo *stavbár*! Keďže v SSSJ IV ide o prvú kodifikáciu slova *stavbár*, J. Findra si mal situ-

áciu overiť a nerobiť skvelé závery pre múdry jazyk na konto lexikografov, ktorí údajne iba naháňali strach.

Vysloviť sa musím aj na margo toľko odsudzovanej fámy o tzv. havarijnom stave, ktorú podľa J. Findru i s ním súhlasiaceho S. Ondrejoviča počúvame vraj už desiatky rokov. J. Findra hovorí o tej havárii s dešpektom, pričom mu však neprekáča, keď na s. 12 konštatuje: „O zistených nedostatkoch, ktoré sú neraz alarmujúce, nemôžu mlčať (teda jazykovedci – pozn. F. K.), musia na ne upozorňovať.“ Ja si toto konštatovanie J. Findru vysvetľujem tak, že starovercom hovoríť o havárii nemožno, ale sociolingvistovi o alarmujúcich nedostatkoch v jazyku áno. Za takúto logiku a takéto prehadzovanie kódov pekne ďakujem. Ani S. Ondrejovič takýto obrat vo svojej recenzii akosi nepostrehol. Odporúčam mu preto, aby si ešte raz prečítal napr. posledné dva odseky na s. 31, v ktorých sa J. Findra po „prehodení kódu“ zmierlivo vyjadruje aj o havarijnom stave v jazykovej kultúre, lebo vraj úroveň jazykovej praxe v spoločnosti sa má hodnotiť veľmi kriticky. Ako príklad na túto oprávnenú kritickosť uvádza J. Findra aj také voľáčo: Dokonca aj na Slovensku sa v istom období hovorilo o havarijnom stave jazykovej kultúry. Lenže J. Findra namiesto toho, aby otvorene priznal potrebu tejto kritiky, iba alibisticky konštatuje: „A tak je namieste otázka, či takéto kritické hlasy majú svoje opodstatnenie. Táto otázka si zasluhuje osobitnú pozornosť...“ J. Findra sa nijakovsky nedonútil povedať jasné áno: Áno, je opodstatnená (pravda, iba ak by šlo o sociolingvistov).

Vrátim sa však ešte nakrátko na s. 12 Findrovej eseje. – Takže jazykovedci nemôžu mlčať (pravdepodobne sa to nevzťahuje na genetických šľachtiteľov), na chyby v spisovnom úze musia upozorňovať, vysvetľovať ich, nezanedbávať pritom funkčný aspekt atď. J. Findra však chlácholivo konštatuje, že v týchto upozorneniach netreba vidieť obmedzovanie individuálnej slobody používateľov jazyka a pôvodcov týchto chýb. Dokonca nás pouča, že kodifikáciu treba dodržiavať nie preto, že si to želajú, ba nebudaj že to prikazujú jazykovedci, ale preto, že si to žiada jazyk či text, jazyková kultúra textu, dokonca i kultúra tvorcu textu. Má sa hovoriť „vrátil sa z Banskej Bystrice, nie Bystrici“, ale nie preto, že si to želajú jazykovedci, ale preto, aby sa rešpektovala kultúra „tvorcu“ chyby a potom sám jazyk.

Ako jazykovedec som 36 rokov aktívne pracoval v jazykovej kultúre, 10 rokov som viedol oddelenie jazykovej kultúry v Jazykovednom ústave, časopis Slovenskú reč som viedol ako výkonný i hlavný redaktor, vyše dvadsať rokov som viedol jazykovú rubriku Slovenčina naša, no nikdy som na pracovisku nepočul proti jazykovým chybám argumentovať tým, že my si ich neželáme alebo že používatelia jazyka nesmú robiť chyby, lebo my si tak želáme. O čom to vlastne J. Findra hovorí? Na druhej strane však svorne so S. Ondrejovičom tvrdí (a s akým to citom!), že „jazykové chyby by nikoho z nás nemali nechať ľahostajnými“ (pritom J. Findra ako „strašnú“ chybu – azda na posmech – uvádza výslovnosť „devat“).

Z hľadiska toho kontextu, ktorý sme doteraz sledovali, za falošné a protirečiace pokladám tvrdenie J. Findru, že „pre jazykovedca je jazykový prejav iba predmetom výskumu“ (tiež na s. 12). Takýto názor mi pripomína takmer zhodné tvrdenie E. Paulinyho (1979) na jednej z konferencií o teórii kultúry spisovného jazyka. Vytiahol ho aj S. Ondrejovič vo svojej recenzii v Slovenskej reči. Je to teda názor, že jazykovedec zákonitosti jazyka iba skúma, spracúva a vkladá ich do príručiek. Božechráň, aby výsledky svojho výskumu uvádzal do praxe a chcel či nástojil, aby ich jazykové spoločenstvo dodržiavalo v jazykovom úze. Takáto logika mi znova pripomína vychýrenú tézu teoretikov marxizmu-leninizmu, podľa ktorej má každý národ právo na sebaurčenie až do odtrhnutia, ale beda by bolo im aj iným, keby túto tézu odporúčali uplatňovať v praxi. Realita však bola a je iná, ale o nej by nebolo vhodné písať eseje. Veľmi jednoduchým a rukolapným dôkazom toho, že norma a kodifikácia je vecou jazykovedcov, vždy bola (či teraz je, to už neviem) jazyková poradňa Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV: telefonická a listová poradňa, jazyková úprava úradných textov závažného právneho obsahu, technických a iných noriem, bola tu trvalá spolupráca s ministerstvami, Národnou radou, Úradom vlády, s celým komplexom školstva, s vydavateľstvami, redakciami atď. Tu nebolo možné odpovedať a radiť tak, ako kedysi radil E. Pauliny L. Novomeskému (porov. Ondrejovič v štúdiu Eugen Pauliny ako sociolingvista (1999a): „...viacej neviem“). Odvolávať sa na múdrosť jazyka, na používateľa jazyka ako na najvlastnejšieho strážcu jazykovej čistoty atď. (ako to píše J. Findra vo svojej eseji na s. 12) bolo a nazdávam sa, že je nemysliteľné. Seneca ml. napísal: *Talis oratio hominum, qualis vita* (Reč ľudí je taká, aký je život), a tak sa ľudská spoločnosť v nijakom ohľade nemôže spoliehať na nejakú vlastnú samoreguláciu. Platí to aj o jazyku, ktorý má byť nielen etnickým reprezentantom, ale má (ako sa to dnes často hovorí) predstavovať kultúrnu identitu národného spoločenstva v jej duchovnej i materiálnej dokonalosti, a tak sa musí kultivovať. Telesný organizmus človeka si v mnohom vie sám pomôcť, ale bez lekárskej vedy by to s nami bolo horšie. Človek má v sebe vedomie dobra a zla, ale čo by bolo s človekom bez vypracovaného morálneho kódexu, bez mravnej normy? Opakujem: *Talis oratio hominum, qualis vita*.

Tieto argumenty, ako sa zdá, sociolingvistom nič nehovoria, lebo „v prepínaní kódov“ neohrozene pokračujú. Napríklad S. Ondrejovič vo svojej štúdiu o E. Pauliny (1999a, s. 73) v intenciách J. Findru a E. Paulinyho argumentuje, že spoločnosť „pri dorozumívaní nemôže pokladať za správne to, čo bez ohľadu na prax určí jednotlivý odborník“. Odvoláva sa na L. Štúra, ktorý hovorí, že „ňje dakolko hláv tvorí a vimíšla reč, ale reč si vitvorí národ sám...“. Je to naozaj pravda, ale tu S. Ondrejovič svojvoľne prepína kód: Štúr hovorí o reči vôbec, S. Ondrejovič tu má na mysli spisovný jazyk. A to je teda veľký rozdiel. Napokon aj sám S. Ondrejovič priznáva, že aj E. Pauliny postupne relativizoval tento názor, aj on upúšťal od svojho

„lapidárno-neúhybného“ tvrdenia, že norma je iba vecou národa, a priznal aj isté spolupôsobenie jazykovedcov pri tvorbe normy, ktoré podľa S. Ondrejoviča, akože ináč, vraj rezonuje s dnešnou koncepciou slovenskej sociolingvistiky. E. Pauliny kedysi kritizoval kodifikátorov prídavných mien *dukliansky*, *brniansky*, suchopárne a morbidne tvorenie prídavného mena od *Kuala Lumpur* a pokus skloňovať názov mesta *Baupaxe*. Dnes sa prídavné mená *dukliansky* i *brniansky* bežne používajú, sú v kodifikačných príručkách a deriváty od cudzích zemepisných názvov sa tvoria bez problémov pre potreby bežných používateľov spisovného jazyka a pre potreby geografie, žurnalistiky i pre potreby celosvetovej dokumentácie zemepisných názvov.

Nebojím sa preto tvrdiť, že E. Pauliny i pri svojej nepochybnej veľkosti jazykovedca i človeka potrebám jazykovej kultúry (zdôrazňujem: potrebám) nerozumel. Tento kód mu chýbal, tak ako chýba dnes predstaviteľom slovenskej sociolingvistiky. Je to do istej miery nepochopiteľné najmä z hľadiska celkového pohľadu E. Paulinyho na jazykovednú prácu, lebo ani v dejinách slovenskej jazykovedy nikdy nechýbal zreteľ na kultúru jazyka, vždy tu bolo úsilie o povznesenie úrovne slovenčiny v ktorejkoľvek oblasti jej používania a v ktorejkoľvek jej systémovej rovine. Jazyková kultúra vždy bola integrálnou súčasťou práce jazykovedcov, filológov, učiteľov, kňazov, básnikov, ale aj administratívnych pracovníkov v štátnej agende, najmä právnikov. V novších dejinách slovenskej jazykovedy bolo treba čeliť náporu ideológie československej jazykovej jednoty, neskôr zblížovania slovenčiny s češtinou. To všetko si vynucovalo osobitné spôsoby jazykovej politiky a zvýšenú starostlivosť o integritu jazyka. Keď išlo o adjektíva *dukliansky*, *brniansky*, to nebola nechuť používateľov jazyka učiť sa nové podoby, ako tvrdil E. Pauliny. Týmto derivátom stála v ceste stranícka garnitúra pre kultúru na čele s tajomníkom L. Pezlárom, ktorý na jednej výstave kníh dal z výstavných regálov odstrániť Česko-slovenský slovník, lebo vraj oddeľuje slovenčinu od češtiny. Múdry slovenský jazyk si v tomto čase proti češtine nepomohol sám, pomohla mu až celková nová kodifikácia prídavných mien, utvorených od príslušných zemepisných názvov – domácich i cudzích – v Pravidlách slovenského pravopisu.

V kapitole Jazyk, jazyková kultúra, vlastenectvo, morálka (s. 29 – 36) píše J. Findra o prehreškoch v používaní jazyka, pričom priznáva, že kritické výhrady proti nim majú svoje opodstatnenie. Nebudem komentovať to, že jazykové chyby J. Findra nepripisuje nevedomosti ich nositeľov, ale ich morálke, že nie je to len jazyková nekultúrnosť, ale nekultúrnosť ducha a že zápas o jazyk je predovšetkým zápas o našu koncepciu života. Mňa však udivuje to, aký malý okruh slov uvádza J. Findra; oproti dvesto tisícok slov stavia dve-tri desiatky tzv. slov-votrelcov (*zahaľovať*, *obecný*, *vada*, *rada*, *ješitnosť*, *dielčí*, *ovšem*, *tlačítko*, *odstavec* atď.). Dokonca vytiahol na svetlo Božie známu „mŕtvolu“ – sloveso *prevádzať*. (Nechcem byť škodoradostný, ale J. Findra neuvádza slovo *nadsádzka*. To asi preto, že ho sám po-

užíva vo svojom texte, napr. na s. 57.) Používanie týchto slov-votrelcov pokladá J. Findra za lexikálnu lapáliu. Keďže dost' pozorne sledujem slovnú zásobu v našich – ako hovorí aj J. Findra a mnohí iní – masmédiách (čiže vysielaniach pre masu), pri čítaní tejto eseje som si vzdychol: Keby len vedel, ako sa veľmi mylí! A to nielen v počtoch, ale v celkovom hodnotení prítomnosti českých slov v súčasnej spisovnej slovenčine. J. Findra nič podozrivé nevidí či neregistruje v oblasti odbornej terminológie, v používaní frazeológie, nič mu nehovorí totálne rozvrátenie predložkového systému v slovenčine v bežnom i odbornom úze. Je to pre neho iba „prepínanie kódov“? Moji kolegovia z univerzity (a neslovenčinári) sa na mňa ako jazykovedca i bývalého pracovníka Jazykovedného ústavu často obracajú s otázkou, prečo sa v súčasnej rozhlasovej jazykovej poradni riešia iba drobné jazykové problémy, teda naozaj lapálie, a nehovorí sa o vážnych chybách proti norme napr. aj v častom používaní českých slov, ktoré pomaly, ale isto vytláčajú náležité spisovné slová.

Svoju úvahu či esej končí J. Findra na s. 35 takto: „Ale ak pripustíme, že je, existuje kríza jazyka komunikácie, kríza jazykového vyjadrovania, ako o tom svedčia spomínané kritické ohlasy, musíme pripustiť, že je to svojou podstatou kríza morálky a v konečnom dôsledku kríza spoločnosti, kríza jej postojov, vzťahu k hodnotám.“ Nazdávam sa, že tu nie je potrebný nijaký komentár. Dopoviem iba to, že J. Findra sa tvári, akoby sa bol iba dnes prebudil. Sám som o tom takto a podobne hovoril na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny už v r. 1966 v Smoleniciach (vyšiel o nej zborník). Hovoril som o havarijnom stave jazykového vedomia, o duchovnej a národnej hodnote jazyka i o tom, že jazyk nie je iba komunikatívna hodnota. Ten Findrov morálny pátos by som z toho vynechal. Pravda, dnes ma sociolingvisti za takýto postoj zaradili medzi starovercov, ale svoje eseje si píšú ďalej na tú istú tému. Avšak to hlavné, čo som chcel dopovedať, je to, že J. Findra tak či tak týmto odsekom (a nielen ním) načal ďalšiu desiatku rokov, v ktorej sa bude hovoriť o havarijnom stave jazykovej kultúry a dajme tomu aj o havarijnom stave jazykového vedomia slovenského národa. J. Findra, S. Ondrejovič i ostatní sociolingvisti strácajú historickú pamäť.

Bolo by treba ešte všeličo v esejach komentovať, a týmto posledným komentárom by som mohol aj ukončiť svoje reflexie nad Findrovými esejami. Je tu však ešte téma, v ktorej J. Findra takmer uzatvára svoje názory na jazykovú situáciu. S. Ondrejovič totiž vo svojej recenzii s veľkým pátosom komentuje Findrove eseje, v ktorých v podstate jazykový zákon odsudzuje. To treba súhlasne kvitovať, lebo nič paradoxnejšie sa pri konštituovaní Slovenskej republiky už nemohlo vymyslieť. Škoda však, že J. Findra i napriek mnohým pravdám a spravodlivým argumentáciám neudrel kliniec po hlavičke. Prečo sa vlastne ten zákon vymyslel? Komu to osožilo a proti komu bol namierený? Mnohé argumenty za prijatie jazykového zákona označil J. Findra za bohapustú lož, za najhrubšiu nehoráznosť, za hrubú nekultúrnosť, za

zápečníctvo a vulgárny nacionalizmus atď. Mne však tieto „ornamenty“ vyznievajú veľmi silácky a J. Findra sa podľa môjho názoru za ne iba skrýva. On ako jeden z najrozhládenejších jazykovedcov sa na dlhší čas usadil do poslaneckého kresla a potom sa dostal do blízkosti prezidenta. To všetko ho priam predurčovalo, aby sa k celému galimatiášu okolo jazykového zákona mohol razantne, vecne a rozhodne vyjadriť, pravda, nie sám, ale za súčinnosti či pomoci svojich kolegov z katedrií či z Jazykovedného ústavu. Nie je mi známe, či J. Findra mal alebo mohol mať vplyv na to vybrané kolégium šľachtiteľov zákona o štátnom jazyku z radov jazykovedcov pohybujúcich sa okolo vtedajšieho ministra kultúry, ale podľa toho, ako sa vo svojich esejach kriticky vyjadruje len o jazykovom zákone a nie aj o akademických poradcoch, usudzujem, že nemal nijaký vplyv. A tak škoda mu bolo v esejach plakať nad rozliatym mliekom. Napokon aj jazykových inšpektorov ministerstvo potichu zrušilo, lebo sem-tam ešte rozoznali ypsilon od joty (napr. pokutovali za bufetové označenie „obložené misi“), ale na vyššie úradnícke panstvo ani na závažné jazykové chyby si už netrúfali. Škoda, že tento zásluhný počin zrušenia inšpektorov J. Findra niekde nekomentoval. V horúcom auguste 2000 sa však opäť začalo okolo slovenčiny „zozákoňovať“, len nevedno prečo, alebo aspoň sa nepovedalo prečo. Bol to len nápad pána ministra kultúry alebo mu túto myšlienku vnukol nejaký genetický šľachtiteľ slovenčiny z rodu starovercov či nebudaj slobodomyselných novátorov?

Vrátim sa však ešte k pre mňa nedopovedanej otázke, prečo bol prijatý zákon o štátnom jazyku. Dobré sa pamätám na okolnosti, keď v r. 1966 vyšli *Tézy o slovenčine*. Koncipoval ich prof. J. Ružička, vtedajší riaditeľ Jazykovedného ústavu, a schválila ich komisia na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v Smoleniciach. Tieto *Tézy* mali svoj cieľ: mierili na socialistický program zblížovania slovenčiny a češtiny. V *Tézach* sa nehovorilo o štátnom jazyku, ale o svojbytnosti a samostatnosti slovenčiny ako národného jazyka. Preto asi J. Findra pri svojej kritickej analýze uzákonenia štátneho jazyka v r. 1995 ani len slovom nespomenul *Tézy o slovenčine*. Hoci by sa bolo aj patrilo, lebo i napriek iným politickým pomerom na Slovensku čeština neprestáva v našej komunikácii pôsobiť nie pod tlakom zblížovacích tendencií, ale vinou našej kultúrnej negramotnosti, a to tak v bežnej komunikácii, ako aj v oficiálnom vyjadrovaní pracovníkov v štátnej správe i samospráve, v rozhlase, televízii, v novinách, časopisoch atď.

Na záver sa ešte dotknem otázky, ktorá J. Findru akosi veľmi trápi. Je to vzťah štátneho jazyka a spisovného jazyka. Pre mňa je to vzťah fiktívny, nereálny v tom zmysle, že by sa mal rozlišovať štátny jazyk a spisovný jazyk. Označenie štátny jazyk je podľa mňa len ochrannou známkou pre spisovný jazyk, zaručujúcou isté zákonné sankcie pri porušovaní normy spisovného jazyka. Chcem vlastne povedať, že štátny jazyk ako jazyk neexistuje. Existuje iba jedna záväzná forma národného jazy-

ka, a to spisovný jazyk, nie štátny jazyk s nejakou vlastnou formou existencie, dokonca kodifikovanou! Zákon o štátnom jazyku by mal sankcionovať, a teda postihovať inštitúcie, v ktorých pracovníci nedodržiavajú normu spisovného jazyka, obsiahnutú v normatívnych príručkách. Atd'. atd'.

Zákon o štátnom jazyku by mal mať časovo obmedzenú platnosť. Mal by použiťateľov spisovnej slovenčiny nakriatnuť na dodržiavanie platnej spisovnej normy a pohnúť ich do štúdia tejto normy. Mal by nahradiť to, čo v minulosti systematicky vykonávali jazykovedci slovenčinári vo všetkých kultúrnych zložkách. Dnes aj tých jazykovedcov je už poriadko, mali by ich zastúpiť učitelia slovenčiny na všetkých stupňoch škôl. Ak by sa niekto chcel vyhovárať na všeobecnú mizériu v kultúre našej spoločnosti, nemá pravdu. Dejiny rozvoja našej reči hovoria o niečom inom.

Píše sa rok 2000. Žijeme vo vlastnom štáte a súčasný minister kultúry M. Kňažko pomýšľa znova zaviesť pokuty za narušanie spisovnej slovenčiny ako štátneho jazyka. Ale v čom spočíva toto narušanie, pán minister? Novinári sa síce nesmeli, niekedy aj scestne ohlášajú v „múdrych“ úvahách súhlasne i nesúhlasne, jeden pán poslanec tiež narýchlo prispel svojim kuvičím hlasom o pripravovanej kazajke pre slovenský národ: ved' vraj jazyk je tiež živý organizmus, ten sa nedá regulovať (asi tak ako náš parlament!). Ešte neviem, ako sa diskusia na túto tému rozvinie (alebo nerozvinie), ale už teraz mi nejde do hlavy, že za ten svet si nikto v týchto okolnostiach a pri týchto problémoch nespomenie a nespomenie na jazykovedcov a na polstoročie ich úpornej práce vo výskume slovenského jazyka a osobitne v jazykovej kultúre niekedy aj za cenu ohrozenia vlastnej existencie. Ved' napokon – prečo by aj?! Dnes máme na to iných tribúnov!

Literatúra

FINDRA, J.: Jazyk, reč, človek. Bratislava, Vydavateľstvo Q 111 1998. 112 s.

KOČIŠ, F.: Jazyková prax a jazykové vedomie. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 59 – 60.

ONDREJOVIČ, S. (1999a): Eugen Pauliny ako sociolingvista. Slovenská reč, 64, 1999, s. 65 – 83.

ONDREJOVIČ, S. (1999b) (rec.): Findra, J.: Jazyk, reč, človek. Bratislava, Q 111 1998. In.: Slovenská reč, 64, 1999, s. 359 – 363.

PAULINY, E.: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 47 – 48.

Á. Kráľ

O PRÍSTUPOCH K SPISOVNEJ SLOVENČINE A K DISKUSII O NICH

Kráľ, Á.: About Approaches towards the Official Slovak Language and towards a Discussion about it. *Slovenská reč*, 66, 2001, No. 5 – 6, pp. 304 – 309. (Bratislava)

The author continues in the discussion with J. Dolník, which he has opened with the article *Where Took Slovaks Their Official Language from?*, *Slovenská reč*, 65, 2000, No. 2, pp. 71 – 85. Now he criticises the conclusions of J. Dolník in his contribution with the title *On Approaches to Literary Slovak Language*, *Slovenská reč*, 65, 2000, No. 3, pp. 149 – 155. According to Á. Kráľ, following this second article (inacceptable for Á. Kráľ in its diction and argumentation) two basic questions remained unanswered: Who is the current user of the official Slovak language? and What is the role of linguistics in the area of the culture of a language?

Keď som koncipoval svoj diskusný príspevok k niektorým publikáciám J. Dolníka (Kráľ, 2000, s. 71 – 85), povedal som si, že to bude môj prvý aj posledný text v tejto diskusii. Keď som prvý raz prečítal očakávanú odpoveď J. Dolníka (Dolník, 2000, s. 149 – 155), myslel som si to isté. Keď som sa však ešte raz vrátil k jeho textu, neubránil som sa dojmu, že J. Dolník reaguje nevhodne a nepriateľne. Usúdil som, že by daktori čitatelia mohli jeho odpoveď interpretovať chybné, napríklad aj ako odôvodnenú degradáciu Á. Kráľa a ako nemožnosť diskusie s vývodmi, ktoré predstavuje i presadzuje J. Dolník. To ma donútilo vysloviť nasledujúce poznámky.

Moja zásadná vecná a odborná pripomienka i námietka ku koncepcii J. Dolníka sa dá formulovať v dvoch otázkach, ktoré zostávajú otvorené aj po uvedenom článku J. Dolníka:

1. kto je tzv. bežný používateľ spisovnej slovenčiny,
2. aká je úloha jazykovedy vo vzťahu k (spisovnej) jazykovej praxi, teda aj v oblasti jazykovej kultúry.

Odpovede na tieto dve otázky, žiaľ, nemožno hľadať v takejto a takto usmerenej diskusii.

J. Dolník, pravdaže, pochopil, čo som chcel v predchádzajúcom príspevku povedať. Pochopil, čo som mienil poukazom na náš dnešný oslabený vzťah k hodnotám nadindividuálnej a nemateriálnej povahy, na stratu národného sebavedomia, na dnešný celospoločensky sa prejavujúci pragmatizmus (v mojom poňatí vlastne „pragmatizmus“). Ako to však už v diskusiách býva, môj oponent sa pokúsil o úplnú obhajobu svojich stanovísk prechodom k diskusii o *lingvistickej pragmatike*, resp. o *pragmatickej lingvistike* a moje vecné námietky deklaroval za svoje pradávne stanoviská, takže to vecné, čo som vyslovil, vyslovil som zbytočne. Moje poznámky by podľa výkladu J. Dolníka boli iba dôsledkom a prejavom mojej neschopnosti roz-

umieť zrozumiteľnému textu, lebo som v zajatí mŕtvej a už pochovanej teoretickej konštrukcie. Prosím teda odbornú verejnosť, aby v tomto kontexte prijala nasledujúce.

* * *

Predpokladám, že nie som jediný, čo je presvedčený, že slovenská jazykoveda v jej doterajšom vývine nebola apragmatická – nebola primitívne a mŕtvo schematická. V minulom jazykovednom výskume sa predsa principiálne a systematicky prihliadalo na jazykovú prax: skúmal sa živý jazyk, normatívne a kodifikačné práce sa opierali o poznatky z jazykovej praxe, o pozorovaný a bádáním poznaný stav spisovného jazyka (resp. aj iných jazykových útvarov). O tom svedčí minulé všeobecne uznávaná jazykovedná práca, o tom svedčia mnohé uznávané a v jazykovej praxi s úžitkom využívané publikácie. Keby to tak nebolo, neboli by sa mohli v praxi aplikovať ani len Pravidlá slovenského pravopisu s tým obsahom, ktorý mali v dávnejšej minulosti, ani s tým, ktorý majú dnes. Keby to tak nebolo, neboli by vznikli mnohé cenné jazykovedné práce, neboli by mohli na nich úspešne spolupracovať lingvisti, ktorých dnes rozličné vplyvy rozdelili alebo chcú rozdeliť do dvoch protistojacich táborov: na jednej strane do tábora analogistov, idealistov, osvietencov, ružičkovcov, normativistov, preskriptivistov (čo má znieť veľmi zaostalo, negatívne, bodaj nie tmársky, a čo sa vzťahuje aj na Á. Kráľa) a na druhej strane do tábora pragmatikov (teda osvietených). Sú to však umelo vytvárané šíky. Ide o niečo celkom iné.

Chce azda dakto tvrdiť, že slovenská jazykoveda bola až do vystúpenia J. Dolníka založená na abstraktnom, od jazykovej skutočnosti odtrhnutom jazykovom systéme, že sa dopúšťala zjednodušenia (simplifikácií – J. Dolník), lebo sa pridržala „abstraktnosystémového prístupu“ a neprihliadala na jazykovú skutočnosť? Poukážem na zdanlivo najproblematickejšiu oblasť: Je opis fonologického systému v poňatí Pražskej školy opisom niečoho neskutočného, nereálneho, bez vzťahu k jazykovej skutočnosti (k pragmatike fungovania jazyka)? Zaujíma teda zavrhnúťhodné miesto „v reprodukčnom cykle lingvistického poznávania“ (Dolník, 2000, s. 151)? Ako J. Dolník hodnotí mnohé veľké, i prakticky osvedčené diela slovenskej jazykovedy, teda aj diela odborných kolektívov pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, na ktorých sa on autorsky nezúčastnil?

Samozrejme, že je vždy dôležité, ako sa teória, teoretické výklady a jazykovedné poznatky prenášajú do jazykovej praxe, ako jej slúžia, ako ju kultivujú. To je však dôležité aj v tom, čo sa tu nazýva pragmatickou lingvistikou. Zdôrazňujem: práve o to v našom spore ide.

S ohľadom na tieto skutočnosti nepokladám opozíciu *pragmatická a nepragmatická lingvistika* vo vzťahu k situácii v slovenskej jazykovede za vhodnú. Rozličnosť našich postojov je v niečom inom.

2. J. Dolník sa usiluje čitateľa presvedčať, že všetka rozdielnosť našich stanovísk vyplýva z mojej neschopnosti pochopiť ním vypovedané. J. Dolník však odbočuje od zmyslu textov a výrokov, ktoré sám sformuloval, a prekrýva ho novými konštrukciami. Bol som azda jediný, čo nemohol súhlasiť s jeho vývodmi a postojmi preto, že smerovali tam, kde som ich zmysel ja našiel? Ak je všetko „úplne, ale úplne inak“ (ibid., s. 149), potom si aj autor musí položiť otázku, či sa prinajmenšom vo formuláciách nepomýlil, či vyslovil, čo vysloviť chcel, či je to iba neschopnosť čitateľa (tu Á. Kráľa) rozumieť slovenskému textu. J. Dolník nemá právo podsúvať svojim kritikom neschopnosti a neznalosti. Ak teda mojimi výkladmi vznikli – podľa J. Dolníka – interpretačné absurdnosti (nemá to „nič spoločné“ s jeho výkladmi, vznikli implikácie nezlučiteľné s jeho výroky), je chyba práve a iba na mojej strane?

3. J. Dolník vie, že som nediskutoval s lingvistickopragmatickým postupom, ktorý by sa vyznačoval prihliadaním na skutočnosti jazykovej praxe. Slovenská jazykoveda (ani tá, ktorú predstavujú práce Á. Kráľa) nebola totiž v ostatných desaťročiach svojimi teoretickými východiskami uzavretá v sklenej veži.

Odmietol som pragmatizmus, resp. „pragmatizmus“, ktorý dnes ovláda široké kruhy našej spoločnosti, ktorý sa v slovenskej spoločnosti prejavuje aj vo vzťahu k spisovnej slovenčine a ktorý by niektorí chceli vidieť aj ako novú, všedefinujúcu orientáciu slovenskej jazykovedy.

Pokus kvalifikovať moje postoje a názory ako abstraktnosystémový, nepragmatický prístup, ako nepragmatické chápanie teórie jazyka (ibid., s. 150) je umelá a účelová konštrukcia. Diferencia medzi nami spočíva inde. Pragmatickú (dokonca experimentálnu a experimentálne podloženú) orientáciu mojej práce v slovenskej jazykovede preukazne dokladajú moje publikácie.

4. Nepresvedčilo ma vysvetlenie, prečo sa J. Dolník vyhýba označeniam „národ“, „národný“.

5. Nie je pravda, že do výkladu J. Dolníka o pôsobení analógie (ibid., s.152) som včlenil slovo *musí*. Toto *musí* vyplýva zo zmyslu jeho výkladu.

6. Nie je pravda, že by slovenská jazykoveda bola „viac ako polstoročie bojovala proti istým jazykovým javom“ (ibid., s. 151). J. Dolník robí zásadnú chybu, keď zovšeobecňuje jednotliviny a prehliada celok. Opakujem: Sebareflexiu potrebuje každý. Aj Á. Kráľ, aj J. Dolník.

7. Príklady typu *u Sone*, *u Soni* tiež nemožno absolutizovať. Všetci vieme, že jestvuje trvalé napätie medzi úzom, normou a systémom, že mnohé pôvodné odchýlky od normy postupne prenikajú do normy a potom sa dostávajú aj do kodifikácie (to

preukázateľne vždy dobre chápali i rešpektovali aj tí „idealisti“, „osvietenci“, „normativisti“...), že to je tiež motor jazykového vývinu a trvalý znak živého jazyka. Lenže jazykoveda nemôže stavať iba na zmene, zmenu musí vidieť vo vzťahu k tomu, čo pretrváva. Samourčujúca nie je ani strnulosť (rigidita), ani meniteľnosť (dynamika). Tu sa vynára spomienka na výrok o pružnej stabilite jazyka.

8. Pravda je, že „nie pravidlá ovládajú používateľa, ale používateľ ovláda pravidlá (je ich vládcom) a narába s nimi“ (ibid., s. 152), ale s tou opravou, že jednotlivý používateľ nie je ich vládcom, ale práve iba ich používateľom. Tieto pravidlá reálne jestvujú v kolektívnom vedomí nositeľov jazyka a jednotlivci si ich musia osvojiť, musia sa ich „zmočňovať“. Pri praktickej (pragmatickej) aplikácii tohto poznatku ide potom o to, koho budeme pokladať za reprezentatívneho používateľa, lebo nemáme možnosť preskúmať všetkých používateľov (a ani to netreba). Jednoducho ide o to, kto je ten „bežný nositeľ spisovnej slovenčiny“, ktorý „dobro ovláda aj skloňovanie substantív vzoru *ulica*“ (ibid., s. 153), takže si nemýli genitív s datívom, čo sa však mnohým používateľom predsa len stáva.

9. J. Dolník sa márne pokúša presvedčiť ma (najmä však čitateľa), že som v zajatí abstraktnosystémovej koncepcie. Odmietam aj všeobecné tvrdenie o absurdnosti „vývodu, že hodnota českého (a vôbec cudzieho) elementu je škodlivá“ (ibid., s. 153). Ktorý jazykovedec by mohol *každý* (akýkoľvek) cudzí prvok pokladať za škodlivý? Diskutuje (uvažuje) sa predsa vždy o konkrétnom cudzom prvku a o miere preberania „prvkov“ z jazyka do jazyka. Ktorý slovenský jazykovedec tvrdil alebo tvrdí, že slovenčina nemôže (nesmie) prevziať nijaké cudzie slovo? Ak však naši politici v istom čase zabudli na slovenské slovo *tvoriť* a s obľubou používali „módne“ slovo *kreovať*, ak sa v našich mestách nadmieru rozšírili *šopy* a *markety* namiesto *obchodov*, nebolo (nebolo by) treba upozorniť na nevhodnosť a zbytočnosť nadmernej frekvencie týchto cudzích slov, na jazykovú nekultivovanosť tých, čo afektovane uprednostňujú nepotrebné cudzie slovo, lebo zovšeobecnilí svoj záver, že cudzie je krajšie, zaujímavejšie, učenejšie, modernejšie a aktuálnejšie?

Musím odmietnuť tvrdenie, že stojím za bariérou „medzi metodologickými koncepciami, ktorá (mi) bráni plnohodnotne apercipovať konkurenčnú koncepciu“, t. j. koncepciu hlásaného jazykového pragmatizmu (ibid., s. 152). Odmietam aj neohraničenú jazykovednú indiferentnosť k jazykovým javom takéhoto typu, v našom prípade aj indiferentnosť k hocijakému českému prvku v slovenčine v mene princípu, že o všetkom rozhoduje používateľ jazyka, že to tak alebo onak môže aj nemusí byť, že jazykoveda má iba povinnosť veci (výkladovo) registrovať. Pravda je predsa len trošku zložitejšia. Veda má úlohu pochopiť a vysvetliť, a práve tak *dať možnosť na využitie, resp. ovládnutie študovaného javu podľa potrieb človeka*. Pri štúdiu živých organizmov je to dokonca vždy spojené aj s výhľadom na prevenciu pred degeneratívnymi procesmi.

10. Zdá sa, akoby J. Dolník pochyboval o vplyve jazykovedy na vývin jazyka (otázka „otvárania“ alebo „zatvárania“ dverí a „povoľovania opratov“ pre bohemi-záciu; *ibid.*, s. 154). Treba azda J. Dolníkovi položiť banálnu otázku o probléme prvých Pravidiel slovenského pravopisu v r. 1931 a o reakcii slovenskej jazykovedy a širokých kruhov kultúrnej verejnosti na ne? Znova opakujem: Neodmietam užitočnosť spoznávania mechanizmu „otvárania a zatvárania“ dverí v jazyku (ani v zmysle predstáv J. Dolníka), naopak, reklamujem ju, upozorňujem však aj na potrebu využitia poznatkov o tomto mechanizme pri kultivovaní jazykovej praxe.

11. Nevidím prekážku na rozumnú diskusiu, v ktorej obidvom stranám ide o to isté – o prehĺbenie vedeckého poznania, o vedeckú službu človekovi a spoločnosti. Takou môže byť aj diskusia o „otrepanej“ otázke vzťahu medzi normou a úzom.

12. Vo vedeckej diskusii nepokladám za vhodný aprioristický a ironizujúci výrok, že „súčasná slovenská lingvistika nie je v takej situácii, že sa budujú konkurenčné teoreticko-metodologické koncepcie“, lebo sme „obrnení osvojenou koncepciou, naše vnímanie je ňou podmanené, prah vnímavosti pri sledovaní iných koncepcií je tým znížený“ atď. (*ibid.*, s. 154). Myslí si J. Dolník, že mám taký znížený prah vnímania, že mi je nedostupná jeho teória?

13. Prosím o pochopenie, že dikcia článku J. Dolníka ma donútila povedať priamo: Ako pomýlenú absurdnosť odmietam výrok o možnosti, že „prežívame niečo ako teoreticko-metodologickú xenofóbiu“, že tu nie je ďaleko ku gnozeologickému fundamentalizmu (*ibid.*, s. 155), totiž že práve toto (to chce povedať J. Dolník) je diagnóza Á. Kráľa. Ubezpečujem J. Dolníka, že u mňa nevzbudil „myšlienkové zdesenie“, pretože ho poznám dávnejšie, veď sme spolu sedávali dokonca aj na zasadnutí tej istej katedry, aj na istých školeniach (pravda, ja iba ako radový člen kolektívu). Ak J. Dolník znepoznal mňa po mojom vynútenom odchode z Filozofickej fakulty UK, je to jeho vec. Nemôžem však obísť otázku: Prečo takto vyhocuje a opäť ideologizuje diskusiu? Čo sa tým dosiahne? Áno, odmietol som viaceré jeho formulácie. Ale práve v jednom z dvoch bodov, ktoré veľkoryso akceptoval, som sa prihovril za dohodu a spoluprácu, za využitie všetkých síl – aby sme privítali každého, kto dokázal, že vie a chce pracovať. Doslova som povedal: „Mali by sme spoločne priznať, že ani J. Dolník, ani nik iný v našej jazykovede nie je jediným múdrom a už vonkoncom nie prorokom.“ (Kráľ, 2000, s. 85). Dotklo sa toto J. Dolníka tak, že pokladal za potrebné reagovať tak nevhodne, ako reagoval?

* * *

Takáto diskusia nevniesie do slovenskej jazykovedy prepotrebný pokoj, nespojí a neinšpiruje žalostne chudobnejúci krúžok slovenských jazykovedcov, k čomu ich

zaväzuje známa slovenská minulosť, ba i prítomnosť a dnešný výhľad do budúcnosti a za čo sa prihovára aj citlivejšie svedomie. Preto ešte raz ponúkam zmier.

Toto je moje posledné slovo v tejto diskusii.

Literatúra

DOLNÍK, J.: O prístupoch k spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 65, 2000, s. 149 – 155.

KRÁL, Á.: Odkiaľ vzali Slováci spisovnú slovenčinu? Slovenská reč, 65, 2000, s. 71 – 85.

Ján Kačala

IDENTIFIKÁCIA PRVKOV SÉMANTICKEJ ŠTRUKTÚRY VETY

KAČALA, J.: Identification of Elements of the Semantic Structure of a Sentence. Slovenská reč, 65, 2000, No. 5 – 6, pp. 309 – 318. (Bratislava)

The author's thesis is that there are no more conclusive elements in scientific description of language and especially in the study of the language meaning, such as expression, material elements are. Fixed meaning-expression correlation of language units applies also at the level of the semantic structure of a sentence and in this way the elements of the semantic structure of a sentence such as the semantic subject or the semantic object – are identified in accordance with their grammatical (morphological) forms. It becomes apparent at various transformations, in which the names of elements of the semantic structure of a sentence acquire different forms and in accordance with that these names change their positions in the grammatical as well as in the semantic structure of a sentence.

V jazyku niet preukaznejších a rukolapnejších prvkov, o ktoré sa pri vedeckom opise jazyka ako celku a osobitne pri opise jazykového významu môžeme spoľahlivo oprieť, ako sú výrazové, materiálne prvky. Vyznačujú sa vysokým stupňom stability, zreteľne fixujú súvzťažné významové prvky a jednotlivé jazykové formy sú navzájom spoľahlivo diferencované na všetkých úrovniach jazykovej stavby, ako aj v rámci jednotlivých úrovní v početných a rozmanitých paradigmatických súboroch. Pevná a ustálená významovo-výrazová súvzťažnosť znakových jazykových jednotiek predstavuje jeden zo základných predpokladov hladkého osvojenia si jazyka novými a novými generáciami jeho používateľov, ako aj jeho bezporuchového upotrebovania pri plnení rozličných funkcií. Táto pevná významovo-výrazová súvzťažnosť je pritom aj veľmi pružná a pohotovo reaguje na rozličné vnútroštruktúrové pohyby, ako aj na veľmi rozmanité vyjadrovacie potreby. Preto povedzme isté prvky pri zmene syn-

taktickej pozície, resp. pri uvedení do novej syntaktickej funkcie menia svoju zvyčajnú gramatickú formu, konkrétne napríklad pomenovanie objektu deja, keď ho chceme vyzdvihnúť do syntakticky prestížnej pozície gramatického podmetu dvojčlennej vety, zákonite prijíma formu zvyčajnú pre túto syntaktickú pozíciu – formu nominatívu. To je známy prípad aktívnej vety typu *Včera v parlamente prerokovali novelu vysokoškolského zákona.* a jej pasívnej transformácie do podoby *Včera bola v parlamente prerokovaná novela vysokoškolského zákona.*, prípadne *Včera sa v parlamente prerokovala novela vysokoškolského zákona.* A preto pri transformáciách iného rázu pomenovania iných prvkov sémantickej štruktúry vety nadobúdajú inú formu a v súhlase s tým tieto pomenovania menia aj svoju pozíciu v gramatickej, ako aj v sémantickej štruktúre vety. Veľmi charakteristický v tomto ohľade je stavový datív v bezpodmetových konštrukciách typu *Po západe slnka sa vojakom pochodovalo dobre.* – *Zíva sa mi.* atď. vo vzťahu k čiastočne synonymným konštrukciám s vyjadreným gramatickým a sémantickým subjektom typu *Po západe slnka vojaci pochodovali dobre.* – *Zívam.* atď. Pomenovanie substancie tu z pozície gramatického a sémantického subjektu v prvotnej štruktúre prechádza do pozície gramatického a sémantického objektu v derivovanej štruktúre. (K problematike stavového datívu sa v našej stati ešte vo viacerých súvislostiach vrátíme.)

Téma identifikácie prvkov sémantickej štruktúry vety je, pravdaže, širšia a zložitejšia, ako sme mohli naznačiť príkladmi v úvode nášho príspevku, a vyžaduje si širší teoretický a metodický záber, a tak v nasledujúcej časti textu najprv predstavíme východiskové tézy, na základe ktorých budeme zvolenú tému posudzovať:

Znakové jazykové jednotky jestvujú a fungujú v ustálenej významovo-výrazovej súvzťažnosti, pričom významovo-výrazová súvzťažnosť je charakteristická pre usporiadanie celej jazykovej stavby, a ako ukazuje filozof L. Hanus vo svojej práci *Človek a kultúra* (1997, s. 189), táto bytostná črta jestvovania a fungovania jazyka sa opiera o telesno-duchovnú podstatu, resp. biologicko-spirituálnu dvojjednosť či jednotu tvorca a nositeľa jazyka – človeka. Ustálená súvzťažnosť významovej a výrazovej stránky znakovej jazykovej jednotky zahŕňa nielen symetrický vzťah, symetriu významu a výrazu, lež aj – a predovšetkým – ich mnohorozmerný asymetrický vzťah, asymetriu ako jeden z najelementárnejších a zároveň najcharakteristickejších princípov stavby znakových jazykových jednotiek aj stavby jazyka ako celku.

Na úrovni vety jednotný výraz (jednotná syntaktická forma) zodpovedá mnohovýstavovej vetnej informácii: proti jednému (spoločnému) výrazu vo vete stojí totiž viac úrovní významu. Máme tu na mysli to, že formálne prvky vety (syntaktická forma) nesú informáciu o gramatickom význame, t. j. o úlohe príslušnej jednotky v gramatickej štruktúre vety, ďalej o syntaktickom význame, t. j. o úlohe danej jednotky v sémantickej štruktúre vety, o obsahovej náplni vety (založenej na indi-

viduálnych komponentoch vo význame lexikálnych jednotiek použitých vo vete) a napokon o členení vety z hľadiska známa časť informácie – neznáma časť informácie, resp. nie nová časť informácie – nová časť informácie.

Výraz identifikuje zodpovedajúci význam – to je podstata jestvovania výrazu a podstatná funkcia výrazu vo vzťahu k významu.

Jazykový význam napriek svojej kontinuálnosti je prostredníctvom jazykového výrazu mnohorozmerne a zároveň mnohopočetne diferencovaný; aj preto ho konkrétne na úrovni vety nemožno dávať do jednoduchých či zjednodušených schém zodpovedajúcich (iba) vybratým (pôvodným či východiskovým) syntaktickým štruktúram. Takýmito schémami sa zastiera bohatosť a špecifickosť konkrétnych významových prvkov. Bohatstvo a mnohotvárnosť jazykových štruktúr v ich významovej a výrazovej rovine, tak ako ich pozorujeme v súčasných rozvitých jazykoch, nevznikli náhodne; sú výsledkom tendencie vyjadriť prirodzeným jazykom veľkú rozmanitosť informácií, vysoký stupeň diferencovanosti a jemnosti jazykovej informácie a tendencie naplňať tak veľmi rozmanité vyjadrovacie potreby človeka.

Jazykový význam vo všeobecnosti, ako aj v konkrétnych jazykových jednotkách sa môže stať objektom bádateľskej pozornosti len prostredníctvom (špecifického) jazykového výrazu. E. Pauliny už r. 1958 v práci o slovesnej rekcii na s. 40 – 41 zisťoval, že „rozmanité druhy slovesnej intencie nie sú v našich jazykoch formálne na príslušných slovesách vyrazené. Ba príslušná intencia nie je vyrazená ani na riadiacom členovi syntagmy... A jednako z hľadiska intencie slovesného deja v prípade slovesa *hovoriť* slovesný dej smeruje od riadiaceho výrazu *chlapec /chlapec hovorí, hovoriaci chlapec/*, kým v prípade slovesa *starnúť /človek starne/* smeruje naopak, t. j. smerom k riadiacemu výrazu (*človek*)“⁴. Podľa toho za súčasť formálneho stvárnenia intencie slovesného deja pri slovese treba pokladať sloveso aj s jeho intenčnou charakteristikou, t. j. s potenciálnymi pozíciami substancií, ktoré na základe svojich intenčných vlastností otvára.

Významovo-výrazová súvzťažnosť znakových jazykových jednotiek je podstatne ovplyvnená derivačnými vzťahmi medzi súvzťažnými syntaktickými konštrukciami spojenými na základe syntaktických a lexikálnych derivačných vzťahov. Významovo-výrazovú súvzťažnosť každej jednotky vety treba vidieť ako špecifickú predanú jednotku a zároveň ako súčasť príslušnej syntaktickej štruktúry.

V jazykovej stavbe jestvuje konečný počet syntaktických štruktúr (vetných typov) ako špecifických konfigurácií gramatických a sémantických prvkov vety opretých o spomínaný spoločný syntaktický výraz, pričom viaceré vetné syntaktické štruktúry sú v systéme zviazané spomínanými syntaktickými derivačnými vzťahmi: sú to komplexné významovo-výrazové vzťahy medzi kvalitatívne vyššími jazykovými jednotkami, utvorenými konštruovaním na základe syntaktických vzťahov. V rámci nich sa rozlišujú pôvodné, prvotné, nederivované syntaktické štruktúry a ne-

pôvodné, druhotné, derivované syntaktické štruktúry. Toto rozlišovanie nemožno uplatňovať mechanicky, lebo pri viacerých prípadoch syntaktických štruktúr možno zistiť syntaktickú paradigmu so zastúpením derivovaných syntaktických štruktúr, ako aj syntaktických štruktúr, ktoré nemajú paralelu medzi nederivovanými (pôvodnými) syntaktickými štruktúrami: takéto syntaktické štruktúry zjavne vznikli analogicky podľa iných, t. j. na základe syntaktickej analógie.

Medzi súvzťahnými konštrukciami zviazanými derivačnými vzťahmi jestvujú synonymické vzťahy, ale v miere významovej korešpondencie sa žiada rozlišovať medzi konštrukciou ako celkom a jednotlivými konštitutívnymi prvkami tejto konštrukcie, ktoré tiež môžu významovo korešpondovať viac alebo menej (na to sú v jazyku presvedčivé príklady, v danej súvislosti môžeme odkázať na skôr uvedené vety so stavovým datívom a s nimi súvzťažné vety s gramatickým a sémantickým subjektom).

Zmeny vo význame a výraze prvkov derivovaných štruktúr oproti nederivovaným štruktúram sú relevantné, objektívne a zmysluplné, nie je to len akási hra s významom alebo najmä s výrazom; v jazyku nič, v danom prípade najmä nie isté typy syntaktických štruktúr, nevzniká náhodne či bez príčiny. Derivačné zmeny majú dôsledky na postavenie príslušného prvku v gramatickej štruktúre vety, ako aj v sémantickej štruktúre vety.

Prvky gramatickej štruktúry vety, ako aj prvky sémantickej štruktúry vety sú usporiadané hierarchicky: je to dané základným prístupom človeka ku skutočnosti, štruktúrovaním tejto skutočnosti práve prostredníctvom jazyka, ako aj štruktúrovaním zodpovedajúceho jazykového obrazu tejto skutočnosti vo vete a jej usporiadaní, prejavujúcom sa v hierarchickej organizácii syntaktických jednotiek na základe syntaktických závislostných vzťahov, ako aj v rozlišovaní jadrovej časti vety ako minimálnej a pritom ucelenej základovej štruktúry a nejadrovej, periférnej časti vety, ktorej (t. j. časti) postavenie je podmienené syntaktickou viazanosťou jej jednotlivých prvkov na prvky jadrovej časti vety, prípadne – v druhom a ďalšom stupni – aj na nižšie postavené prvky.

Pri identifikovaní prvkov sémantickej štruktúry vety neobíditeľnú súčasť tohto procesu predstavuje zisťovanie pádovej formy stvárajúcej príslušný vetný člen, a to vo vzťahu tejto formy k celkovej sémantike tejto pádovej formy. Táto tematika je v slovenskej gramatickej literatúre podrobne originálne spracovaná vo viacerých monografických aj syntetických prácach. Spomenieme tu aspoň Paulinyho prácu Štruktúra slovenského slovesa z r. 1943, Mikovu prácu Rod, číslo a pád podstatných mien z r. 1962, Oravcovu prácu Väzba slovies v slovenčine z r. 1967 a kolektívnu akademickú Morfológiu slovenského jazyka z r. 1966, pripravenú pod vedením J. Ružičku, v ktorej sa premietla najmä Mikova teória pádu, spracovaná už predtým v citovanej monografii.

Rozdielna forma prvkov v derivovaných štruktúrach signalizuje rozdielnu vetnočlenskú platnosť istého prvku a jeho rozdielnu pozíciu v sémantickej štruktúre vety oproti stavu vo východiskovej štruktúre.

Abstrakčná a zovšeobecňujúca úroveň uvedených téz a tým aj ich zrozumiteľnosť a aplikovateľnosť na konkrétne jazykové príklady je rozdielna, a preto je prirodzené, že v ďalšej časti výkladu sa k viacerým z nich vrátíme, odôvodníme ich a rozoberieme ich.

Ústrednou otázkou identifikácie prvkov sémantickej štruktúry vety je významovo-výrazová súvzťažnosť jedného zo súboru sémantických informácií na úrovni vety, t. j. súvzťažnosť prvkov sémantickej štruktúry vety, so zodpovedajúcim výrazom. Ako sme už povedali, syntaktická forma je jednotná vo vzťahu k viacozmernej syntaktickej sémantike. Z toho vychodí, že jednotnú syntaktickú formu treba rešpektovať aj ako výrazový náprotivok sémantickej štruktúry vety. To konkrétne značí, že pádová forma nominatívu jednotne zastrešuje sémantický subjekt (to je súhrnné označenie všetkých jeho typov, resp. špecifikácií), a to bez ohľadu na to, či je sémantický subjekt vo vzťahu k významu predikátového slovesa aktívny (t. j. či pri predikáte vystupuje ako agens, napr. *Huslista zahral známu skladbu.*) alebo pasívny (t. j. či pri predikáte vystupuje ako paciens, napr. *Povetrie sa oteplilo. – Pacient bol prevezený do nemocnice.*). Analogicky to platí aj o pádových formách stojacich v protiklade s nominatívom: tie jednotne zastrešujú sémantický objekt alebo vlastnosť či okolnosť dynamického príznaku. Podľa toho napr. pádová forma datívu vo vetách *Tatry sa mi páčia. – V Tatrách sa mi páči.* vyjadruje nielen objekt v gramatickej štruktúre vety, lež aj objekt v sémantickej štruktúre vety, a to napriek tomu, že za týmto gramatickým a sémantickým objektom sa kdesi v hĺbke nášho vedomia (ale už nie v jazykovom spracovaní a v jazykovej prezentácii daného obsahu tohto vedomia!) skrýva hovoriaca osoba. Táto kvalifikácia substancie označenej datívnou zámenou formou *mi* platí nielen so zreteľom na to, že v jednej z viet je zjavným sémantickým východiskom stavu vyjadreného slovesom *páčiť sa* substancia označená nominatívnou formou *Tatry*. Táto kvalifikácia platí najmä preto, že v našom jazyku sa podobné konštatovania stavu zvyčajne nevyjadrujú tak, že by hovoriaca osoba vystupovala ako gramatický a sémantický subjekt. (Na túto črtu jazykov nášho typu, „v ktorých sa gramatický podmet cíti aktívnejšie“, a preto deje a vzťahy vyslovujú neosobnými konštrukciami, na rozdiel od „známeho anglického spôsobu osobného vyjadrovania dejov a vzťahov“, už pred rokmi upozornil V. Mathesius v článku O funkcii podmetu – porov. súbor jeho statí *Čeština a obecný jazykozpyt* z r. 1947, s. 282.) V pozícii gramatického a sémantického subjektu hovoriaca osoba vo vzťahu k významu slovesa *páčiť sa* vyjadruje celkom inú mimojazykovú situáciu: *Ja sa páčim nikomu.* Nerešpektovanie rozdielov medzi postavením prvkov sémantickej štruktúry vety, tak ako tieto rozdiely realizuje jazyková forma, nás môže viesť

k neodôvodnenému a vedecky o nijakú pozitívnu jazykovú realitu neopretému vnášaniu subjektívneho hodnotenia istých substancií a ich pozície v sémantickej štruktúre vety.

O podobnom nerešpektovaní objektívnych gramatických údajov možno hovoriť aj pri vymedzovaní základného a centrálneho prvku sémantickej štruktúry vety, t. j. predikátu. Viacerí zástancovia súčasnej valenčnej teórie vetnej stavby, resp. súčasnej sémantickej syntaxe dokazujú, že predikát ako prvok sémantickej štruktúry vety je vo vete najdôležitejší člen a ako taký sa pri tvorbe vety vyberá prvý a rozdeľuje pozície ostatným prvkom vety. Predikát sa v týchto teóriách vymedzuje na základe svojich sémantických daností, t. j. na základe toho, že označuje dynamický príznak a že vo svojom okolí otvára pozície pre isté substancie, a v jazykoch nášho typu sa vyjadruje určitými slovesnými tvarmi. Pri tejto veľmi zovšeobecnene a azda aj trocha zjednodušene formulovanej argumentácii vidíme základný nedostatok v tom, že sa tu nedostačujúco rešpektuje spomínaná významovo-výrazová súvzťažnosť znakových jazykových jednotiek, to, že tieto jednotky jestvujú a fungujú vo svojej nerozdeliteľnej významovo-výrazovej dvojjednosti. A táto ich bytostná a funkčná dimenzia by mala byť rozhodujúca aj pri uvažovaní o tom, či tieto znakové jazykové jednotky aj primerane ich statusu a fungovaniu budeme vedecky študovať a opisovať, t. j. či ich ustálenú významovo-výrazovú súvzťažnosť budeme aj pri ich vedeckej interpretácii rešpektovať. Uvedený nedostatok má potom svoj zjavný prejav v protirečení pri vymedzovaní predikátu: na jednej strane sa predikát jednoznačne posudzuje ako prvok sémantickej štruktúry vety, ale na druhej strane sa nevyhnutne identifikuje na základe gramatických, resp. bližšie morfológických ukazovateľov. Týmito ukazovateľmi nesporne sú tvarové ukazovatele, a len čo o predikáte povieme, že sa vyjadruje určitými slovesnými tvarmi, na jeho vymedzenie upotrebujeme výrazové, nie významové ukazovatele. Podľa súčasnej slovenskej morfológickej teórie, tak ako je synteticky spracovaná v akademickej Morfológii slovenského jazyka z r. 1966, na vymedzenie určitého slovesného tvaru sú postačujúce gramatické kategórie času a spôsobu: podľa toho sa za určité slovesné tvary pokladajú nielen tvary osobných slovies typu *spievam, spievaš, spieval som, spieval si, spieval by som, spieval by si, spievaj* atď., ale aj tvary neosobných slovies typu *mrholí, mrholilo by, bude mrholiť* atď. Vymedzovaniu predikátu iba na základe sémantických vlastností slovesa (na rozdiel od iných slovných druhov) možno vyčítať nedôslednosť aj v tom, že tieto sémantické vlastnosti sú spoločné všetkým slovesným tvarom, nielen určitým, ktoré konštituuju predikát; sémantické vlastnosti, t. j. najvšeobecnejší lexikálny význam, vymedzujú teda sloveso ako slovný druh a nie sloveso ako predikát. Podľa toho na predikátovú funkciu slovesa nevyhnutne treba stvárnenie slovesa do podoby schopnej byť predikátom, pričom pri tomto stvárnení sú nevyhnutné gramatické kategórie času a spôsobu ako kategórie utvárajúce (zároveň) syntaktickú formu.

Významovo-výrazová relácia znakových jazykových jednotiek na úrovni vety nás intenzívne zaujíma odvtedy, čo sme sa systematicky začali zaoberať otázkami sémantickej štruktúry vety a jej vzťahmi s gramatickou štruktúrou vety (odkazujeme tu aspoň na svoju prácu Sloveso a sémantická štruktúra vety z r. 1989). Termín sémantická štruktúra vety ako istá konfigurácia prvkov a vzťahov v sémantickej rovine vety sa v ostatných desaťročiach už ustálil ako pevná súčasť pojmoslovia súčasnej jazykovedy. Okrem iného tu máme na mysli aj jeho emancipáciu od gramatickej štruktúry vety, hoci, pravdaže, v neoddeliteľnej súvzťažnosti s ňou a na jej pozadí. Keď tu vravíme o emancipácii sémantickej štruktúry vety od gramatickej štruktúry vety v zmysle zreteľného odlíšenia prvkov a vzťahov sémantickej štruktúry vety od prvkov a vzťahov gramatickej štruktúry vety, to ešte neznačí, že by sme mali obchádzať pravidelné a systémové súvzťažnosti medzi prvkami gramatickej a sémantickej štruktúry vety, symetriu aj asymetriu vo vzájomnom postavení prvkov oboch štruktúr. Napokon sme sa pri sledovaní uvedenej línie v práci Syntaktický systém jazyka z r. 1998 dopracovali k poznaniu, že syntaktická forma, resp. gramatická forma vo vete identifikuje aj syntaktické významové entity, resp. prvky.

Istotne je potrebné osvetliť nielen podstatu a rozsah tohto poznatku, lež aj dôvody, ktoré sú v jeho pozadí. Spomínaný poznatok opierame o tieto dôvody:

1. Najzávažnejší dôvod je všeobecného rázu a vychodí z toho, že v rámci znakových jazykových jednotiek vo všeobecnosti má výraz, jazyková forma úlohu identifikovať jazykový význam. To pokladáme za podstatu výrazu, za jeho bytostnú stránku.

2. Pri zúžení záberu na úroveň vety vystupuje do popredia skutočnosť, že proti viacrozmernému syntaktickému významu tu stojí jednotná syntaktická forma. Táto forma signalizuje aj informáciu o podstate vety, t. j. o vetotvornom akte, uskutočnenom vo vete s rozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom pomocou predikáčných gramatických kategórií času a spôsobu na tvare slovesa. To okrem iného značí, že syntaktická forma je rozhodujúca pri vymedzovaní vetného typu ako špecifickej konfigurácie gramatických a sémantických prvkov a ich vzťahov. Vyššia miera všeobecnosti a komplexnosti syntaktickej formy pri vymedzovaní vetného typu sa ukazuje aj v tom, že jeden vetný typ zahŕňa viaceré typy s rozličnou sémantickou štruktúrou.

3. Rozdielnym usporiadaním významovej roviny jazyka (pri ktorej platí kontinuitnosť) a výrazovej roviny (pri ktorej sa zasa uplatňuje diskretnosť, oddelenosť prvkov) je dané to, že výraz aj na syntaktickej úrovni jazykovej stavby vydeľuje významové jednotky z ich kontinua.

4. Z hierarchického usporiadania jazykovej stavby vychodí aj to, že syntaktické pozície majú svoje prvotné, primárne, základné funkcie, ako aj svoje druhotné, sekundárne, odvodené funkcie. To značí, že jedna významová entita môže byť vy-

jadrená viacerými výrazmi a naopak, jednému výrazu sa pripisuje viacero významov, takže v súvzťažnosti významovej a výrazovej roviny popri symetrii panuje aj väčšia či menšia asymetria.

5. Z podstaty jestvovania a uplatňovania jazykových jednotiek a ich funkcií vyplýva, že sekundárnych funkcií je viac ako primárnych – tá je iba jedna.

Z dominancie gramatickej stavby vo vete vychodí, že tak ako v gramatickej štruktúre vety jestvujú isté formy na to, aby ustálene signalizovali isté gramatické funkcie (napr. gramatická forma nominatívu signalizuje gramatický subjekt, naproti tomu gramatická forma akuzatívu signalizuje najcharakteristickejší, „najplnší“ gramatický objekt, prípadne menej často aj okolnosť času deja atď.), signalizujú tieto formy aj rozhodujúce informácie o sémantických funkciách, resp. o prvkoch sémantickej štruktúry vety. Podľa toho povedzme datívna forma vo vetách typu *Zíva sa mi. – Cnie sa mi za domovom. – Teraz sa mu žije pohodlne.* a pod. už tým, že je datívna, nemôže vyjadrovať inú funkciu ako funkciu objektu, a to v gramatickej, ako aj v sémantickej rovine vety. Načo by potom bola forma nominatívu? A ten istý prístup sa vzťahuje aj na iné nenominatívne pádové formy, bezpredložkové aj predložkové. Keď E. Tibenská v príspevku z r. 1998 na s. 202 za „nepodmetovo stvárnenny neaktívny subjekt“ vyhlasuje akuzatívnu formu *ho*, datívnu formu *mu* alebo predložkovú inštrumentálnu formu *s ním*, treba takéto stanovisko odmietnuť ako vecne neodôvodnené. Zo spomínanej strany tohto príspevku uvedieme širší citát: „V bezpodmetových vetných štruktúrach takisto musíme na základe celkového významu vety rozlišovať nederivované štruktúry s nepodmetovo stvárnenným neaktívnym subjektom: *Smädí h o. Šibe m u. Je s n í m zle. Čká sa m u.* a vetné štruktúry, z ktorých je vylúčený aktívny subjekt (zväčša realizátor) alebo je stvárnenny ako okolnosť deja, pričom sloveso v predikáte má neosobný tvar: *Trasie h o (zimou/od zimy). Zabehlo m u (jedlo). Zabilo h o (v bani).*“ Nemôže totiž platiť, že by každá veta musela mať sémantický subjekt: tak ako skutočne jestvujú vety bez gramatického subjektu, sú reálne aj vety bez sémantického subjektu, veď veta bez gramatického subjektu nemôže mať ani sémantický subjekt, keď medzi prvkami gramatickej štruktúry vety a prvkami sémantickej štruktúry vety zistíme reálnu súvzťažnosť. Prvky sémantickej štruktúry vety predsa nemôžu byť od prvkov gramatickej štruktúry celkom nezávislé alebo dokonca prvky gramatickej štruktúry v ich postavení „korigovať“. Nie je jasné, na akom základe autorka môže napr. z aktívneho sémantického subjektu *zima* vo vete *Zima ho trasie.* urobiť vo významovo príbuznej vete *Trasie ho.* neaktívny sémantický subjekt, ale už umiestnený na inej časti vety (t. j. na akuzatívne *ho*) a premeniť tak zreteľný sémantický objekt z vety *Zima ho trasie.* na neaktívny sémantický subjekt vo vete *Trasie ho.* Čo sa vlastne desubjektívizáciou vety *Zima ho trasie.* na gramatickom a zároveň sémantickom objekte s tvarom akuzatívu *ho* jazykovo zmenilo? Jediný dôvod, ktorý autorka v uvedenej časti spomína, je ten, že

svoje hodnotenie robí „na základe celkového významu vety“. Lenže čo to celkový význam vety je? Azda to, že sa vo vete spomína akási ľudská bytosť (v tvare akuzatívu!) a tej sa patrí byť sémantickým subjektom? No protirečivé v danej súvislosti je to, že takémuto sémantickému subjektu autorka pripisuje „iba“ neaktívnu platnosť. Tu sa treba spýtať, na základe čoho – azda predsa len na základe toho, že označenie tejto osoby vystupuje v akuzatíve? Na to, aby dajaká ľudská bytosť mohla fungovať ako sémantický subjekt istej vety, by jej pomenovanie muselo byť vystrojené príslušnými jazykovými parametrami. Sémantický subjekt nemožno jednoducho utvoriť zo sémantického objektu. To protirečí základným princípom stavby jazyka.

Ukazuje sa, že v uvedenom prístupe E. Tibenskej sa prejavuje zanedbávanie ustáleného významovo-výrazového ustrojenia znakových jazykových jednotiek a osobitne nedostačujúci ohľad na jazykovú formu, na jazykový výraz, ktorý je pri identifikovaní sémantických prvkov vety nevyhnutným východiskom, veď ani v duchu klasického výroku *Forma dat esse rei*. nemožno v úplne novej forme (napr. v pádovej forme datívu) vidieť význam, ktorý sa normálne pripisuje celkom inej jazykovej forme (konkrétne pádovej forme nominatívu).

Rozoberanej téme sa v slovenskej jazykovednej literatúre už venovalo hodne pozornosti. Veľmi zreteľne – a aj s istým pochopením pre iný názor – v tejto veci vyslovil stanovisko E. Pauliny napr. v citovanej práci z r. 1958. Na s. 42 – 43 napísal: „V prípadoch ako *odľahlo mi, pichá ma* hovorí sa niekedy o dvojčlenných vetách. O tvaroch zámena *mi, ma*, resp. o substantívach alebo iných zámenách na tomto mieste sa hovorí ako o subjektoch. Z významovej stránky má toto ponímanie isté oprávnenie. Osoba vyjadrená datívom alebo akuzatívom je nositeľom slovesného deja práve tak, ako je nositeľom slovesného deja subjekt vo vete *človek starne*. Ale jednako je tu zásadná príčina, pre ktorú nemožno pracovať s pojmom subjektu v datíve alebo v akuzatíve. Ak by sme brali za zásadné kritérium hľadisko významové a zanedbali hľadisko formálne, nemohli by sme adekvátne určiť jazykový systém a jeho zložky. Jazykový systém možno určovať len v súhre kritérií formálnych, ktoré sú súčasne kritériami materiálnymi, a kritérií významových.“

F. Miko v monografii o gramatických kategóriách podstatného mena z r. 1962 na s. 191 – 199 rozoberá stavový datív a vraví o ňom, že „vyplýva zo spojení s rozličnými slovesami, ktoré vyjadrujú duševné a telesné stavy“ (s. 191). Stavovosť slovesa v konštrukcii s datívom typu *zaseklo mu reč, utiahlo mu kútiky úst* ukazuje aj porovnaním s paralelnými činnosťnými variantmi v konštrukciách typu *zaseknúť sekeru do kláta, utiahol si remeň* a uzatvára: „Keďže dej má stavový ráz, nie je daná osoba objektom činnosti, ale vlastne objektom stavu. Osoba vyjadrená výrazom v datíve nie je v zásahu, ale v stave vyplývajúcom z deja. Tým je daná povaha stavového datívu.“ (s. 192) V poznámke na tej istej strane odmieta Trávníčková názor, že tu ide o datív nositeľa stavu, a dodáva: „Datív je pád voľného objektu,

ktorý nie je viazaný na intenciu slovesa. Vyjadrovať nositeľ'a deja a stavu môže len nominatív (v prípadoch, kde ide o pomenovací zámer s kvantitatívnym alebo záporovým zreteľom, aj partitívny a záporový genitív).“

Ako vidno, rozoberaná téma je v slovenskej jazykovednej literatúre živá a konkrétne pri analýze stavového datívu v slovenčine sa vyslovili závažné argumenty v prospech jeho objektového chápania aj v sémantickej rovine. Tieto argumenty zatiaľ nikto nevyvrátil.

Náš skôr teoreticky a všeobecne ladený text implikuje napísanie špeciálnych statí venovaných aspoň všetkým jadrovým prvkom sémantickej štruktúry vety – sémantickému subjektu, predikátu a sémantickému objektu –, v ktorých by sa osobitná pozornosť venovala významovo-výrazovej súvzťažnosti pri všetkých základných typoch či podobách uvedených prvkov sémantickej štruktúry vety.

Literatúra

- HANUS, L.: Človek a kultúra. Filozofická esej. Ed. J. Pašteka. Bratislava, Lúč 1997. 311 s.
- KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 1989. 252 s.
- KAČALA, J.: Syntaktický systém jazyka. Pezinok, Formát 1998. 144 s.
- MATHESIUS, V.: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha, Melantrich 1947. 468 s.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 256 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- ORAVEC, J.: Väzba sloviess v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 392 s.
- PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.
- PAULINY, E.: Problémy slovesnej rekcie. In: K historicko-srovnávacímu štúdiu slovanských jazykú. Red. J. Bělič a kol. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 39 – 44.
- TIBENSKÁ, E.: Objektový participant sémantickej štruktúry vety. Slovenská reč, 63, 1998, s. 198 – 209.

Ladislav Dvonč

ULIEVAČ, ULIEVAK/ULIEVÁK, ULIEVAREŇ/ULIEVÁREŇ

DVONČ, L.: Ulievač, ulievak/ulievák, ulievareň/ulieváreň. Slovenská reč, 65, 2000, No. 5 – 6, pp. 319 – 325. (Bratislava)

It is evident that in the contemporary Slovak language the use of the word form *ulievač* (shirker) is less frequent than the form *ulievak*. Together with the form *ulievak*, where the word-formative suffix is shortened in accordance with the rhythmical shortening rule, we can often meet the word form *ulievák* with long syllable after previous length. (The problem is, that there is a disobedience of the rhythmical shortening rule.) The form *ulievák* was lately also used in the paper of well-known Slovak actor M. Lasica.

V Slovníku slovenského jazyka (4. zv., Bratislava 1964, s. 607; ďalej SSJ) sa zaznamenáva slovo *ulievač* a popri ňom aj slovo *ulievak*. Obidve sú označené skratkami niž. hovor. a pejor., teda sú to hovorové a pejoratívne výrazy. Ich význam je podľa tohto slovníka „človek, ktorý sa vyhýba povinnostiam, práci, darebák, povolač“. Slovo *ulievač* sa pritom dokladá citátom z Karvašovho diela, rovnako aj slovo *ulievak*. Okrem toho v hesle *ulievač*, *ulievak* sa zaznamenáva aj prídavné meno *ulievačský* ako derivát slova *ulievač* a konečne aj derivát *ulievačstvo* s významom „vyhýbanie sa práci, povalo vanie sa“. K slovu *ulievak* sa nijaké deriváty nezaznamenávajú. V osobitnom hesle sa v slovníku uvádza aj slovo *ulieváreň* s významom „zamestnanie umožňujúce vyhýbať sa práci“. Toto slovo je označené ako hovorové a pejoratívne, pričom sa aj tu uvádza skratka Karv., teda je tu odkaz na Karvaša, ale doklady z Karvašovho diela so slovom *ulieváreň* sa nezaznamenávajú.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 478; ďalej KSSJ) sa zaznamenáva slovo *ulievač* ako hovorový a pejoratívny výraz s významom „kto sa rád ulieva“, je tu tak ako v predchádzajúcom slovníku prídavné meno *ulievačský* a podstatné meno *ulievačstvo*, rovnako v samostatnom hesle je tu podstatné meno *ulieváreň*, ktoré sa už označuje skratkou subšt., teda je to podľa nového chápania subštandardný výraz, jeho význam je „vyhýbanie sa práci, zamestnanie, ktoré toto umožňuje“. Slovo *ulievak* sa tu nespomína. V 3. vyd. tohto slovníka (1997, s. 767) sa slovo *ulievač* tiež označuje ako hovorové a pejoratívne, ani tu nie je podoba *ulievak*, slovo *ulieváreň* je označené ako hovorové expresívne (je tu skratka, resp. sú tu skratky hovor. expr.). Pripomíname, že v tomto vydaní sa staršia podoba *ulieváreň* s dlhou príponou *-áreň* nahradila podobou *ulievareň*, pretože sa tu zaviedlo skracovanie prípony *-áreň* nielen po predchádzajúcej dvojhláske, napr. *mliekareň*, a teda aj *ulievareň*.

Všimnime si teraz bližšie slová *ulievač* a *ulievak*. V SSJ sa na prvom mieste v hesle uvádza slovo *ulievač*, čo je zrejme preto, že z hľadiska abecedného radenia patrí slovo *ulievač* na prvé miesto pred slovo *ulievak*. Je však otázne, či sa viac používa slovo *ulievač* a či slovo *ulievak*. V kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktorá bola východiskom pri spracúvaní SSJ, je slovo *ulievač* doložené v týchto prípadoch: Hasičské listy 1943, Pravda 1949, 1950, P. Karvaš 1954 (tento doklad sa cituje v SSJ), Š. Žáry 1972, Večerník 1988 (pravda, SSJ, ktorého 4. diel aj so slovom *ulievač* vyšiel v r. 1964, na tento a na ďalšie doklady z neskorších rokov ne-

mohol brať ohľad), v kartotéke je doložené aj slovo *ulievačstvo* (Kultúrny život 1954). Slovo *ulievak* je v kartotéke doložené v týchto prípadoch: Výstavba Slovenska 1949, P. Karvaš 1950 (cituje sa v SSJ), Kultúrny život 1955, 1958, 1964, Večerník 1980, P. Taussig 1983 (dvakrát), Nedeľná Pravda 1983, Š. Žáry 1984, A. Baláž 1989. V kartotéke jednoznačne prevažujú doklady so slovom alebo podobou *ulievak*, okrem toho je zjavné aj to, že táto podoba sa čoraz viac uplatňuje v novších rokoch. O slovotvornej prípone *-ák* s jej závislými variantmi *-iak* a *-ak*, resp. o type s príponou *-ák/-iak/-ak* sa konštatuje, že tento typ je menej produktívny ako typ *-ár/-iar/-ar* a že sa podľa neho tvoria predovšetkým názvy osôb vykonávajúcich činnosť vyjadrenú slovesným základom, ale aj iné názvy osôb (Horecký, 1971, s. 103). Ďalej možno konštatovať, že typ *-ák/-iak/-ak* je dnes produktívny najmä pri tvorení hovorových a slangových slov. Pritom niektoré pôvodne hovorové slová stávajú sa neskôr štylisticky neutrálnymi výrazmi, napr. SSJ (4., 1964, s. 357) hodnotí slovo *svázák* (vtedy ešte v tejto pravopisnej podobe so začiatočným *s*) ako hovorové (je označené skratkou *hovor.*), ale KSSJ (1987, s. 578) už slovo *zvázák* (teraz so začiatočným *z*) hodnotí inak, skratku *hovor. neuvádza*, resp. *neuvádza nijakú skratku*, ktorou by sa obmedzovala platnosť slova zo štylistického hľadiska, je to dnes už štylisticky bezpríznačové slovo. To isté sme konštatovali aj o slangových slovách na *-ák/-iak/-ak* (Dvonč, 1960, s. 164), čo, pravda, konštatujú aj iní autori. Výrazom tendencie rozširovať používanie slov so slovotvornou príponou *-ák/-iak/-ak* je aj čoraz častejšie používanie podoby *ulievak* s tou istou príponou a zároveň aj obmedzovanie používania podoby *ulievačka* so slovotvornou príponou *-č*. V tejto súvislosti môžeme uviesť konštatáciu J. Horeckého (1971, s. 88), ktorý v rámci výkladu o názvoch osôb s príponou *-č* hovorí o tom, že niektoré podstatné mená majú dnes inú príponu než v starších obdobiach, napr. *čítač – čitateľ*, *plavač – plavec*, *bádač – bádateľ*, *hlásač – hlásateľ*. Nebudeme azda ďaleko od pravdy, keď uvedieme, že podoba *ulievač* sa postupne stáva zastaranou a že bežne alebo bežnejšie používanou sa stáva podoba *ulievak*. Z toho nám ďalej vychodí, že v novších slovníkoch treba uvádzať nielen slovo *ulievač*, ale aj slovo *ulievak* s patričnou štylistickou kvalifikáciou. Nepokladáme podľa toho za správny postup KSSJ, ktorý uvádza podobu *ulievač*, nie však aj podobu *ulievak*. Nazdávame sa, že so zreteľom na súčasný stav by bolo dokonca správnejšie také riešenie, že by sa v tomto slovníku uvádzala skôr podoba *ulievak* ako podoba *ulievač*. Čo sa týka štylistického označenia, spomínali sme, že SSJ označuje slovo *ulievač* skratkami *niž. hovor.* a *pejor.* a také isté hodnotenie platí v tomto slovníku aj pre slovo *ulievak*, ktoré sa tu spomína v tom istom hesle popri slove *ulievač*. KSSJ označuje slovo *ulievač* ako hovorové a pejoratívne, s týmto hodnotením možno plne súhlasiť, ide v tomto prípade o akési „povýšenie“ slova *ulievač* zo štylistického hľadiska. Takisto možno podľa našej mienky hodnotiť aj

slovo *ulievak*, ktoré by sa podľa nás v takom type slovníka, akým je KSSJ, malo skôr uplatniť ako slovo alebo podoba *ulievač*.

Teraz sa na slovo *ulievak* pozrieme ešte z hľadiska skracovania prípony *-ák* na *-ak* po predchádzajúcej dvojhláske alebo neuplatňovania sa takéhoto skracovania. Doklady na používanie slova alebo podoby *ulievak* s krátkym *a* sme uvádzali už vo svojej knižnej práci o pravidle o rytmickom krátení, teda o pravidle o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke (Dvonč, 1955, s. 45), ako aj v štúdiu o kvantitatívnych zmenách pri odvodzovaní slov na *-ák/-iak/-ak* (Dvonč, 1960, s. 168). Zároveň sme však v práci z r. 1955 (s. 44) priniesli aj doklad na použitie podoby *ulievák*, resp. tvaru nom. pl. *ulieváci*, v štúdiu z r. 1960 (s. 168) sa uvádza doklad na použitie podoby *ohrievák*, v 4. zv. SSJ z r. 1964, s. 75 sa popri podobe *siedmak* uvádza aj podoba *siedmák*, priniesli sme doklad na použitie podoby *pancierák* atď. Už sme viackrát konštatovali, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa prejavuje tendencia neskracovať príponu *-ák* po predchádzajúcej dvojhláske. Zdôrazňujeme, že ide o tendenciu, nie o pravidelné neskracovanie *-ák* po predchádzajúcej dvojhláske, v súčasnosti sa vyskytujú popri sebe podoby so skrátením *-ák* na *-ak*, ale aj s neskrátením, teda so zachovaním *-ák* po predchádzajúcej dvojhláske. Neskracovanie *-ák* na *-ak* nadväzuje podľa našej mienky na neskracovanie *-ár* a *-áreň* po predchádzajúcej dvojhláske, ktoré bolo predtým kodifikované v Pravidlách slovenského pravopisu (ďalej PSP) z roku 1991, napr. *mlieko – mliekár, mliekáraň*, ale v najnovšom vydaní PSP z r. 1998 bolo odstránené bez nejakého hlbšieho vedeckého zdôvodnenia tohto kroku. Toto neskracovanie podporuje aj neskracovanie dvojhláskovej prípony a či variantu *-iar* alebo *-iareň* po akejkolvek predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske, napr. *míľa – míliar, siet' – sietiar, rýchly – rýchliareň, biely – bieliareň* a podobne je to aj pri prípone a či variante *-iak*, napr. *mliečny – mliečniak, drôt – drótiak*.

S neskrátením prípony *-ák* na *-ak* sme sa stretli v jednom najnovšom osobitnom prípade, ktorý si podľa našej mienky zasluhuje pozornosť. V článku známeho herca a humoristu M. Lasicu s názvom *Spoza dverí*, ktorý vyšiel v časopise (*Domino-fórum*, 9, 2000, č. 30, s. 16), sa autor zaoberá aktuálnou otázkou vstupu Slovenskej republiky, resp. Armády Slovenskej republiky do NATO. V tejto súvislosti autor ironicky poznamenáva, že dvojročná povinná prezenčná služba (pravda, vojenská) je dobrá predovšetkým nato, aby sa branci naučili dokonale sa vyhýbať akejkolvek aktivite, aby sa podľa neho naučili *ulievať sa*. A na to nadväzuje vyjadrenie, v ktorom je práve slovo a či podoba *ulievák* s dlhým *-ák* po predchádzajúcej dvojhláske: „My starí mazáci, starí ulieváci, to bola predsa hymna tých, ktorí to mali za pár.“ Tým, čo boli na vojenčine dva roky alebo aj o niečo viac (ako to bolo v nie takej dávnej minulosti), netreba veľa hovoriť o spomínanej „hymne“, ako o tom hovorí M. Lasica, a netreba vysvetľovať ani význam vyjadrenia „za pár“. Nám tu ide o to, že v spomínanej „hym-

ne“ je použitý tvar *ulieváci* s dlhým *á* po predchádzajúcej dvojhláske. Ponajprv v tomto vyjadrení nikdy neprichádzal do úvahy a ani sa nikdy nepoužíval výraz *ulievač*, aj keď má rovnaký význam ako slovo *ulievak* (resp. tvar nom. pl. *ulievači*, ktorý má rovnaký význam ako tvar *ulievaci*). Ďalej treba spomenúť, že v tomto vyjadrení, ktoré citoval M. Lasica, nie je tvar *ulievaci* so skrátením prípony *-ák* na *-ak* po predchádzajúcej dvojhláske *ie*, ale tvar *ulieváci* bez krátenia dĺžky v prípone. Podoba *ulieváci* takto celkom prirodzene nadväzuje na podobu *mazáci*, ktorá ju predchádza, takže v oboch prípadoch sa uplatňuje zakončenie *-áci*. Aj tento prípad ukazuje, ako sa dnes spontánne uplatňuje používanie neskrátenej prípony *-ák* po predchádzajúcej dvojhláske.

Vyššie sme spomínali, že v SSJ sa popri slovách *ulievač* a *ulievak* uvádza v tom istom hesle aj prídavné meno *ulievačský* a aj podstatné meno *ulievačstvo*. Sú to deriváty podstatného mena *ulievač*, k slovu *ulievak* sa deriváty neuvádzajú. V KSSJ sú v hesle *ulievač* tie isté deriváty *ulievačský* a *ulievačstvo*. Taký istý stav je aj v PSP z r. 1991 (s. 405), novšie vydanie tejto príručky z r. 1998 (s. 436) popri slovách *ulievačský* a *ulievačstvo* zaznamenáva aj derivát *ulievačka* a túto podobu uvádza pred nimi hneď za slovom *ulievač*. Tento postup pokladáme za správny, v slovníkoch by sa popri mužských podobách mali pravidelne uvádzať aj prechýlené ženské formy, pretože takéto podoby sa dnes už bežne používajú, čo je odraz najnovšej spoločenskej situácie. Už sme spomínali, že v KSSJ sa nezaznamenáva podoba *ulievak* a taký istý stav je aj v PSP z r. 1991 a 1998. Pretože podľa našej mienky treba uvádzať aj slovo *ulievak* v jednotlivých typoch slovníka, teda napr. aj v tzv. krátkom alebo stručnom slovníku, mali by sa uvádzať aj príslušné deriváty slova *ulievak*, teda ženská forma *ulievačka* (tá sa zhoduje s derivátom slova *ulievač*, ide teda o homonymnú podobu), ďalej prídavné meno *ulievacký* a podstatné meno *ulievactvo*. Pravda, existuje aj možnosť tvorenia ďalších derivátov, napr. *ulievačik* (malý ulievak), *ulievacky* (príslovka).

V osobitnom hesle sa v SSJ zaznamenáva slovo *ulieváreň* s významom „zamestnanie umožňujúce vyhýbať sa práci“. Podľa KSSJ (1987, s. 478) slovo *ulieváreň* má význam „vyhýbanie sa práci, zamestnanie, ktoré toto umožňuje“. V novšom vydaní slovníka sa už uvádza podoba *ulievareň* podľa najnovšej kodifikácie so skracovaním prípon *-ár* a *-áreň* aj po predchádzajúcich dvojhláskach, nielen po predchádzajúcich jednoduchých dĺžkach. Nazdávame sa, že výklad významu slova *ulieváreň*, resp. *ulievareň* v SSJ nie je správny. Nemožno hovoriť o takom zamestnaní, ktoré by umožňovalo vyhýbať sa práci. Ak sa niekto chce vyhýbať práci, môže sa jej vyhýbať v akomkoľvek zamestnaní, pre niekoho môže byť ktorékoľvek zamestnanie *ulievareň*. Podľa KSSJ *ulieváreň* a či *ulievareň* je „vyhýbanie sa práci, zamestnanie, ktoré toto umožňuje“. Prvá časť tohto výkladu je správna, druhá časť je prevzatá z predchádzajúceho slovníka a je podľa našej mienky rovnako nesprávna. V

budúcnosti bude potrebné vysvetľovať slovo *ulievareň* iba ako vyhýbanie sa práci alebo úmyselné obchádzanie práce. Všimnime si ďalej štylistickú charakteristiku tohto slova v jednotlivých slovníkoch. V SSSJ sa uvádzajú skratky hovor. pejor. ako skrátenie slov hovorový a pejoratívny. V KSSJ je zmena. V 1. vydaní z r. 1987 sa pri slove *ulievareň* uvádza skratka subšt. V Zozname skratiek a značiek v slovníku sa na s. 31 skratka subšt. vysvetľuje takto: subštandardný výraz (nepatriaci do spisovného jazyka zo štruktúrnych dôvodov alebo preto, že sa v spisovnom jazyku neujal najmä pre svoj cudzí pôvod, napr. občanka, fandiť, sáček). Výraz *ulievareň* je utvorený pravidelne, rovnako ako iné slová na *-areň*, napr. *ohrievať* – *ohrievareň* (Horecký, 1971, s. 142–143). Nemožno ani tvrdiť, že by sa výraz *ulievareň* (*ulievareň*) v spisovnej slovenčine neujal najmä pre svoj cudzí pôvod. V KSSJ sa subštandardné slová podrobnejšie vymedzujú v úvode (s. 25). Podľa tohto vymedzenia subštandardné slová (označené skratkou subšt.) patria popri nárečových a slangových slovách medzi nespisovné lexikálne prostriedky, ktoré sa používajú na zámerné odlišenie sa od spisovnej normy, na oživenie prejavu. Ďalej sa hovorí, že hlavným znakom subštandardných výrazov je to, že sa pri nich zreteľne uvedomuje nedostatok spisovnosti. Tým je motivované aj ich označenie, pričom sa vychádza z významu slova štandardný, t. j. taký, ktorý má dobrú, ustálenú úroveň; subštandardným prostriedkom táto vlastnosť chýba. Nedostatok spisovnosti pri subštandardných výrazoch pramení jednak z vysokej miery expresivity, napr. *kravina*, jednak z blízkosti k slangom, napr. *magneták*, *osobák*, od slangov sa podľa tohto slovníka odlišujú tým, že majú širšiu platnosť a neobmedzujú sa iba na úzku záujmovú vrstvu alebo na uzavreté profesionálne prostredie, jednak pramení z toho, že ide o prvky neprijímané zo štruktúrnych dôvodov, najmä o prvky z iných jazykov. Cudzí pôvod, píše sa tu ďalej, sa pri subštandardných výrazoch premieta do príznaku nespisovnosti, také sú výrazy typu *štamgast*, *kunčaft*, *kojenec*, *sáček*, *kuť pikle*, *jedná sa o* a pod. Subštandardné lexikálne prostriedky tak ako iné zložky slovnej zásoby netvoria uzavretú skupinu, ale sú často prechodom medzi hovorovými slovami spisovného jazyka a medzi nespisovnými slangmi, uzátvara KSSJ výklad o subštandardných slovách v úvode. Aj z hľadiska tohto podrobného výkladu ťažko hodnotiť slovo *ulievareň* ako subštandardné. To sa nakoniec odrazilo aj v samom KSSJ v jeho treťom vydaní, kde sa už slovo *ulievareň* neoznačuje skratkou subšt., ale skratkami hovor. expr., je to teda hovorový expresívny výraz. Ak slovo *ulievareň* nie je subštandardným výrazom, potom nejde o nespisovný jazykový prostriedok, ale je to spisovný prostriedok, ktorý nepatrí medzi neutrálne slová, ale medzi štylisticky príznakové slová. Vyplýva to z formulácie na s. 24 KSSJ, že z hľadiska spisovnosti sa slová a slovné spojenia, s ktorými sa v rámci spisovného jazyka stretávame, členia na spisovné a nespisovné, pričom subštandardné výrazy patria medzi nespisovné slová, hovorové slová však medzi takéto slová nepatria.

Na záver môžeme konštatovať, že popri slove *ulievač* sa v našom jazyku čoraz viac používa slovo *ulievak*. Slovo *ulievač* sa zaznamenáva v Slovníku slovenského jazyka, v Krátkom slovníku slovenského jazyka a aj v najnovších Pravidlách slovenského jazyka z r. 1991 a v ich ďalších vydaniach z r. 1998 a 2000, slovo *ulievak* iba v Slovníku slovenského jazyka. Podľa našej mienky treba túto podobu naďalej zaznamenávať, pretože je to produktívny jazykový prostriedok. Najprv bolo slovo *ulievač* a popri ňom aj slovo *ulievak* označené skratkou niž. hovor., teda ako výraz z nižšej hovorovej vrstvy, novšie a správnejšie sa slovo *ulievač* označuje skratkami hovor. a pejor. Aktuálna je otázka, či sa toto slovo nezaraduje už medzi zastarané výrazy, prípadne otázka, či sa k nim nepribližuje. Rovnako ako slovo *ulievač* aj slovo alebo podoba *ulievak* patrí medzi hovorové a pejoratívne výrazy. Pri slove *ulievač* sa zaznamenávajú aj niektoré deriváty, najúplnejšie v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu. Deriváty podobne ako základné slová, od ktorých sú utvorené, bývajú zvyčajne živou súčasťou slovnej zásoby jazyka. Niekedy vzniká otázka, ktorá podoba derivátu je správna, preto je odôvodnené uvádzať deriváty v slovníkoch, najmä v normatívnych slovníkoch. V súčasnosti sa napr. ukazuje potreba uvádzať v maximálnej miere prechýlené ženské podoby, čo súvisí so zmenenou spoločenskou situáciou (s rovnoprávnym uplatňovaním sa žien popri mužoch). Najnovšie popri podobe *ulievak* so skrátením prípony *-ák* na *-ak* po predchádzajúcej dĺžke podľa pravidla o rytmickom krátení sa stretávame s podobou *ulievák* bez skracovania prípony. Toto neskracovanie je výrazom všeobecnejšej tendencie neskracovať príponu *-ák* po predchádzajúcej dĺžke, s čím sa stretávame aj pri iných slovách. Slovo *ulievareň* sa krátky čas hodnotilo ako nespisovný výraz, teraz sa už odôvodnene zaraduje medzi spisovné slová, a to medzi hovorové slová.

Literatúra

DVONČ, L.: Rytmickeý zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 256 s.

DVONČ, L.: Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní slov na *-ák/-iak*. Slovenská reč, 25, 1960, s. 163 – 170.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s. – 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava, Veda 1997. 944 s.

ONDRUŠ, P.: Slovenská lexikológia. 2. Náuka o slovnej zásobe. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 96 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s. – 2., dopl. a preprac. vyd. Bratislava, Veda 1998. 576 s. – 3., uprav. a dopl. vyd. Bratislava, Veda 2000. 590 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. 6. zv.

SPRÁVY A RECENZIE

14. slovenská onomastická konferencia

V dňoch 6. – 8. júla 2000 usporiadali Slovenská onomastická komisia, Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave 14. slovenskú onomastickú konferenciu pod názvom *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. Miestom stretnutia popredných domácich a zahraničných onomastikov bola FHV UMB v Banskej Bystrici. Prevzala tak štafetu od Filozofickej fakulty UK, ktorá bola spoluusporiadateľkou predchádzajúcej konferencie.

Tohtoročná konferencia sa niesla v znamení výročí významných slovenských onomastikov: nestora a zakladateľa onomastiky na Slovensku, prof. PhDr. Vincenta Blanára, DrSc., ktorý v tomto roku oslávi svoje osemdesiate narodeniny, doc. PhDr. Michala Blichu, CSc., a prof. PhDr. Vincenta Sedláka, CSc., ktorí sa dožívajú sedemdesiatych narodenín.

34 účastníkov zo štyroch európskych krajín (20 účastníkov zo Slovenska, 4 z Česka, 9 z Poľska a 1 z Nemecka) prednieslo referáty, v ktorých sa venovali dôležitým otázkam súčasnej onomastiky.

Všeobecných otázok onomastiky sa týkal referát V. B l a n á r a (Bratislava) (*Slovenská onomastika dnes a zajtra*, v ktorom hodnotil doterajšie polstoročné úspechy slovenskej onomastiky a zamýšľal sa nad jej ďalším smerovaním. M. D u d o k (Bratislava) v referáte *Kultúrna identita a vlastné meno* hovoril o kultúrnych a spoločenských hodnotách foriem krstných mien. Príspevok R. M r ó z e k a (Tešín) *Komponenty onimiczej sfery języka w komunikacji społecznej* priblížil využívanie oným v spoločenskej komunikácii. Na jeho referát tematicky nadviazal J. K r š k o (Banská Bystrica) referátom *Sociálno-psychologické aspekty pomenovania*, v ktorom poukázal na vplyv sociometrického rozloženia sociálnej skupiny na vznik prezývky jednotlivca aj prezývkového obyvateľského mena. Ďalší účastník z Poľskej republiky M. R u t k o w s k i (Olsztyn) vo svojom príspevku *Uwagi o funkcji deskrypcyjnej nazw własnych* sa zamýšľal nad opisnou funkciou proprií v komunikácii. Časť príspevkov tematicky zameraných na všeobecné otázky onomastiky tak poukázala na sociolingvistický pohľad na onomastiku a využitie proprií v spoločenskej komunikácii.

Na nové smerovanie (resp. nové oblasti výskumu) onomastiky poukázali aj príspevky V. P a t r á š a (Banská Bystrica) „*Niky v chate*“ (*pohľad na internetovské prezývky cez okienko sociolingvistiky*) a J. W a c h t a r c z y k o v e j (Brati-

slava) *Virtuálna identita ľudí na internete a ich mená*. Rozvojom výpočtovej techniky a najmä medzinárodnej počítačovej siete internet vzniká nový komunikačný fenomén, v ktorom však komunikujúci zostávajú (často) v anonymite.

Veľká časť referátov sa venovala problematike antroponymie. Referát S. Ondrejoviča (Bratislava) *K výslovnosti krstných mien v slovenčine* sa týkal najmä výslovnosti cudzích antropónym v súčasnej slovenčine. Tematicky príbuzný referát M. Knappovej (Praha) *Společenské proměny a volba rodných jmen v Česku* sa dotkol problematiky výberu rodných mien, ktorý je aktuálny nielen v Čechách, ale aj na Slovensku. Výber krstných mien mníšskeho rádu klarisiek analyzovala L. Szewczykova (Bydgoszcz) v referáte *Imiona sióstr klarysek od wieczystej adoracji – problem motywacji*. I. Valentová (Bratislava) v príspevku *Jazyková stránka individuálnej charakteristiky ako funkčného člena živej antropolexémy* priblížila problematiku jazykového stvárnenia individuálnej charakteristiky nositeľa živého osobného mena. Problematiku nemeckých priezvisk a nemeckých živých osobných mien ako výsledok pôsobenia nemeckého etnika v Janovej Lehote do násilného vystáhovania si všimla A. Holá (Nová Baňa) v referáte *Nemecké priezviská a mená domov v obci Janova Lehota do roku 1944*. Motivácii názvov etník v minulosti na území Poľska venovala pozornosť M. Czachorowska (Bydgoszcz) v príspevku *Staropolskie nazwy odeniczne*. Sociolingvistický pohľad na propriá si zvolila J. Ignatowiczová - Skowrońska (Szczecin). V referáte *Eponimy w slangu młodzieżowym* si všimla slangové výrazy (poľskej) mládeže, ktoré vznikli procesom deproprializácie, napr. *Lennon > lenonky* (okuliare), *Batman > batman* (kňaz). Príspevok M. M. Nowakowej (Lodź) *Nazewnictwo i jego funkcje w zbiorze opowiadań Marka Nowakowskiego z tomu pt. „Układ zamknięty”* sa zaoberal stvárnením proprií v poviedkach M. Nowakowského, pomocou ktorých sa snažil využiť vo svojej tvorbe hovorový jazyk, aby sa v čo najväčšej miere priblížil čitateľovi. Posledným príspevkom z oblasti antroponomastiky bol referát Ľ. Králik (Bratislava) *Od Abraháma k abrahámo- vinám*, ktorý sa zaoberal apelatívnou lexikou slovenčiny motivovanou propriami.

Najviac referátov 14. slovenskej onomastickej konferencie sa venovalo problematike toponymie. E. Eichler (Lipsko) v referáte *Historische Sprachräume an der westlichen Peripherie des Westslawischen im Lichte der Onomastik* hovoril o tom, ako pôsobenie západných Slovanov na dnešnom nemeckom území ovplyvnilo tamjšiu toponymiu. V. Sedlák (Bratislava) hovoril o význame onomastiky pre historikov pri dokazovaní historických udalostí a súvislostí vo svojom príspevku *Panónia a južní Slovania v 7. až 9. storočí*. M. Majtán (Bratislava) poukázal na vývin a variantnosť slovenských stredovekých toponým v referáte *Vývin slovenskej toponymie v stredoveku*. O vplyve Lužických Srbov a južnoslovanských etník na formovanie podoby českej oronymie hovorila J. Malenínská (Praha) v referáte *Lužickosrbské a jihoslovanské jazykové vlivy v oronymii Českého středohoří*. Problematika orony-

mie a medzietnické kontakty rezonovali aj vo vystúpení M. Pančíkovej (Bratislava), ktorá hľadala paralely slovenskej a slovinskej oronymie (*Slovenské a slovinské oronymá*). J. Matúšová (Praha) v referáte *K úloze syntaktického výzkumu v oblasti toponymie* zdôraznila význam syntaktického výskumu toponymie najmä v jazykovo zmiešanom území. Jej kolega M. Harvalík (Praha) v referáte *Onymická derivace a její role při vzniku českých anoikonym* sa zaoberal otázkami procesu tvorenia českých terénnych názvov pomocou derivácie. A. Belchnerovská (Štetín) hovorila o procese proprializácie apelatív z oblasti fauny i flóry a ich odraze v toponymii (*Fauna i flora w toponimii Pomorza Zachodniego*). Ďalšia referujúca z Poľska M. Rutkiewiczová (Poznaň) sa zaoberala významovou stránkou názvov budov v oblasti Poznane v príspevku *Semantyka i struktura nazw budynków w zachodniośrodkowej części wojewodztwa wielkopolskiego*. Tematicky na ňu nadviazal I. Očenáš (Banská Bystrica) referátom *Názvy kostolov na Slovensku*, hovoril o tvorení názvov kostolov na Slovensku v minulosti i v súčasnosti. V príspevku *Vlastné mená v názvoch šácht a štôlní v kremnickej banskej oblasti* od M. Luptáka (Banská Bystrica) odzneli zaujímavé informácie z oblasti banských diel Kremnice a okolia motivované osobnými menami majiteľov štôlní a objaviteľov jednotlivých rudných žíl.

Tretí, záverečný deň 14. slovenskej onomastickej konferencie bol zameraný na otázky štandardizácie toponým. V tejto časti odznelo 6 referátov. Príspevok I. Horňanského (Bratislava) *Medzinárodná regulácia štandardizácie a používania vžitých názvov – exoným* priblížil problematiku exoným a riešenie používania týchto proprií pri tvorení medzinárodných máp a atlasov. M. Kováčová (Bratislava) v príspevku *Používanie štandardizovaných a neštandardizovaných toponým* informovala o využívaní jednotlivých druhov toponým v bežnej komunikácii a v ich prepise do oficiálnych dokumentov (máp). D. Fičor (Bratislava) vo svojom vystúpení *Názvy katastrálnych území v Slovenskej republike* sa dotkol aktuálnych tém územnosprávneho členenia Slovenska a jeho vplyvu na zmeny katastrálneho členenia. R. Smyčková (Bratislava) v referáte *Príspevok k štandardizácii geografických názvov so slovotvorným základom drieň* hovorila o výskyte a distribúcii toponým so základom *drieň/drien* na území Slovenska. Problematike štandardizácie názvov vodopádov na Slovensku venoval pozornosť M. Považaj (Bratislava) vo svojom vystúpení *Štandardizácia názvov vodopádov na Slovensku*. Posledným referujúcim o štandardizácii toponým bol P. Odaloš (Banská Bystrica), ktorý v príspevku *Legislatívna determinácia urbanonymie* priblížil legislatívne dokumenty determinujúce proces vzniku urbanonym na základe špecifických spoločenských pomenuvácich potrieb od vzniku ČSR až po súčasnosť.

Aj táto 14. slovenská onomastická konferencia posunula slovenskú onomastiku o ďalší kus dopredu. Treba len veriť, že i v zložitých ekonomických podmienkach bude onomastika na Slovensku pokračovať v nastúpenom trende.

Jaromír Krško

Kam kráča slovenčina v maďarských národnostných školách?

(Slovenská národnostná škola po roku 2000. Zborník prednášok z rovnomennej konferencie. Red. M. K. Bartová-Fazekašová. Ostrihom, Rímskokatolícka vysoká škola pedagogická Jána Vitéza 1999. 70 s.)

Po viacročnej spolupráci pedagógov z oboch strán Dunaja zorganizovali vysokoškolskí pracovníci na pôde Rímskokatolíckej vysokej školy pedagogickej Jána Vitéza v Ostrihomi konferenciu o špecifických otázkach národnostnej školy. Bolo na čo nadväzovať, o čom rozmýšľať i čo plánovať do budúcnosti. Na prelome milénia sa spôsob upevňovania národnej identity v súvislosti s poslaním národnostných škôl všetkých stupňov stal ústrednou témou, ktorej sa 24. a 25. septembra 1999 venovali mnohí zainteresovaní z rôznych hľadísk. Svedčí o tom široký diapazón príspevkov. Symbolickosť podujatia podčiarkol už v úvodnom privítacom príhovore riaditeľ školy E. G a á l. Neodmysliteľnou súčasťou dnešného postavenia národnostných škôl rôznych stupňov je reštrukturalizácia štátnej správy a s ňou spojené zmeny v organizácii školstva. O tom referoval Š. K r a s l á n, slovenský referent odboru všeobecného a národnostného školstva Ministerstva školstva Maďarskej republiky.

Burcujúcejší bol referát o súčasnej neromantickej situácii národnostných menšín, národnostných škôl, o trizvych a fundovaných výhľadoch zachovania národnostnej identity a tradícií v ďalšom tisícročí v spektre zjednocujúcej sa Európy, o praktických skúsenostiach ďalších krajín s podobnými problémami. Predniesla ho A. D i v i č a n o v á z Budapešti.

Na proces globalizácie narážajú aj národnostné katedry vysokých škôl. Aktuálnu situáciu priblížila K. M a r u ž i o v á - Š e b ó o v á z Vysokej školy pedagogickej v Segedíne. Ak majú tieto katedry prežiť, je nevyhnutné, aby po roku 2000 zreformovali učebný rozsah a rozšírili komplexnú prípravu učiteľov.

V podobnom duchu sa niesol aj príspevok A. U h r i n o v e j - H o r n o k o v e j z Vysokej školy pedagogickej v Békešskej Čabe. Napriek mierne stúpajúcemu počtu študentov je reformný proces nevyhnutný a rovnako je potrebné zväziť všetky možnosti vzájomnej spolupráce so slovenskou stranou, aby sa jazyková úroveň študentov

zlepšila a zároveň aby sa národnostné katedry efektívnejšie zapojili do podpory slovenskej inteligencie a do procesu zamedzovania asimilácie Slovákov v Maďarsku.

Na potrebu výbornej znalosti slovenského jazyka pri pôsobení v školách a na nevyhnutnosť doškolovať učiteľov na Slovensku poukázali aj autorky dvoch príspevkov o mieste náboženskej výchovy a o jej vplyve v národnostných školách, a to A. Nobiková, evanjelická farárka v Sarvaši, a I. Klausová-Fúziková, predsedníčka Kresťanského spolku Slovákov v Maďarsku.

Všetci vystupujúci sa zhodli v názore, že vzhľadom na požiadavky súčasnosti je potrebná prestavba a modernizácia obsahu a metód jazykového vyučovania. Ťažiskom výučby sa nemá stať náuka o jazyku, ale sám jazyk. Nároky na erudovanosť učiteľov vyžadujú uplatnenie najnovších metód jazykovedných výskumov v školskej praxi. Bez tvorivého prístupu, teoretickej a didaktickej pripravenosti nie je možné vychovávať budúcich učiteľov a odborníkov. Preto zástupcovia Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave predstavili v dvoch blokoch výsledky svojich jazykovedných a literárnovedných výskumov.

J. Kačala zamerl svoj príspevok na významovú stránku jazyka. V duchu metodologickej transformácie výučby slovenského jazyka, podľa ktorej vzhľadom na neschopnosť abstrakcie nie je pre deti prijateľný opis jazyka v jeho gramatických kategóriách, pripravil sémantický opis jazyka. Vyšiel zo saussurovskej bilaterálnosti jazykového znaku a z Karcevskeho asymetrického dualizmu a priblížil usporiadanie slovnej zásoby na ich princípoch. Filozoficky usúvztážnil duálnosť jazykových jednotiek s duálnosťou človeka, t. j. s jeho telesno-duchovným uspošobením. Referent uviedol, že v zhode s niektorými predstaviteľmi slovenskej jazykovedy vníma jazykový systém rovnako na princípe duality ako významový systém (kontinuálnosť jazyka) a výrazový systém (vybudovaný na princípe diskretnosti jazykových prvkov). Pri poznávaní a pomenúvaní potom primeranosť označovania podmieňuje princíp podobnosti a rozdielnosti. Na príklade sémantického prvku mnohosti presvedčivo ukázal jeho realizáciu na jednotlivých jazykových rovinách: na lexikálnej, slovotvornej, morfolologickej a syntaktickej. Z hľadiska miery abstrakcie v štruktúre lexikálneho významu uviedol známu hierarchiu sémantických príznakov: kategoriálne, subkategoriálne a individuálne, ktoré sa potom premietajú buď do sémantickej štruktúry vety (kategoriálne a subkategoriálne), alebo do obsahovej štruktúry vety (individuálne príznaky). V jasne prepracovanom duálnom pohľade na jazykový systém a pomerne priezračnej hierarchii sémantických príznakov ostáva nejasné, ako sa chápe obsah a v nadväznosti na to obsahová štruktúra vety. Ukazuje sa, že pri približovaní a skúmaní jazyka je prístup cez jeho sémantiku efektívnejší. Navyše jestvuje aj dosť metód sémantickej analýzy, ktoré prinášajú zreteľnejšie čiastkové výsledky a potvrdzujú schodnosť tohto prístupu. Tým skôr, že v slovenskej jazykovede, ako povedal referent, siaha tradícia pri výskume sémantiky slovesa, vety a gramatických

kategórií až k L. Štúrovi a jeho *Nauke reči slovenskej*. Teraz ide len o to, ako sa poznatky zo sémantiky premietnu do učiteľskej praxe a ako sa prejaví tvorivý prístup učiteľov.

Neoddeliteľnou súčasťou výchovy detí predškolského veku a školákov na nižších stupňoch je rozprávka, ľudová slovesnosť a literatúra pre deti a mládež. Samotná rozprávka však nehrala pri výchove detí vždy takú dôležitú úlohu, ako by sme dnes predpokladali, a detská literatúra nevznikala iba na umeleckej báze, uviedol O. Sliacky, ktorý predstavil svoju periodizáciu dejín slovenskej literatúry pre deti a mládež. Uvedomenie si vplyvu spoločenských, politických a ďalších faktorov na vznikanie literatúry pre deti umožňuje všetkým výchovným pracovníkom podstatne ľahšie sa zorientovať pri výbere vhodných diel na konkrétne didaktické ciele a nenadväzovať na tradíciu umelecky málo hodnotnej a ideologicky poplatnej literatúry.

Konkrétnymi ukázkami spojenia jazyka s hudbou boli príspevky G. Gotthardovej a E. Kleinovej. Úvodnú časť a napokon i záver vystúpenia G. Gotthardovej tvorili informácie o nadväzovaní kontaktov a spolupráce na Rímskokatolíckej vysokej škole pedagogickej v Ostrihome. Zaviest' nové formy, vydat' sa na nové cesty pri hľadaní takej metodiky, aby sa už po niekoľkých rokoch mohli očakávať prvé úspechy, je možné len pri skutočnom chcení a entuziazme oboch zainteresovaných strán. To bolo pri uvádzaní projektu jazyk a hudba na začiatku to najpodstatnejšie. Pri vyučovaní slovenského jazyka na národnostnej škole so štyrmi hodinami slovenčiny týždenne sa upriamila pozornosť na zvukovú stránku reči a tou najkrajšou a najbližšou cestou, analógiou suprasegmentálnych prostriedkov verbálnej komunikácie (rytmus, tempo, intonácia, melódia a pod.) s prvkami hudby, sa deťom nenásilne sprostredkovali špecifiká jazyka. O tomto novom prístupe sa v poslednom čase veľa hovorí. Jazykovou asimiláciou sa stráca najmä hudobná stránka reči u detí, a preto ju treba vedieť čo najpriateľnejšou formou sprostredkovať. Slovenčina mala, má a bude mať stále čo ponúknuť. Ide len o tú správnu formu. Autorka neponúkala len teoretické východiská, analógie i konkrétne javy. Spolu s E. Kleinovou, ktorá predstavila projekt po prepracovanej metodической stránke, predviedli aj konkrétne ukážky.

Dvojdňová konferencia v Ostrihome bola modelom efektívnej komunikácie. A predstavitelia z oboch strán hranice si mali čo dať i čo vziať. Lebo bez vyrovnaného dávania a brania by sa porušil zákon, narušila by sa rovnováha a neprinieslo by to žiadaný osôh. Predpokladom efektívnej pomoci je dobré poznanie podmienok a požiadaviek. Len potom sa zosnúbia praktické i teoretické vedomosti. Ako napísal J. Marvan (Na prahu slovenčiny, 1999), Slováci nemali v dejinách nikdy štátny útvar, ktorý by ich bol zjednocoval a posilňoval. Túto funkciu prevzal v dejinách jazyk. A zdá sa, že túto funkciu nikdy nestratí.

Emília Nemcová

DOLNÍK, J.: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1999. 237 s.

Recenzovaná kniha je určená viac odborníkom pracujúcim na poli lingvistiky ako študentom s rovnakým zameraním. Autor sa v nej nesnaží spracúvať problematiku hodnotenia didaktizujúcim spôsobom, predkladá usporiadaný súbor rôznych štúdií, ktoré sú spojené témou jazyka a hodnotenia. Porozumenie výkladu predpokladá istý stupeň lingvistických znalostí, čo by však nemalo odradiť študentov siahnuť po knihe ako po literatúre navyše.

Jednotlivým kapitolám (štúdiám) dominuje téma hodnotenia, pričom hodnotenie tu nie je sprievodným javom, ale centrálnym pojmom. Na stavbu a fungovanie jazyka, ale i na jazykové správanie používateľov jazyka sa tu nazerá z axiologického hľadiska. Sám autor svoju prácu v úvode hodnotí ako „vstup do budovania a realizácie axiologickej koncepcie uchopenia jazyka a jeho nositeľov“ (s. 2), čím jasne naznačuje, že práca je akousi „prvou lastovičkou“ pri budovaní osobitnej axiologickej teórie jazyka u nás.

Zámerom autora a cieľom jeho vedeckého výskumu bolo skúmanie slovenského jazyka z hľadiska hodnotenia. Všeobecný obsah jeho výskumu tvoria tri dominantné otázky: 1. ako sa premieta hodnotiaci schopnosť, resp. aktivita nositeľov slovenského jazyka do stavby a fungovania slovenčiny, resp. do jazykových zmien, 2. ako sa používa jazyk (slovenčina) pri hodnotení, 3. ako sa prejavujú hodnotiace postoje nositeľov slovenského jazyka pri jeho kultivovaní, pri metajazykovom zaobchádzaní s ním. Predmetom jeho výskumu bola axiologická kompetencia nositeľov slovenského jazyka. Pojem axiologickej kompetencie predstavuje teoreticko-metodologické východisko výskumného projektu. Autor axiologickú kompetenciu definuje ako „schopnosť konajúceho uplatňovať axiologický koncept“ (s. 6).

Axiologický koncept je kľúčový pojem axiologickej koncepcie jazyka. Chápe sa tu ako interpretačný konštrukt, ako istá myšlienková schéma, podľa ktorej sa riadi konanie subjektu pri hodnotení. Ním sa teda zdôvodňuje konanie subjektu. J. Dolník ho modelovo opisuje ako realizáciu dvoch operačných krokov: axiologickej funkcie a axiologickej reakcie. Axiologická funkcia priradzuje istému hodnotiacemu parametru (vlastnosti) istú hodnotiacu predstavu. Dominantný prvok v triede hodnotiacich predstáv je hodnotiaci štandard (predstava zodpovedajúca norme: „taký, aký má byť“). Axiologická reakcia spočíva v realizácii preferenčného vzťahu k entite. Z axiologického konceptu tak vyplýva pojem preferencie, ktorý je veľmi úzko spätý s hodnotením. J. Dolník vo všetkých kapitolách svojej knihy vychádza z týchto základných ideí a pojem axiologický koncept uplatňuje vo vzťahu k jazyku vo všetkých troch spomenutých otázkach.

Do problematiky prvej tézy výskumu spadá aj vymedzenie hodnotiacich slov v slovenčine oproti slovám s čisto nocionálnym významom a vydelenie jednotlivých typov axiologických slov vo vzťahu k axiologickému konceptu (typ M, typ H, typ R), ktoré autor pomenúva podľa dominantného komponentu axiologického konceptu (význam axiologickej funkcie, hodnota axiologickej funkcie, axiologická reakcia). Autor v osobitnej kapitole rozoberá aj spôsoby a prostriedky lexikálneho vyjadrenia citového hodnotenia v slovenčine. V ďalších dvoch kapitolách sa venuje prototypovej teórii, okrem iného približuje základné myšlienky teórie a nastoľuje niekoľko otázok spojených s prototypovým prístupom k lexikálnej jednotke. Na pozadí tejto teórie vysvetľuje, prečo používatelia jazyka preferujú isté pomenovania v prípade, keď jestvujú pomenovacie možnosti rozličnej úrovne abstrakcie.

Autor sa zaoberá aj problematikou motivácie a lexikalizácie. V motivácii okrem iného vidí aj vysvetlenie toho, prečo bežní nositelia jazyka uprednostňujú istý výraz pred iným, často napohľad nelogicky český pred „rýdzo“ slovenským, napr. výraz *prádlo* pred výrazom *bielizeň*). Preferovanie tohto výrazu spočíva práve vo vyššom stupni jeho motivácie, v jeho väčšej typickosti, a to i napriek neústrojnosti (nespisovnosti) výrazu.

J. Dolník vo svojich výkladoch o hodnotení a jazyku sleduje ďalej problematiku príznakovosti, ktorú začína inventarizáciou javov, na ktoré sa priamo alebo nepriamo v rôznych lingvistických úvahách protiklad príznakového a bezpríznakového vzťahuje. Vychádzajúc z pôvodného Trubeckého vymedzenia príznakovosti, bezpríznakový člen tejto asymetrickej opozície stotožňuje s pojmom jednoduchosti, ktorý určuje atribútom „kognitívna“. Svoje uvažovanie zhŕňa v tvrdení, že „princíp kognitívnej jednoduchosti riadi naše preferenčné zaobchádzanie s jazykovými štruktúrami“ a že „jeho základom je kognitívna ekonómia“ (s. 111). Autorov výklad má zovšeobecňujúce smerovanie, ktoré ho priviedlo až k teórii jazykovej prirodzenosti. Jeho výsledkom je interpretácia výrazov „bezpríznakové“, „príznakové“ v zmysle „prirodzené“, „menej prirodzené“, resp. „neprirodzené“.

Druhou dominantnou tézou autorovho výskumu je otázka hodnotenia a používania jazyka. V tejto práci ju autor rieši v dvoch kapitolách, venovaných axiologickej stránke jazykovej komunikácie a preferenčnému aspektu rečových aktov. V prvej najprv vymedzuje tie komponenty komunikácie, ktoré sú relevantné z hľadiska hodnotenia, teda tie, pri ktorých má komunikant možnosť voľby. Dáva do vzťahu pojmy axiologickej a komunikačnej kompetencie tak, že axiologická kompetencia komunikačnú predpokladá. Komunikačná kompetencia je však rozhodujúca pre primerané použitie daného jazykového prostriedku v danej situácii. Týmito kompetenčnými pojmami J. Dolník vysvetľuje schopnosť používateľa jazyka primerane zmysluplne reagovať v konkrétnej komunikačnej situácii. Používateľova schopnosť spočíva v zhodnotení a následne preferovaní istých pojmov alebo istých druhov správania na

základe pravdepodobne už vroděných jazykových, komunikačných a sociálnych pravidiel. V druhej kapitole sa autor usiluje teoreticky zobrazit' niektoré aspekty preferencií v oblasti rečových aktov. Preferenciu pritom stotožňuje s druhým operačným krokom axiologického konceptu, axiologickou reakciou, a tým aj poukazuje na jej spätosť s hodnotením.

Záverečné kapitoly publikácie o axiologickej stránke jazyka sú nielen o jazyku ako hodnote, ale aj ako o objekte hodnotenia. Sú v nich prítomné metajazykové úvahy zasahujúce do výskumného poľa teórie jazykovej kultúry, čo dokazuje aj fakt, že autor často narába s takými pojmami ako jazyková norma, jazykové vedomie, resp. povedomie, spisovný jazyk, kodifikácia, jazykový úzus, kultivovanie jazyka atď. J. Dolník sa tiež upriamuje na problematiku spontánnych jazykových zmien a rôznych postojov jazykového spoločenstva k nim. Autor načrtáva začínajúcu sa diferenciaciu náhľadov v teórii jazykovej kultúry u nás, ktorá súvisí s rozličnými prístupmi k jazyku: čisto objektivizujúcim a pragmatickým. Odlišné „axiologické“ nazerania na jazyk sú príčinou nejednotnosti názorov na poli teórie jazykovej kultúry.

V poslednej kapitole autor analyzuje metajazykovú kompetenciu Slovákov (najmä vo vzťahu k češtine), pričom poukazuje na rozdiel medzi odborne podloženou a prirodzenou kompetenciou. Napätie medzi nimi označuje ako „napätie medzi želaným stavom národného sebavedomia Slovákov a ich ‚reálnym‘ správaním, ktorým toto sebavedomie preukazujú“ (s. 227). Tým nielenže vysvetľuje početnú prítomnosť českých slov v jazykovom úze nositeľov slovenčiny, ale aj zreteľne pomenúva problém v súčasnej teórii jazykovej kultúry v našom jazykovom prostredí.

Táto monografická práca J. Dolníka je jednou z tých, ktoré ešte nie sú v našej jazykovednej literatúre úplne bežné. Nahliada sa v nej na jazyk, na jeho stavbu, štruktúru, na jeho používanie a reálne fungovanie z hľadiska hodnotenia. Autorovi však nejde o vybudovanie nejakej „umelej“ teórie, lebo svoje zistenia konfrontuje s reálnym stavom v jazykovom úze bežných nositeľov slovenčiny. Treba priznať, že dojem z nej narúšajú početné tlačové chyby, no za tento nedostatok by sa sotva dal viniť autor. Ak však čitateľ nad uvedeným nedostatkom privrie oči, určite ocení prínos tejto práce pri budovaní axiologickej koncepcie jazyka.

Katarína Puškelová

Nárečia a národný jazyk. Bratislava, Veda 1999. 332 s.

V dňoch 24. – 26. septembra 1997 sa v Budmericiach uskutočnila medzinárodná konferencia Nárečia a národný jazyk, ktorú zorganizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v spolupráci s Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky. Výsledkom tohto podujatia, organizovaného pri príležitosti šesťdesiatych narodenín PhDr. Ivora Ripku,

CSc., a jeho tridsaťpäťročného nepretržitého pôsobenia v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV, bolo vydanie rovnomenného zborníka zostaveného prevažne z príspevkov, ktoré na konferencii odznali.

Celkovo je v zborníku uverejnených 39 príspevkov. Pretože problematika nárečí a národného jazyka ponúka dostatočne široký priestor na mnohoaspektové výskumy, podľa tematického zamerania jednotlivých príspevkov je zborník rozdelený do piatich častí: *I. Vznik, vývin a súčasný stav slovenských nárečí; II. História výskumu slovenských nárečí; III. Geografické a sociálne nárečia; IV. Areálové a lexikografické spracovanie nárečí; V. Nárečia a spisovný jazyk*. Popri slovenských jazykovedcoch svojím pohľadom na analyzované javy prispeli i odborníci z Ruska, Ukrajiny, Poľska, Maďarska, Chorvátska a zo Slovinska. Editorkou zborníka je A. Ferenčíková.

Prvý tematický okruh zborníka, zameraný na otázky genézy, vývoja a súčasného stavu slovenských dialektov, otvára referát M. Majtána *Etnické a jazykové areály*. Autor sa v ňom sústredil na hľadanie súvislostí medzi etnickými faktmi a pohybmi, ich vplyvom na vývin a formovanie jazyka. Problému praslovanskej genézy sa v rovnomennom príspevku dotkol R. Krajčovič. Reagoval tak na nové vydanie publikácie J. Stanislava *Kultúra starých Slovákov* z r. 1944. J. Stanislav v nej vyslovil hypotézu, podľa ktorej praslovanský základ južného regiónu západoslovenských nárečí bol taký istý ako praslovanský základ stredoslovenských nárečí. Pretože publikácia v novom vydaní nebola doplnená novšími výsledkami výskumu tejto problematiky, ktoré by uvedenú hypotézu vyvrátili a potvrdili, že v praslovanskom základe západoslovenských nárečí sú náležité jazykové javy západoslovenského pôvodu, R. Krajčovič podrobil názory J. Stanislava kritike s cieľom zaujať stanovisko k podobným reediciám a vyhnúť sa tak prípadným nedorozumeniam pri ich používaní. E. Krošláková v príspevku *Stredoslovenský nárečový superstrát v okrese Galanta* podala charakteristiku nárečia juhozápadoslovenskej obce Horné Saliby, ktoré si doteraz zachováva južnostredoslovenský nárečový ráz. E. Králik sa zaoberal otázkou zachovania praslovanského komponentu v slovenskej lexike, vychádzajúc pritom z materiálu obsiahnutého v prvom zväzku Slovníka slovenských nárečí. T. Bánik sa zamerl na možnosti využitia ľudového názvoslovie pre štúdium predchádzajúcich vývinových fáz lexiky. J. Skladaná prostredníctvom analýzy slovenského historického materiálu zo 17. – 18. storočia (Ostrihomský rituál, Kamaldulský slovník, kázne františkána Paulína Bajana, korešpondencia slovenských zemanov, Gemerský receptár) poukázala na uplatňovanie slovenských nárečí v predspisovných kultúrnych jazykových útvaroch a tým aj na podiel nárečí pri vytváraní západoslovenského, stredoslovenského a východoslovenského variantu kultúrnej slovenčiny. Cenné poznatky pre výskum syntaktickej roviny slovenských nárečí priniesol príspevok P. Žiga, podávajúci charakteristiku príčinných a účelových viet v slovenských nárečiach. A. Laličková sa zamerla na problematiku neurčitých zámen (rozšírenie, významová charakteristika, frekvencia) v hontiansko-novohradskom a modrokamenskom nárečovom celku. Blok uzatvárajú príspevky venované výskumu jazyka Slovákov, príp. Čechov žijúcich mimo územia Slovenska. V. Blánar sa v príspevku *Poznámky k zániku jazyka* sústredil na výskum jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku v tom štádiu vývinu, v ktorom sa bilingvizmus bulharsko-slovenského a bulharsko-českého kontaktového prostredia mení na monolingvizmus. Príspevok Š. Liptáka *Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine* podáva informácie o doterajšom výskume slovenských nárečí na Za-

karpatsku a na základe analýzy získaného materiálu prezentuje základnú charakteristiku dialektov slovensko-ukrajinského jazykového pomedzia.

Do tematického okruhu venovaného dejinám výskumu slovenských nárečí sú zaradené príspevky A. Habovštiaka a M. Smatanu. Prvý z uvedených jazykovedcov podal prehľad histórie slovenského jazykového zemepisu, druhý dialektológ priblížil doteraz uskutočnené výskumy nárečia Rajeckej doliny.

Tretí blok príspevkov je tematicky zameraný na problematiku geografických a sociálnych nárečí. I. Ripka analyzoval postavenie dialektológie v rámci ostatných jazykovedných disciplín, J. Kačala ponúkol pohľad na vnútrojazykovú, medzijazykovú i mimojazykovú dimenziu slovenských nárečí v novej jazykovej situácii a S. Ondrejovič upozornil na potrebu výskumu mestskej reči pre úplné poznanie slovenskej jazykovej situácie.

V tematickom okruhu venovanom areálovému a lexikografickému spracovaniu nárečí sú predstavené príspevky slovenských, poľských, ruských, ukrajinských, chorvátskych i slovinských jazykovedcov dialektológov. J. Siatkowskí analyzoval nemecké vplyvy v karpatskom areáli na materiáli Celokarpatského dialektologického atlasu, B. Faliňská predstavila slovenské názvy domácich zvierat zachytené v Slovanskom jazykovom atlase. Témou príspevku G. P. Klepikovej sú viacjazyčné atlasy ako nástroj skúmania lexikálnych prevzatí v slovanskom karpatskom areáli. A. Ferencíková v príspevku *Jazykový zemepis a diferencovanosť syntaktických javov* podala analýzu doterajšieho výskumu nárečovej syntaxe a jeho spracovania v jednotlivých národných atlasoch slovanských jazykov. Z. Hanušová predstavila areálnu charakteristiku expresívnej lexiky v ukrajinských nárečiach východného Slovenska, P. M. Lyzaneč bližšie predstavil trojdielny Atlas maďarských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. Poľský dialektológ J. Reichan sa sústredil na otázku slovotvorby v poľských nárečiach a W. Mirosławska porovnala zhody a rozdiely tvorenia priezvisk detí v poľských a slovenských nárečiach. J. Lisac prezentoval charakteristiku diasystému chorvátskych dialektov a počtom príspevkov pomerne rozsiahly tematický okruh uzatvoril referát slovinského jazykovedca D. Unuka venovaný mikrotoponomastike.

Najrozsiahlejší tematický okruh tvoria príspevky zaoberajúce sa vzťahom nárečí a spisovného jazyka. Príspevok A. Divičanovej prináša pohľad na hodnoty a premeny slovenského jazyka v jazykových ostrovoch v Maďarsku a konfrontáciu nárečí tamojších Slovákov s nenárečovými jazykovými vrstvami. Hľadanie odpovedí na otázky, ako slovenské nárečia v súčasnosti vplyvajú na systém spisovnej slovenčiny a ako reálne hodnotiť ich vzájomný vzťah, ponúka príspevok J. Bosáka *Spisovný jazyk a nárečia – ambivalentnosť ich vzťahu*. M. Považaj zdôraznil význam Slovníka slovenských nárečí pre súčasnú slovenskú lexikografiu, najmä jeho prínos k objektívnejšiemu zhodnoteniu lexiky zaradenej do výkladového slovníka súčasnej slovenčiny. Problematike dialektizmov a ich hodnoteniu v slovníkoch spisovného jazyka sa venovala i M. Pisárčiková. Využívaním nárečových (či širšie ľudových) prvkov v krásnej literatúre sa zaoberali K. Buzássyová, podávajúca analýzu ľudového substrátu (autorka pod toto označenie zahrnula prvky z ľudovej lexiky, ľudovej slovesnosti, ľudovej terminológie, frazeológie, odkazy na rituály, príkazy, ľudový didaktizmus) v poézii Lýdie Vadkertiovej-Gavorníkovej, a I. Felixová, charakterizujúca hornoliptovskú lexiku v diele Štefana Rysuľa. M. Žiláková analyzovala pomer dolnozemskej Slovákov k štúrovskej kodifikácii spisovného jazyka. Zvukovej roviny

jazyka sa dotkli dva príspevky. G. Múcsková porovnávala nárečovú a spisovnú varietu národného jazyka využívanú v oficiálnej a polooficiálnej komunikácii strednej a mladšej generácie Gelnice, vychádzajúc z dištinktívnych prvkov fonologickej roviny. E. Tomajková sa zamerala na foneticko-fonologickú charakteristiku sonórnych spoluhlások v západoslovenských nárečiach i v spisovnej slovenčine a na základe uskutočňovania znelostnej asimilácie pred jednotlivými sonórnymi spoluhláskami v západoslovenskom makroareáli zatriedila zvukné konsonanty do tried podľa stupňa sonórnosti. Témou príspevku chorvátskeho jazykovedca M. Lončarića boli chorvátske nárečia a chorvátsky spisovný jazyk. M. Šimková porovnávala rozsah a spôsob spracovania častíc v prvom zväzku Slovníka slovenských nárečí a vo výkladových slovníkoch súčasnej slovenčiny. Cieľom príspevku K. Ballekovej bolo upozorniť na potrebu vypracovať odbornú terminológiu pradiarskej i tkáčskej výroby vychádzajúcej z nárečovej lexiky. R. Kuchár sa zamerával na problematiku domácich i prevzatých právnych termínov v spisovnej slovenčine a v nárečiach. E. Dvorníčková v príspevku uzatvárajúcom nielen tematický okruh, ale aj celý zborník sa venovala lexikálnym prevzatiam z latinského jazyka, využívaným v slovnej zásobe slovenských nárečí.

Zborník *Narečia a národný jazyk* predstavuje obohatenie súčasnej jazykovednej literatúry o nárečiach (nielen slovenských, ale aj nárečiach iných národných jazykov), a to najmä vo vzťahu nárečí k reprezentatívnej forme národného jazyka – k spisovnému jazyku. Národný jazyk predstavuje vnútorne diferencovaný fenomén a teritoriálne nárečia sú jeho neoddeliteľnou súčasťou. Príspevky publikované v tomto zborníku predstavujú ďalší kameň do mozaiky ich poznávania.

Viera Kováčová

Návštevoú diskurz v jazykovednej reflexii

(HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – ZEMAN, J.: Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách. Praha, Trizonia 1999. 256 s.)

V roku 1984 vyšla dnes už klasická kniha americkej lingvistky Deborah Tanneovej *Konverzačný štýl. Analýza priateľského rozprávania (Conversational style. Analyzing talk among friends)*. Analýza rozhovoru skupiny priateľov, ktorí sa zišli okolo spoločného stola v Deň vďakyvdania, znamenala nový metodologický prístup k spracovaniu nahrávok autentického spontánneho súkromného jazykového prejavu, odlišný od prístupu, ktorý sa uplatňoval v klasických postupoch konverzačnej analýzy a analýzy diskurzu. Sama autorka, reflektujúc svoju vedeckú metódu, nazvala svoj prístup „humanistickou lingvistikou“ (porov. aj Hoffmannová, *Stylistika ve Velké Británii (mezi lingvistikou a literární vědou)*. Slovo a slovesnosť, 54, 1993, s. 287 – 298). Charakter knižky i charakter samotného metodologického prístupu naz-

načuje aj fakt, že obsahuje dva úvody – jeden pre laikov a jeden pre lingvistov. Autori práce *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách* Jana Hoffmannová, Olga Müllerová a Jiří Zeman sa netaja tým, že práve takto chápaná analýza reči je pre nich silnou inšpiráciou. Svoj metodologický prístup nazývajú „mäkším“ variantom konverzačnej analýzy, konverzačnou analýzou „po česku“. Oproti klasickej konverzačnej analýze, ktorá je viac zameraná na detail a sleduje „lokálnu relevanciu“ textu, sa autori zameriavajú viac na „globálnu relevanciu“ textu, založenú na podrobnom poznaní situácie, kontextu, mimojazykového pozadia textu. Usilujú sa mať na zreteli to, čo nazývajú „duchom textu“, jeho „osobitnou kultúrou“.

Predmetom ich záujmu sa stala konverzácia pri rodinných a priateľských návštevách, chápaná ako prejav fatickej funkcie jazyka v zmysle jej vydelenia R. Jakobsonom (s odvolaním na termín *phatic communion* antropológa B. Malinowského). Fatická funkcia jazyka je odrazom rečovej komunikácie, zameranej primárne na kontakt medzi jej účastníkmi. Odráža ten kultúrny rozmer spoločenstva, ktorý možno pomenovať ako radosť z hovorenia. Pravda, nie každé spoločenstvo prejavuje potešenie z rozhovoru práve pri návštevách. Sú známe prípady, napr. domorodých obyvateľov Severnej Ameriky (porov. Wardhaugh, *An Introduction to Sociolinguistics*. 2nd. ed. Oxford, Cambridge, Blackwell 1992, s. 241), ktorí na vyjadrenie medziľudského kontaktu reč nepotrebujú. Je sociálne prijateľné, ak sa návšteva realizuje tak, že návštevníci prídu do domu rodinných príslušníkov či priateľov, chvíľku posedia a odídu bez toho, aby pritom vôbec prehovorili. Takýto spôsob realizácie návštev však nie je pre našu kultúru typický a autori, renomovaní českí lingvisti, ktorí sa problematike spontánnej komunikácie venujú už skoro tri desaťročia, zhromaždili rozsiahly materiál audionahrávok (990 minút) z 12 návštev v rozličných lokalitách Českej republiky. 13 ukážok z nich nachádzame v textovej prílohe i na céderome, ktorý je súčasťou publikácie. Ich cieľom je na základe interakčnej, obsahovej, tematickej, pragmatickej, kompozičnej, jazykovej a zvukovej analýzy ukázať na podobu a fungovanie tohto „návštevového“ dialógu (konverzácie, diskurzu) v sociálnej a jazykovej situácii českého etnika 90. rokov 20. storočia, pričom jedným zo zámerov tejto prvej monografie na danú tému je aj prezentácia – autorom išlo aj o to, aby predložili výber zaujímavých hovorených textov, ktoré možno využiť na študijné a didaktické ciele, ale ktoré si možno prečítať len tak, pre potešenie a pobavenie. V tom nadväzujú na publikáciu O. Müllerovej, J. Hoffmannovej a E. Schneiderovej *Mluvená čeština v autentických textech* (1992), ako aj na práce spomínanej D. Tannenovej. Skutočne, osoby, ktorých reč máme možnosť počas čítania monografie pozorovať (autentickosť zvyšujú aj zvukové nahrávky) a spolu s autormi odhaľovať ich a jej tajomstvá, sa menia akoby na epické či dramatické postavy a vnášajú do exaktného pojmového textu silný rozmer zážitkovosti.

Práca *Konverzace v češtině* si však okrem základného cieľa, t. j. identifikovať a opísať najnápadnejšie charakteristiky návštevných rozhovorov, kladie aj ďalšie ciele, a to najmä odpovedať na niektoré otvorené a „návratné“ otázky, vzťahujúce sa na výskum fatickej komunikácie. Na prvú otázku, či sú návštevné dialógy len samoúčelným rozprávaním typu „aby reč nestála“, ktoré nemajú inú funkciu než relaxačnú, príjemné strávenie času, udržiavanie spoločenského kontaktu, alebo či tieto rozhovory majú aj praktickú informatívnu funkciu, odpovedajú autori tak, že účastníci komunikačnej situácie *návšteva* sa pohybujú pri vzájomnom dialógu medzi fatickým a informatívnym diskurzom. Ostatne, ako uvádza psychologická literatúra (porov. Vybíral, *Psychologie lidské komunikace*. Praha, Portál 2000), napriek tomu, že sa konverzácia vyznačuje náhodnosťou vypovedaného, nezáväznosťou, skrytosťou vážnejších obsahov a dokonca na prvý pohľad nízkou zmyslupnosťou interpersonálnej interakcie, máva spravidla hlbší psychologický zmysel, pretože zapojením sa do konverzácie vysielajú človek dôležitú vzťahovú správu: „záleží mi na vás“, „zaujímame ma“, „nechcem byť sám“, „s vami ma baví tráviť čas“, „je pre mňa dôležité, že žijete“ (Vybíral, op. cit., s. 99 – 100). V týchto intenciách odpovedajú autori aj na druhú otázku, či je konverzácia bezobsažná, či ide o rozprávanie „o ničom“, v tom zmysle, že návštevné dialógy sa vyznačujú bohatou a rôznorodou tematikou, na návštevách sa rozprávajú zaujímavé príhody a na pretras prichádzajú aj existenčne závažné témy. Zároveň pri návštevných dialógoch nejde o dialógy bez priamej väzby na situáciu, ale naopak (a to je odpoveď na tretiu otázku), v situácii sú ukotvené veľmi pevne a rôznorodo. Ďalší okruh predstavuje zamyslenie nad špecifickou etikou konverzácie, najmä ako umením súhlasu, prispôsobovania sa, prekonávania rozporov, vychádzania v ústrety, zdvorilosti, s čím súvisí aj hľadanie zmyslu návštevných rituálov. V neposlednom rade sa autori usilujú poukázať na to, že hoci návštevné dialógy možno charakterizovať ako spontánne, nepripravené, neformálne, neoficiálne a neverejné, často až intímne, a preto sa ich stavba označuje za neštruktúrovanú, ba chaotickú, predsa sa v nich dajú vystopovať prvky štruktúrovanosti a pravidelnosti. Práca sa usiluje odstrániť mýtus o tzv. salónnom jazyku konverzácie, jazyku uhladenom, neutrálnom, stereotypnom a frázoovitom, plnom ustálených zdvorilostných a ritualizovaných formúl, prípadne predstavu o estetizovanom jazyku, oplývajúcom slovnými hračkami a bonmotmi. Naopak, analýza materiálu ukázala, že jazyk návštevného diskurzu je spontánny, často nekonvenčný a výrazne expresívny. Už takto vymedzené ciele naznačujú, že knižka prekračuje hranice „klasickej“ jazykovedy, hoci z nej vychádza, a vyzýva k zamysleniu nad nastolenou problematikou napr. aj zo psychologického, sociologického či filozofického hľadiska.

1. kapitola *Vyrovňovanie asymetrií (pri slávnostnej rodinnej návšteve)*, ktorej autorkou je O. Müllerová, si všima hlavne jazykovými prostriedkami realizované

prekonávanie generačných odlišností i odlišností existujúcich v rámci vnútornej rodinnej spoločenskej hierarchie, ako aj návštevočných situačných odlišností (host' – hosťiteľ) pri slávnostnej, tradičnej, opakovanej rodinnej návšteve. V podstate sa teda zameriava na odraz pôsobenia sociálnych noriem vo verbálnej komunikácii vydelenej komunikačnej situácie. Len tak mimochodom (autorka daný termín explicitne nepoužíva) sa poukazuje napr. na znaky špecifického komunikačného registra verbálneho styku so staršími ľuďmi (v nahrávke sú zastúpení hovoriaci vo veku od 26 do 93 rokov), napr. pomalšie tempo reči, zreteľnejšia výslovnosť, výber primeraných tém.

V 2. kapitole *Tematická štruktúracia dialógu* (J. Hoffmannová) sa poukazuje na to, že návštevočný dialóg je typom nepripraveného dialógu, pričom tematická výstavba nepripraveného dialógu je fenomén veľmi vágny. Pretože systematický lingvistický výskum nepripraveného, spontánneho dialógu je v českej (a dodajme aj v slovenskej) lingvistike ešte pomerne novým javom, vágna a neustálená je aj doterajšia terminológia, týkajúca sa jeho teoretického uchopenia. Autorka priznáva, že terminológia sa často vytvára ad hoc, a ako uvidíme neskôr, v niektorých prípadoch sa supluje predsa len ustálenejšími anglickými termínmi. V rámci tematickej výstavby dialógu sa J. Hoffmannová venuje jednak tematickej problematike v užšom zmysle, teda spôsobu zavedenia novej témy, návratmi témy, uzavretím témy, krížením tém, vloženým i vedľajším, postranným témam (v rámci návštevočného diskurzu ide o opakujúce sa, typické „vedľajšie“ témy, ako sú pohostenie, domáce zvieratá a „komunikácia“ s nimi, identifikácia osoby), ako aj zdvorilostným návštevočným rituálom (zdržiavanie hostí, pozvanie na ďalšiu návštevu, pozývanie hosťiteľov, aby opätovali návštevu, vzájomné sľuby), jednak „žánrovej“ diferenciacii návštevočného diskurzu, teda takým jeho časťami, ktoré možno priradiť k určitému vyhranenému typu textu, textovému modelu (anekdoty, vtipy; klebety; sťažovanie sa, kritika, nadávanie na pomery – autorka používa anglický termín *troubles-telling*; metajazykové a metarečové pasáže). Aj v tejto kapitole sa popri riešení explicitne vymedzenej úlohy autorka venuje aj iným (hoci len naznačeným) problémom; racionálna analýza konkrétneho materiálu umožňuje vyrovnáť sa s niektorými v jazykovednej literatúre tradovanými stereotypmi, napr. vo vzťahu k reči mužov a žien.

3. kapitola *Humor a smiech* (O. Müllerová) poukazuje na spoločnú fyziologickú podstatu vzniku neartikulovaného smiechu a artikulovanej reči. Podrobnejšie sa venuje len tomu smiechu, ktorý je spätý s obsahom reči. Kým humor je veľmi často spojený so smiechom (úsmevom), smiech je s humorom spätý oveľa voľnejšie a menej často. Humor je v návštevočnom diskurze prítomný v podobe rozprávania humorných príhod a zážitkov, zveličovania, prehánania, ľahkej irónie, žartovania, doberania si, ale aj v podobe čierneho humoru a jazykového humoru.

4. Z metodologického hľadiska je závažná 4. kapitola „*Reprodukcia*“ reči a myslenia (J. Hoffmannová). Poukazuje sa v nej na silnú intertextovú (interdiskurzovú) povahu návštevného dialógu, z čoho vyplýva aj jeho komplikované tektonické členenie (povedané terminológiou J. Mistríka), na čo možno nájsť v tejto kapitole dostatok dôkazov. Pri charakteristike intertextuálnej povahy návštevného dialógu si autorka berie na pomoc doleželovský prístup vydeľovania jednotlivých kontextových postupov (porov. Doležel, O stylu moderní české prózy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960) či pásem vertikálneho mikrokompozičného členenia (porov. napr. Mistrík, Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, SPN 1977), prípadne tektonických zložiek umeleckej prózy (porov. napr. Mistrík, Štylistika. 3. vyd. Bratislava, SPN 1997), ktoré však boli vypracované pre „uhladenú“ podobu písaného a navyše umeleckého textu (explicitne sa cieľ tejto kapitoly vymedzuje ako pokus o *poetiku* – podč. D. S., *reported speech*). Autorka prichádza k nevyhnutnému zisteniu, že kategórie vypracované na opis sekundárnej komunikácie v písanom texte tu evidentne nevyhovujú (s. 104). Domnievam sa, že pri analýze mikrokompozičného členenia spontánneho dialógu s ohľadom na v ňom uplatňovanú „zvrstvenú reprodukciu“ (autorkin termín) vlastnej rečovej činnosti rozprávača, iných osôb alebo fiktívnych výpovedí, by bolo užitočné vyjsť z tvrdení, ktoré možno nájsť na ploche celej monografie (empiricky i pri počúvaní zvukových nahrávok), no skoncentrované sú v poslednej kapitole (porov. nižšie). Jedným zo základných činiteľov tohto aspektu kompozičnej stavby analyzovaných dialógov je ich zvukový charakter, ktorý možno výraznejšie využiť aj pri charakteristike jednotlivých kompozičných pásem (namiesto používaných anglických termínov sa priam núkajú termíny reprodukovaná a referovaná reč – porov. Mistrík, 1997). Namiesto často veľmi komplikovaných kondičiálnych úvah o tom, či ide o nevlastnú priamu reč, polopriamu reč atď., možno uvažovať o (auto)citátových prvkoch s rozličnou mierou autenticity.

Metodologický prístup k problematike 5. kapitoly *Hovorenie za druhého* autorky J. Hoffmannovej sa reflektuje tak, že skúmaný jav sa ozrejní na niekoľkých centrálnych, „čítankových“ príkladoch (prototypoch), z ktorých sa vyvodzujú príslušné definičné rysy a klasifikačné kritériá. Pri ďalšom výskume a pri prezentácii jeho výsledkov sa potom okolo týchto prototypových príkladov „rozprestrie“ široké spektrum okrajových prejavov skúmaného javu, ktoré stanovené kritériá spĺňajú len čiastočne. Tento prístup možno zovšeobecniť na všetky kapitoly monografie či ešte širšie, na opis spontánneho dialógu vôbec, a to aj preto, že zodpovedá povahe skúmaného materiálu. Čo sa týka samotného obsahu kapitoly, J. Hoffmannová vydeľuje dva základné typy hovorenia za druhého, ktoré zastupujú dve základné stratégie realizácie dialógu: ide o pozitívne a negatívne hovorenie za druhého, pravda s vedomím existencie prechodných typov.

Jazykovej charakteristike návštevného diskurzu je venovaná 6. kapitola *Ako sa pri návštevách vyjadrujeme (niektoré jazykové rysy)* – autorky O. Müllerová, J. Hoffmannová. Väčšina jazykových charakteristík návštevného dialógu sa zhoduje s jazykovými charakteristikami spontánneho hovoreného prejavu (porov. Müllerová, Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha, Academia 1994). Špecifické jazykové kvality návštevného dialógu sú ovplyvnené generačnými rozdielmi medzi účastníkmi návštevného komunikácie, ich sociálnymi a vzdelanostnými charakteristikami, žánrovou rôznorodosťou (rozprávanie zážitkov, naratívno-deskriptívne rozprávanie, reagovanie na aktuálnu situáciu). Podrobnejšie sa autorky venujú iniciálovým replikovým prostriedkom, spôsobom vyjadrenia súhlasu, prítakávania („notovani“), expresívnemu vyjadrovaniu a napokon používaniu spisovných a nespisovných prostriedkov českého národného jazyka. Miera spisovnosti/nespisovnosti vyjadrovania závisí hlavne od idiolektu jednotlivých hovoriacich, čo je činiteľ nie menej závažný než celkový charakter komunikačnej situácie. Miera spisovnosti/nespisovnosti je výrazne ovplyvňovaná aj štýlovým charakterom jednotlivých dialogických pasáží: tie časti, ktoré majú charakter odborného výkladu (napr. o pestovaní viniča, o spôsoboch likvidácie škodcov ovocných stromov), sa vyznačujú vyššou mierou spisovnosti a sú štylisticky vyššie než časti spojené s rozprávaním zážitkov z mladosti alebo čisto kontaktové časti. Spisovné, štylisticky vyššie, knižné výrazové prostriedky používa mladá generácia študentov z analyzovaného materiálu na dosiahnutie zľahčujúceho, zábavného, mierne ironického zafarbenia reči (spolu s výslovnosťou a intonáciou). Zaujímavé je zistenie, že najmenej spisovných prostriedkov sa vyskytuje v tých častiach rozhovorov mladých ľudí, v ktorých sa usilujú vystihnúť svoje pocity, formulovať myšlienku, dopátrať sa podstaty veci, čo autorky vysvetľujú tým, že hovoriaci prejde mimovoľne na jednoduchší kód vtedy, keď sa musí sústrediť na zložitejší obsah, ktorého vyjadrenie nie je jednoduché.

7. kapitola *K zvukovej stránke hovorených prejavov* (J. Zeman) je posledná v rade kapitol, domnievam sa však, že významovo predstavuje jednu z nosných častí monografie, a to aj vzhľadom na výskumný kontext problematiky, ktorý sa načrtáva v úvode kapitoly a ktorý sa koncentrovane vyjadruje konštatovaním, že „chybí ucelený metodologický prístup k výzkumu prozódie rozhovoru“ (s. 166). Autor vysvetľuje, že doterajšie výskumné postupy analýzy prozódie hovorených prejavov metodologicky nadväzujú na foneticko-fonologické prístupy: k jednotkám zvukovej roviny sa pristupuje rovnako ako k jednotkám z významovej roviny a predpokladá sa aj ich rovnaké fungovanie, hoci to tak nie je: „... existuje len malá (popř. nulová) stálost sepeřtí mezi prozodickými konfiguracemi a jejich významem. Táž lexikálně-syntaktická struktura bývá většinou vyjádřena několika, někdy vzájemně zcela zaměnitelnými prozodickými konfiguracemi, aniž by lišily ‚význam‘... Na druhé straně táž prozodická konfigurace může mít různé ‚významy‘, pokud je nesena různými

lexikálne-syntaktickými štruktúrami.“ Prozódia rozhovoru predstavuje vo výskume prozódie (ostatne, ako sa na to poukázalo vyššie, situácia je podobná aj pri opise ďalších zložiek konverzačného diskurzu) nový predmet skúmania a vyžaduje si vlastnú metodológiu a vlastné kategórie. Východiskom analýzy by mal byť podľa J. Zemana nie rečový prúd, nie text, ani nie dialóg chápaný ako zvláštny druh sociálnej komunikácie založenej na jazyku ako na systéme znakov, ale interakcia (interakčná udalosť) ako komplex verbálnej a neverbálnej aktivity. V takomto chápaní potom prozodické prostriedky tvoria jeden z (relatívne) uzavretých systémov interakčných prostriedkov, ktoré sa podieľajú na existencii a fungovaní interakčnej udalosti. Opis fungovania interakčnej udalosti znamená analyzovať predovšetkým interpretačné procesy komunikantov a všímať si, ako komunikanti interpretujú verbálne a neverbálne činnosti svojich interakčných partnerov a ako svoje verbálne a neverbálne činnosti robia interpretovateľnými. Analýza nahrávok návštevového diskurzu poukázala na všeobecnejší a empiricky overený fakt, že pre rozvoj interakčných udalostí nie je dôležité len to, čo sa hovorí, ale aj to, ako sa niečo hovorí. Ako konštatuje autor, viac než na sémantické a pragmatické významy lexikálno-syntaktických konštrukcií reagujú často komunikanti skôr na to, „akým tónom partner niečo povedal“, na spôsob, „akým komunikanti hovoria“. Dôležitejšie (dodajme, že aspoň také dôležité) než zaoberať sa sémantickým a pragmatickým významom je preto pri výskume rozhovoru, pokračuje J. Zeman, skúmať, ako jednotlivé prostriedky získavajú interakčný význam. Toto východisko ilustruje autor na niekoľkých príkladoch, v ktorých sleduje hlasový register a nasadenie hlasu, pričom pre interakčnú udalosť nie je podstatné, či je určitá výška vysoká alebo nízka, ale to, či ju ako vysokú alebo nízku hovoriaci zámerne využíva a recipient prijíma. Ďalším dôležitým prostriedkom analýzy hovorenej dialogickej komunikácie je rytmus. Analýzu a opis prozódie rozhovoru je potrebné realizovať tak vo vzťahu k ďalším jazykovým prostriedkom, ako aj k neverbálnym prostriedkom. Toto metodologické východisko uplatňuje autor pri analýze vyjadrovania pragmatických významov privítanie a ponuka na posadenie sa. Okrem toho sa v osobitnej podkapitole venuje opakovaniu prozodických konfigurácií, pričom je dôležité tvrdenie, že opakovanie niektorého z prostriedkov nemôže vyjadrovať totožný interakčný význam, keďže ich kontext sa utvára rozdielne. Metodologickú argumentáciu tejto kapitoly uzatvára tvrdenie, že prozódia prirodzenej sociálnej interakcie nie je len záležitosťou fonetiky a fonológie, ale stojí na rozhraní medzi lingvistikou a ďalšími sociálnymi vedami. Predchádzajúce kapitoly poskytujú dostatok dôkazov na to, že toto tvrdenie možno zovšeobecniť aj na reflexiu ostatných zložiek spontánneho dialógu.

Monografia *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách* je inšpiratívnou knižkou aj pre slovenskú lingvistiku. Kládne mnoho otázok a naznačuje cestu, ako ich možno zodpovedať. Skúmanie spontánnej, nepripravenej, súkromnej

hovorenej komunikácie je o to dôležitejšie, že komunikačné stratégie, ktoré sa v nej uplatňujú (a z nej pramenia), sú analogické s komunikačnými stratégiami uplatňovanými aj vo verejnej komunikácii, napr. v mediálnom či politickom diskurze, ktorých fungovanie by sa tak mohlo osvetliť z iného uhla pohľadu. Všetci traja autori sa úspešne vyrovnávajú so základnou otázkou pragmaticky orientovanej komunikačnej lingvistiky, ktorá sa spolu s jedným z jej zakladateľov J. Austinom pýta na to, čo robíme, keď hovoríme. A tých činností je, ako to ukazuje aj táto kniha, skutočne nemálo.

Daniela Slančová

Významné životné jubileum profesora Vincenta Blanára

Profesor PhDr. Vincent Blanár, DrSc., patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov súčasnej slovenskej jazykovedy. Málokedy sa u vedeckých pracovníkov ktorejkoľvek vednej disciplíny stretávame s takým hlbokým ponorom do tých najložitejších a najnáročnejších teoretických otázok a problémov, často ešte neobjavených bielych miest, a s ich úspešným riešením. Výsledky celoživotného vedeckého výskumu Vincenta Blanára pri príležitosti jeho vzácnej osemdesiatky zhodnotili mnohí slovenskí i zahraniční jazykovedci na stránkach odborných časopisov, kultúrnych týždenníkov i dennej tlače (M. Dobríková, J. Kačala, M. Majtán, A. Habovštiak, K. Habovštiaková a i.). Okrem toho si jeho jubileum pripomenuli viaceré vysokoškolské aj akademické vedecké pracoviská. V dňoch 6. – 8. júla 2000 zorganizovali Slovenská onomastická komisia, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici onomastickú konferenciu *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti* (je mu venovaný aj zborník referátov z tohto podujatia). Vedenie Pedagogickej fakulty UK v Bratislave, kde profesor Vincent Blanár doteraz prednáša, ocenilo jeho doterajšiu výskumnú a pedagogickú činnosť Zlatou medailou PdF Univerzity Komenského. Filozofická fakulta mu takisto udelila Zlatú medailu FiF UK. Slavistický inštitút Lipskej univerzity v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra inicioval publikovanie výberu lingvistických a onomastických štúdií V. Blanára pod názvom *Selecta linguistica et onomastica*, čo je významné medzinárodné uznanie vedeckého diela nášho jubilanta. Na počesť V. Blanára vyšlo druhé číslo časopisu *Slavica Slovaca* 2000. V. Blanár bol hlavným redaktorom tohto časopisu v rokoch 1992 – 1998.

Napriek tomu, že mimoriadne rozsiahla vedeckovýskumná činnosť V. Blanára sa týka viacerých oblastí slovenskej jazykovedy, predsa len prvé miesto prislúcha onomastickému výskumu, ktorému sa náš jubilant venuje doteraz. Plody tejto práce sa dočkali tých najpozitívnejších ohlasov doma i v zahraničí. Z najvýznamnejších prác možno uviesť *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950); *Vlastné mená v Historickom slovníku slovenského jazyka* (1964); *K vývinu slovanských antroponymických sústav* (1967); *Porovnávacía slovanská antroponomastika* (1970); *The problem of a system of personal names* (1970); *Jazyková výstavba slovenských osobných mien* (1973); *Živé osobné mená na strednom Slovensku* (dva zväzky 1978, 1983; spoluautor J. Matejčík); *Дистрибуция антропонимических моделей* (1980); *Zum Prozess der Onymisierung*

(1980); *Семантика на собствените и нарицателните имена* (1981); *Antroponomastický výskum na západnom a východnom Slovensku* (1986); *Onymická nominácia* (1994); *Výskum slovanských osobných mien a slovenský antroponomastický atlas* (1995); *Das antroponomastische System und sein Funktionieren* (1996); *Teória vlastného mena zo slovanského porovnávacieho hľadiska* (1998). Vlastnú koncepciu onomastickej teórie podal V. Blanár v syntetickej monografii *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii* (1996), v ktorej vychádzal zo svojich predchádzajúcich prác, pričom sa opieral o bohatý materiál z dlhoročných terénnych výskumov. Za túto monografiu, ako aj za celoživotné dielo v oblasti onomastiky dostal V. Blanár v r. 1998 Cenu Slovenskej akadémie vied za vedeckovýskumnú činnosť.

Ďalšou oblasťou jazykovedy, v ktorej sa V. Blanár zaslúžil o výrazný vedecký prínos, je lexikológia z hľadiska synchronného, diachrónneho i porovnávacieho (*Zo slovenskej historickej lexikológie*, 1961; *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*, 1984; *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska*, 1993). Vedeckovýskumná práca V. Blanára v tomto okruhu je bytostne spätá s koncipovaním *Historického slovníka slovenského jazyka* (doteraz vyšlo 5 zväzkov). V. Blanár vyše dvoch desaťročí predstavoval pre tento mimoriadne závažný projekt súčasnej slovenskej jazykovedy vedúcu osobnosť s vynikajúcou vedeckou akribiou. Výsledky jeho lexikologickej i lexikografickej práce na najvyššej vedeckej úrovni sa výrazne uplatnili pri tvorbe teoretickej koncepcie tohto slovníka, pri jej dopĺňaní a prehĺbovaní, ale aj pri budovaní materiálovej základne slovníka a napokon pri jej využívaní v súvislosti s koncipovaním a redigovaním samotných hesiel.

V. Blanár sa systematicky venoval dejinám slovenského jazyka. Analyzoval jazykovedné i lexikografické dielo A. Bernoláka (*Opis slovnej zásoby v Bernolákovom Slovári*, 1992; *Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela A. Bernoláka*, 2000) a dôkladnému výskumu podrobil jazykovedné dielo E. Štúra (*Ludovít Štúr ako jazykovedec*, 1956; *Jazykovedné dielo Ludovíta Štúra v slovanskom kontexte*, 1993). Napísal zasvätené štúdie o J. Ribayovi (1966 – na archívnom výskume v Matici slovenskej v Martine objavil jeho slovník *Idioticon Slovacicum*; 1994), o P. J. Šafárikovi (1993), o K. Jirečkovi (1987; 1993) a ďalších. Bol spoluautorom (s E. Jónom a J. Ružičkom) monografie *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (1974), v ktorej spracoval matičné obdobie.

Vo svojej plodnej jazykovednej činnosti neobišiel ani výskum súčasného slovenského jazyka. Vedel vždy vystihnúť tie najaktuálnejšie a najcitlivejšie otázky a problémy v súčasnej norme a kodifikácii spisovnej slovenčiny. Svojimi uvážlivými a objektívnymi postojmi aktívne prispieval k riešeniu mnohých otázok v tejto problematike.

V. Blanár zastupuje významné miesto v rámci porovnávacej slavistiky. Okrem niektorých uvedených prác treba vysoko vyzdvihnúť jeho vedeckovýskumnú činnosť v oblasti slovakisticko-bulharistických výskumov. Tu sú výsledky V. Blanára mimoriadne bohaté (*Vývin jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku*, 1953; *Проблеми при сравнително изучаване на българска и словашка лексика*, 1983; *Влиянието на българския език на словаците и чехите в България*, 1987; *Jazyk slovenskej menšiny v Bulharsku zo sociolingvistického hľadiska*, 1994; *K frekvenčnému statusu interferenčných javov (na slovenskom a bulharskom jazykovom materiáli)*, 1998 a ďalšie). Pri príležitosti jeho osemdesiatky tento výskum ocenila Univerzita sv. Klimenta Ochridského v Sofii a vyznamenala V. Blanára za mimoriadne zásluhy v rozvoji bulharsko-slovenských jazykových a kultúrnych vzťahov čestným titulom doctor honoris causa.

Priekopníckou prácou V. Blanára bola *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1947* (1950), ktorá mala veľký ohlas. Pokračovateľom V. Blanára vo vydávaní ďalších bibliografických prác slovenskej jazykovedy sa stal L. Dvonč.

V. Blanár sa popri plodnej vedeckovýskumnej činnosti venoval aj vedecko-organizačnej práci. Bol členom v autorských a redakčných radách, vo vedeckých radách i v rozličných vedeckých domácich i zahraničných komisiách. Mimoriadne významná bola jeho aktívna účasť na mnohých medzinárodných jazykovedných onomastických a slavistických kongresoch, na domácich i zahraničných sympóziách a konferenciách.

O vedeckých, vedecko-organizačných, pedagogických a iných aktivitách V. Blanára sa už napísalo veľa vo viacerých jubilejných príspevkoch, medzi ktoré patrí aj náš. Na záver by som si dovoľila niekoľko osobných spomienok.

S profesorom V. Blanárom som sa zoznámila skôr, ako som sa stala pracovníčkou JÚLŠ SAV. Ešte ako poslucháčka FiF UK som pracovala v tomto ústave ako pomocná vedecká sila práve v oddelení dejín slovenčiny, v ktorom sa vtedy začínala budovať kartotéka pre pripravovaný Historický slovník slovenského jazyka a rozbiehali sa práce na tvorbe koncepcie tohto slovníka. Profesor Blanár mi navrhol ako tému diplomovej práce analýzu Kamaldulského latinsko-slovenského slovníka z r. 1763 a stal sa mojím školiteľom. Od nástupu do oddelenia dejín slovenčiny (v r. 1964) vlastne až doteraz je stále mojím nemenovaným a neoficiálnym školiteľom. Kedykoľvek som sa naňho obrátila s otázkami, problémami, nejasnosťami – ktorých bolo najmä na začiatku, ale aj neskôr dosť –, vždy mi ochotne, nezištne a zrozumiteľne poradil. Robil to takým nenápadným a decentným spôsobom, že som nikdy nemala pocit zahanbenia či menejcennosti z mojej nevedomosti. Nešetril pochvalou za každý vydarený príspevok, povzbudzoval ma, kde sa len dalo. Srdečná vďaka, pán profesor!

Profesor Vincent Blanár je jedna z najpoprednejších osobností v súčasnej slovenskej jazykovede. Vyjadrujeme svoj úprimný obdiv nad jeho celoživotným dielom, ktoré posunulo slovenskú jazykovedu o výrazný krok dopredu. Aj vďaka nemu znesie to najprísnejšie kritérium pri porovnaní so zahraničnou jazykovedou. Želáme profesorovi Vincentovi Blanárovi veľa zdravia, osobného šťastia v rodine a ďalšie úspechy vo vedeckom výskume, o ktorých pri jeho optimizme a žiarivom životnom eláne nemožno pochybovať.

Všetko najlepšie!

Jana Skladaná

ROZLIČNOSTI

Zombi/zombie. – S. Kloferová (Naše řeč, 83, 2000, s. 104 – 105) zistila, že výraz *zombie* či *zombi* nie je zaznamenaný ani v jednom českom lexikografickom diele. Prekvapujúce je, že ho naozaj nemajú ani podrobné Nové slova v češtině (Praha, 1998). Na rozdiel od českej situácie u nás výrazy *zombie* i *zombi* našli svoje spracovanie, a to v Slovníku cudzích slov (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 976). Tento slovník pri hesle *zombie, zombi* uvádza dva významy: 1. had, uctievaný ako boh v kultoch vúdú v záp. Afrike, na Haiti a na juhu USA; nadprirodzená moc, ktorá môže vstúpiť do mŕtveho tela a vzkriesiť ho k životu, 2. veľmi ostrý miešaný alkoholický nápoj z rumu, pálenky a ovocnej šťavy, podávaný s ľadom a zdobený mäťou a ovocím. Okrem toho v tom istom slovníku možno nájsť aj heslo *zombieizmus, zombiizmus* s výkladom uctievanie hada (v kultoch vúdú).

Ak kedysi o *zombim/zombiem* vedeli iba tí, čo sa hlbšie zaujímali o šamanské hnutia a domorodé náboženské kulty, dnes tento výraz prenikol, dá sa povedať, aj do bežného povedomia. Má to na svedomí predovšetkým rozmach filmových a televíznych programov a videoklipov najmä hororového zamerania (napr. známy videoklip Thriller s Michaelom Jacksonom v hlavnej úlohe zombiho) i rôznych populárnych magazínov. Ako ukázala naša minisonda, výraz *zombi/zombie* je v našej populácii vcelku známy, príklady na jeho použitie sa dajú nájsť aj v bežnej tlači – doklady máme z Pravdy, Práce, Televízie, najmä však z Literárneho týždenníka.

V bežnom vedomí *zombi/zombie* vystupuje predovšetkým ako „živá, vzkriesená mŕtvola, slepo vykonávajúca príkaz svojho čarodejníka“, čomu sa v jednotlivých filmoch a zobrazeniach prispôsobuje aj jeho výzor, nakoľko to len dovolí fantázia a vkus príslušných tvorcov. V zápise do slovenčiny tento výraz, ktorý do ďalších jazykov prešiel z americkej angličtiny, kolíše medzi podobou *zombi* a *zombie*, hoci posledná slabika je vo výslovnosti vždy krátka. To je dôvod, prečo sa prikláňame aj k zápisu tohto slova ako *zombi* (v zhode aj s tým, že kulty, ktoré tohto „hrdina“ zrodili, sa vo väčšine prípadov zapisujú už ako vúdú a nie podľa pôvodnej predlohy voodoo). Z toho zároveň vyplýva, že toto slovo sa zaraďuje medzi substantíva mužského rodu so zakončením na *-i* a patrí teda do vzoru *kuli*. To znamená, že slovo *zombi* je sklonné a pri ohýbaní by malo v singulári nadobúdať podoby *zombiho, zombimu* atď., s čím sa v bežnej praxi aj stretávame. Ináč je to však v pluráli, kde by mali byť podoby *zombiovia, zombiov, zombiom* atď., no kde zatiaľ pozorujeme váhanie, ako ukazuje i doklad z Literárneho týždenníka *Z osobností sa stali zombie* (1998, č. 36, s. 27) a kde sa vyskytuje dokonca aj tvar *zombies* (1998, č. 45, s. 19),

čo nie je odôvodnené. Zaznamenali sme i viaceré odvodeniny: *zombiovské* (monštrum), *zombiizmus*, ba dokonca „taký milý *zombík*“ (príklad z bežnej komunikácie). Novšie sme zachytili tvar *zombia*, ktorý sa použil v denníku Práca ako slovenský ekvivalent nemeckého *zombie* (porov. aj P. J. Fox: Lexikon nadprirodzených bytostí. Bratislava, Central European Advertising, bez vročenia, s. 88 – 91).

Slavomír Ondrejovič

Sunita – sunnita, šiita. – Na pomenovanie vyznávača, prívrženca a či stúpenca monoteistického náboženského učenia Mohameda, ktorý žil v rokoch 570 – 632 (na označenie tohto náboženstva sa používajú aj jednoslovné pomenovania *mohamedánstvo*, *mohamedanizmus* a *islam*), existuje v spisovnej slovenčine viacero pomenovaní, z ktorých najznámejšie sú slová *mohamedán* a *moslim*, pričom najnovšie sa u nás čoraz viac používa pomenovanie *moslim*; slovo *mohamedán* ustupuje a začína nadobúdať status zastaraného výrazu (pozri Dvonč, L.: Pomenovanie vyznávača Mohamedovho učenia. Slovenská reč, 65, 2000, s. 61 – 63). Ústup pomenovania *mohamedán* sa potom celkom prirodzene dotýka aj pomenovaní, ktoré s ním súvisia, teda slov *mohamedánka*, *mohamedánsky*, *mohamedánstvo*, *mohamedanizmus*. Namiesto pomenovaní *mohamedánka* a *mohamedánsky* sa dnes používajú skôr slová *moslimka* a *moslimský*, namiesto slov *mohamedánstvo* a *mohamedanizmus* sa uprednostňuje skôr slovo *islam* ako pomenovanie náboženstva, slovo *mohamedánstvo* ako hromadné označenie mohamedánov a či moslimov sa nahrádza skôr pomenovaním *moslimovia*, teda tvarom množného čísla podstatného mena *moslim*. Tieto zmeny, o ktorých sme podrobnejšie hovorili v spomenutom príspevku o pomenovaniach vyznávačov Mohamedovho náboženského učenia, vedú k tomu, že v lexikografických dielach bude potrebné trochu inak spracúvať výrazy na pomenovanie vyznávačov Mohamedovho učenia, ako je to v doterajších slovníkoch. Spracovanie všetkých takýchto slov a ďalších výrazov, ktoré s nimi súvisia, musí vychádzať zo zistenia, že základné postavenie v našej slovnej zásobe nadobúda postupne pomenovanie *moslim*, ktoré je cudzieho, arabského pôvodu, za ním sa radia ostatné výrazy, majú menej dôležité postavenie a sú to dokonca zastarané slová alebo slová, ktoré sa stávajú zastaranými.

Islam nie je úplne jednotný alebo jednoliaty (ako ním nie je ani kresťanstvo alebo iné svetové náboženstvá a ani iné náboženské spoločnosti). V islame sa vydeľujú dva základné tábory alebo krídla a či smery a ich vyznávači, prívrženci dostali aj osobitné pomenovania. Vo Veľkom slovníku cudzích slov (VSCS), ktorého au-

tormi sú S. Šaling, M. Ivanová-Šalingová a Z. Maniková (1997, s. 1149), sa zaznamenáva heslo *sunita* i *sunnita* so skratkou arab. (slovo arabského pôvodu) a s určením významu „prívrženec jednej vetvy islamu, ktorý okrem koránu uznáva aj suny“. Čo sú *suny*, to nám vysvetľuje heslo *suna* i *sunna* v tom istom slovníku. Aj tu je skratka arab., význam je „legendy o Mohamedovi a o jeho štyroch nástupcoch“. Ako vidieť, v tomto slovníku sa uvádza podoba *suna* i *sunna*, t. j. podoba s jedným *n* aj podoba s dvoma *n*, rovnako je tu aj podoba *sunita* s jedným *n* a podoba *sunnita* s dvoma *n*. Pri výklade významu pomenovaní *sunita* a *sunnita* sa používa iba podoba *suna*, teda podoba s jedným *n*. Možno sa pýtať, či je odôvodnené používať v našom jazyku dve podoby na označenie tej istej osoby.

V slovách a či podobách *sunita* a *sunnita* ide o výskyt jednej spoluhlásky alebo dvoch rovnakých spoluhlások medzi samohláskami. V spisovnej slovenčine sa medzi dvoma samohláskami bežne vyskytuje jedna spoluhláska, výskyt dvoch rovnakých spoluhlások býva zriedkavý, napr. *panna*, *Anna*, *motto*, *detto*. Zdvojené spoluhlásky, či už ide skutočne o spojenie dvoch rovnakých spoluhlások, alebo iba o spojenie dvoch rovnakých spoluhláskových písmen, sa v spisovnej slovenčine zvyčajne nahrádzajú jednou spoluhláskou (jednou fonémou) alebo jedným písmenom (jednou grafémou), čo sa zreteľne prejavuje pri preberaní cudzích slov, napr. *discussion* – *diskusia*, *Yvette* – *Yveta*, *Henriette* – *Henrieta*. V prípade, o ktorom tu hovoríme, nie je podľa našej mienky nevyhnutné používať dve podoby rozlíšené prítomnosťou jednej spoluhlásky alebo prítomnosťou dvoch rovnakých spoluhlások na tom istom mieste. Podľa našej mienky namiesto dvoch podôb *suna* i *sunna*, ktoré sa spomínajú v citovanom slovníku, stačí používať podobu *suna*, ktorá sa v tom istom slovníku používa pri výklade pomenovania *sunita* – *sunnita*. Rovnako namiesto dvoch podôb *sunita* a *sunnita* stačí používať podobu *sunita* s jedným *n*. U nás neexistuje taká silná tradícia, ktorá by nevyhnutne viedla k tomu, že by sme popri podobe *sunita* museli používať aj podobu *sunnita* a popri podobe *suna* aj *sunna*. Treba pritom zdôrazniť aj to, že slovo *suna* a *sunna* je menej známe, skôr je známe a používané iba slovo *sunita* – *sunnita*. Slovo *sunita* (*sunnita*), aj keď formálne predstavuje derivát slova *suna* (*sunna*), sa ako nejaký výrazný derivát nepociťuje, pretože chýba znalosť pomenovania *suna* (*sunna*). Je tu teda trochu iný stav ako pri iných slovách na *-ita*, napr. *Hus* – *husita*, *Izrael* – *izraelita*, pri ktorých sa zreteľne uvedomuje súvislosť s pomenovaniami (vlastnými menami), od ktorých sú takéto slová na *-ita* odvođené (*Hus*, *Izrael*).

Spomenutý slovník popri slove *sunita* zaznamenáva aj slovo *šiita* (s. 1170), ktoré je tiež označené ako slovo arabského pôvodu s významom „prívrženec jednej vetvy islamu“. Výklad významu slova *šiita* veľa nehovorí, jeho význam lepšie pochopíme z výkladu slov *šiizmus*, *šiitizmus* a *šiitstvo*. *Šiizmus*, *šiitizmus* alebo *šiitstvo* je podľa VSCS jedna vetva islamu, uznávajúca za oprávnených nástupcov Mohame-

da iba potomkov jeho zaťa Aliho a uznávajúca za jediný prameň viery korán (a nie sunu). Z trojice synonym *šiizmus*, *šiitizmus* a *šiitstvo* sa slovotvorne vymyká prvé, podľa nášho názoru niet dôvodu zavádzať podobu *šiizmus*. VSCS napokon zaznamenáva aj prídavné meno *šiitský* s významami: 1. týkajúci sa šiitov, 2. týkajúci sa šiizmu. Aby sme boli úplní, musíme ešte uviesť, že sa síce zaznamenáva prídavné meno *šiitský*, ale sa neuvádza v osobitnom hesle a ani inak prídavné meno *sunitský*, príp. *sunitský* – *sunnitský* podľa slov *suna* – *sunna* a *sunita* – *sunnita*. A ak sa pri slovách *mohamedán* a *moslim* alebo aj pri iných osobných mužských podstatných menách zaznamenávajú v tomto slovníku aj prechýlené ženské formy, mali by sa takéto formy spomínať aj pri slovách *sunita* a *šiita* (vo VSCS sa takéto formy nespomínajú). Inak o slovách *sunita* a *šiita* možno uviesť, že sú to slová, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *hrdina*, pričom podobne ako iné slová na *-ita* majú v nom. pl. príponu *-i* (*suniti*, *šiiti*) a v inštr. pl. príponu *-mi* (*sunitmi*, *šiitmi*) podobne ako napr. *husita* – *husiti*, *husitmi*, *adamita* – *adamiti*, *adamitmi*.

Ladislav Dvonč

Talkshow i tolkšou. – Vo Veľkom slovníku cudzích slov od S. Šalinga – M. Ivanovej-Šalingovej – Z. Maníkovej (VSCS, 1997, s. 1190) sa dejové kompozitum *talkshow* zapisuje pôvodným pravopisom a určuje sa ako nesklonné substantívum ženského rodu s výslovnostnou podobou [tókšou]. V Slovníku cudzích slov preloženom z češtiny (SCS, 1997, s. 886) sa v rámci jedného hesla uvádzajú dve pravopisné podoby tohto slova v poradí *talk-show*, *talkshow*, obe sa určujú ako nesklonné substantíva ženského rodu s výslovnostnou podobou [tók šou]. V týždenníku *Sme* v obraze (Televízny program od 4. 2. do 10. 2. 2000) sa toto slovo zapisovalo nejednotne, raz ako dve slová, raz ako jedno slovo: *Talk show M. Pavelekovej*. – *Talkshow Petra Breinera*. – *Načo nová talkshow?* – *Talkshow Richarda Müllera*. V denníku *Sme* (11. 2. 2000, s. 21) sme zaregistrovali dvojslovné pomenovanie: *Nočné dialógy. Talk show*. V týždenníku *Plus 7 dní* (7. 1. 2000, s. 13) sa výraz *talkshow* uvádzal ako jednoslovné pomenovanie. Ako jednoslovné pomenovanie sa výraz uvádzal aj v denníku *Pravda* (15. 3. 2000, s. 3): *Ďalšiu časť talkshow Müllera diváci v stredu večer neuvidia. – ...a talkshow sa pre nás stala komerčne nezáujímavá... – ...s naposledy odvysielanou talkshow.*

Zatiaľ čo kompozitum *talkshow* sa v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny zapisuje pôvodným pravopisom (pravda, v angličtine sa píše ako dvojslovné pomenovanie, pozri *Chambers Century Dictionary* z r. 1996), pri slove *show* sa okrem pô-

vodnej podoby uvádza aj zdomácnená pravopisná podoba *šou*, ktorá je zhodná s výslovnostnou podobou tohto slova. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, 1997, s. 635) je pri heslovom slove *show* odkaz na heslové slovo *šou* (s. 713), pri ktorom sa na druhom mieste uvádza aj pôvodná pravopisná podoba *show* a za ňou je zaznačená výslovnosť [šou]. Podoby *šou*, *show* sa v KSSJ hodnotia ako nesklonné substantíva ženského i stredného rodu. Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) z r. 1991 uvádzajú na prvom mieste podobu *show*, na druhom mieste podobu *šou*. PSP z r. 1998 uvádzajú najprv podobu *šou*, za ňou podobu *show* (s. 416). Obe uvedené vydania PSP hodnotia slová *šou* i *show* ako substantíva ženského i stredného rodu. VSCS pri heslovom slove *show* (s. 1093) odkazuje na slovo *šou* (s. 1175), ktoré hodnotí ako nesklonné substantívum ženského i stredného rodu. SCS (s. 824) uvádza heslové slovo *show* a za ním aj podobu *šou* a hodnotí ich ako nesklonné substantíva ženského rodu. Á. Král v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984) registruje na s. 499 podoby *show/šou*, na s. 529 podoby *šou/show*.

VSCS uvádza aj kompozitum *superšou* (s. 1152), pričom v zátvorke je poznámka, že staršia podoba bola *supershow*. Aj slovo *superšou* sa vo VSCS hodnotí ako nesklonné substantívum ženského i stredného rodu. V denníku *Národná obroda* (1. 2. 2000, s. 22) sme zachytili slovo *superšou* ako substantívum ženského rodu: *Futuristickú superšou okorenil Warner*.

V citovanom týždenníku *Sme* v obraze sme na s. 4 zachytili aj verbálne substantívum *pretolkšouovanie* v tomto súvetí: *Túto myšlienku si vzal za svoj leitmotív aj Peter Breiner, ktorý začal bojovať proti „pretolkšouovaniu“ Slovenska tým najparadoxnejším spôsobom...* V rozhlasových a televíznych reláciách sme sa viackrát stretli s výslovnosťou *tolkšou* (s krátkym *o* a so spoluhláskou *l*). V jednej televíznej relácii sme zachytili vetu: *Ja nie som toľkšouista*.

Jazyková prax ukazuje, že proces zdomácnovania slov najmä anglického pôvodu sa v slovenčine dynamizuje. Súvisí to aj s vysokou frekvenciou slov anglického pôvodu. Doklady ukazujú, že zdomácnovanie sa uskutočňuje na niekoľkých úrovniach. Dvojslovné anglické pomenovanie *big beat* (porov. Merriam Webster's Collegiate Dictionary, 1993, ale aj PSP z r. 1991, resp. 1998) prešlo u nás cez podobu so spojovníkom *big-beat* k písaniu podľa výslovnosti *big bít*, resp. *big-bit* a ďalej k podobe *bigbít* (s derivátom *bigbitový*), čo je už najvyšší stupeň zdomácnenia. Podobný proces môžeme sledovať aj pri dvojslovnom anglickom výraze *talk show*. Ukazuje sa, že cez podoby so spojovníkom *talk-show* a ďalej bez spojovníka *talkshow* [tókšou] prechádza až k úplne zdomácnenej podobe *tolkšou* (vo výslovnosti s krátkym *o* a so spoluhláskou *l* [tolkšou]). O procese zdomácnovania svedčia aj deriváty *tolkšouovať*, *tolkšouovanie*, *tolkšouista*.

Jozef Jacko

OBSAH 65. ROČNÍKA SLOVENSKEJ REČI

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

ĐURČOVÁ, P.: Štylistické využitie parentézy	
.....	
139	
KAČALA, J.: Martinská a matičná norma spisovného jazyka	
.....	
193	
KAČALA, J.: Podstata syntaktických kategórií	
.....	
129	
KESSELOVÁ, J.: Častice v jazykovom systéme a v komunikácii dieťaťa	
.....	
257	
KONCOVÁ, M.: Galicizmy <i>atašé</i> a <i>chargé</i>	
.....	
203	
OLOŠTIAK, M.: Niekoľko poznámok k motivácii a designácii sekundárnych pomenovaní (prezývok)	
.....	
270	
ONDREJOVIČ, S.: Spomienka na Jozefa Melcera ako filológa	
.....	
65	
ONDREJOVIČ, S.: Zabudnutý filológ Juraj Ihnátka (1840 – 1885)	
.....	
210	
PEKAROVIČOVÁ, J.: Lingvodidaktické aspekty odbornej komunikácie	
.....	
3	
ŠVAGROVSKÝ, Š.: Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758	
.....	
279	

DISKUSIE A ROZHLADY

- DOLNÍK, J.: Ku kritike reflexivnologickeho pristupu k spisovnému jazyku
.....
214
- DOLNÍK, J.: O pristupoch k spisovnej slovenčine
.....
149
- ĐUROVIČ, L.: Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000)
.....
22
- DVONČ, L.: Prípady dodržiavania a nedodržiavania pravidla o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine
.....
221
- DVONČ, L.: Ulievač, ulievak/ulievák, ulievareň/ulieváreň
.....
319
- FINDRA, J.: O reči učiteľky materskej školy erudovane a s láskou
.....
86
- HORECKÝ, J.: Systém a systémový pristup ako predpoklad kodifikácie
.....
156
- KAČALA, J.: Identifikácia prvkov sémantickej štruktúry vety
.....
309
- KAČALA, J.: Kodifikačný postoj a jazyková kultúra
.....
11
- KOČIŠ, F.: Sociolingvistické „prepínanie kódov“
.....
295
- KRÁL, Á.: Odkiaľ vzali Slováci spisovnú slovenčinu?
.....
71

KRÁĽ, Á.: O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusii o nich
.....
304

SPRÁVY A RECENZIE

IX. kolokvium mladých jazykovedcov. S. Kotuličová
.....
91

DOLNÍK, J.: Jazyk a hodnotenie. K. Puškellová
.....
332

Dva zväzky Českého jazykového atlasu. P. Žigo
.....
165

Jazyk v komunikácii (VAŇKO, J.: Komunikácia a jazyk). J. Horecký
.....
227

Kam kráča slovenčina v maďarských národnostných školách? E. Nemcová
.....
329

MAJTÁN, M. – ŽIGO, P.: Hydronymia povodia Ipľa. J. Krškó
.....
96

Nárečia a národný jazyk. V. Kováčová
.....
334

Návštevo­vý diskurz v jazykovednej reflexii (HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – ZE-
MAN, J., Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách). D. Slaňová
.....
337

SKLADANÁ, J.: Slová z hlbín dávnych vekov. E. Králik
.....
36

Smutné vysvedčenie pre našu odbornú náboženskú literatúru (TAKÁČOVÁ, L. a kol.: Kresťan-
ská terminológia). F. Kočíš
.....

.....
230

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1999. M. Považaj

.....
160

14. slovenská onomastická konferencia. J. Krško

.....
326

Textologická konferencia o náboženskej komunikácii. M. Sedláková

.....
33

ZVALOVÁ, J.: Keď si sadáme za mikrofón. S. Ondrejovič

.....
241

KRONIKA

Docent Pavol Rohárik sedemdesiatročný. J. Krško

.....
244

Doktorka Ľuba Sičáková jubiluje. Ľ. Liptáková

.....
57

Jubileum Kristíny Vrlíkovej. Ľ. Navrátil

.....
50

Súpis prác Adriany Ferenčíkovej za roky 1989 – 1999. Ľ. Dvonč

.....
45

Súpis prác Ivana Masára za roky 1962 – 1999. Ľ. Dvonč

.....
101

Súpis prác prof. Jozefa Mistríka za roky 1990 – 1999. Ľ. Dvonč

.....
171

Súpis prác Kristíny Vrlíkovej za roky 1972 – 1999. Ľ. Dvonč

52	Súpis	prác	Ľuby	Sičákovej	za	roky	1983	–	1999.	L.	Dvonč	
58	Súpis	prác	doc.	Miloslavy	Sokolovej	za	roky	1974	–	1999.	L.	Dvonč
185	Súpis	prác	Želmíry	Tarcalovej	za	roky	1956	–	1988.	L.	Dvonč	
247	Významné	životné	jubileum	profesora	Vincenta	Blanára.	J.	Skladaná				
345	Vzáčne	životné	jubileum	profesora	Jána	Horeckého.	M.	Považaj				
39	Vzáčne	životné	jubileum	Želmíry	Tarcalovej.	L.	Dvonč					
245	Za	profesorom	Aloisom	Jedličkom.	S.	Ondrejovič						
180	Zdravica	Adriane	Ferenčíkovej.	I.	Ripka							
42	Zomrel	profesor	Jozef	Mistrík.	S.	Ondrejovič						
169	Život	v	službách	terminológie.	J.	Horecký						
99	Životné	jubileum	docentky	Miloslavy	Sokolovej.	D.	Slančová					
181												

ROZLIČNOSTI

Pomenovania	vyznávača	Mohamedovho	učenia.	L.	D v o n ě
.....					
61					
<i>Rómológia</i>	a	<i>rómológ.</i>	J.		J a c k o
.....					
254					
<i>Sibírsky</i>	<i>husky</i>	–	<i>sibírskeho</i>	<i>huskyho.</i>	J. J a c k o
.....					
127					
<i>Sunita</i>	–	<i>sunita,</i>	<i>šiita.</i>	L.	D v o n ě
.....					
350					
<i>Talkshow</i>	i	<i>tolkšou.</i>	J.		J a c k o
.....					
352					
<i>Zombi/zombie.</i>		S.			O n d r e j o v i ě
.....					
349					

MENNÝ REGISTER 65. ROČNÍKA SLOVENSKEJ REČI

(Tučným typom sú vytlačené stránky prác uverejnených v rubrike ŠTÚDIE A ČLÁNKY a v rubrike DISKUSIE A ROZHĽADY.)

- Abajev, V. I. 38
Adelung, J. Ch. 211, 212
Aristoteles 212
Austin, J. L. 227, 344
Bajan, P. 335
Bajzíkova, E. 6, 142
Baláž, A. 320
Balhar, J. 165
Balleková, K. 93, 337
Baník, A. A. 196
Bánik, T. 93, 335
Bányai, I. 285
Barč-Ivan, J. 35
Bartek, H. 198, 199, 201, 220
Bartko, L. 35
Bartová-Fazekašová, M. K. 329
Batizi, A. 280
Baumann, K. D. 4, 6
Bel, M. 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29
Belchnerovská, A. 328
Benedikt z Nedožier, V. 22, 23, 25
Benko, V. 161, 183, 205
Beňová, J. 92
Bernolák, A. 18, 27, 31, 296, 346
Bežo, G. A. 32
Blanár, V. 18, 270, 271, 272, 274, 276, 326, 335, 345 – 348 (*o ňom*)
Blichá, M. 326
Bobek, W. 196
Boháček, J. 92
Boltz, W. 212
Bonfey, A. 212
Bopp, F. 212
Bosák, J. 3, 4, 160, 161, 162, 163, 164, 336
Braunsteinová, Z. 93
Brtáň, R. 25
Brunda, P. 95
Burian, E. 91
Burnouf, Ch. 212
Buzássyová, K. 6, 91, 160, 163, 164, 337
Buzássyová, L. 94
Bühler, K. 227, 262
Cadorini, G. 92
Caesar 37
Cambel, S. 157, 158, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 288
Coseriu, E. 78
Csáji, P. 285
Csanda, A. 286
Csefalvay, Z. 92
Csűrös, Z. 281
Curtius, M. 212
Cyril (Konštantín Filozof), sv. 34, 296
Czachorowska, M. 327
Černá, M. 94
Damborský, J. 196
Daneš, F. 154
Darák, M. 35
David, J. 97
Dejková, Ch. 93
Démostenos 94
Dévaj, M. 280
Divičanová, A. 329, 336
Dobříková, M. 345
Dobrovský, J. 22, 29, 30, 31, 212
Dokulil, M. 272
Doležal, A. 31
Doležal, P. 22 – 32 (*o ňom*)
Doležel, L. 341
Dolník, J. 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, **149 – 155**, 156, 157, 159, **214 – 220**, 304, 305, 306, 307, 308, 332 – 334 (*recenzia jeho knihy*)
Dorotjaková, V. 161
Dragfi, G. 280
Dudok, M. 162, 326
Dujčák, M. 34
Ďurčo, P. 161
Ďurčová, P. **139 – 148**
Ďurovič, L. 18, **22 – 32**, 66
Dvonč, J. 14, 45 – 49, 52 – 56, 58 – 60, 61 – 63, 101 – 126, 127, 155, 170, 171 – 180, 185 – 192, **221 – 226**, 245 – 253, **319 – 325**, 347, 350 – 352
Dvornická, L. 337
Eco, U. 45
Eichler, E. 327
Ertl, V. 31

Fabian, A. 33
 Faliňská, B. 336
 Fečková, S. 92
 Felixová, I. 337
 Ferdinand I. Habsburský 279, 280
 Ferdinand II. 281
 Ferencíková, A. 42 – 45 (*o nej*), 45 – 49 (*súpis jej prác*), 158, 161, 162, 163, 164, 335, 336
 Fičor, D. 328
 Filkusová, M. 162
 Finck, A. 212
 Findra, J. 6, **86 – 90**, 242, 266, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302
 Fox, P. J. 350
 Furdík, J. 33, 40, 272, 278
 Furdík, K. 91
 Gaál, E. 329
 Gašparík, J. 32
 Gebauer, J. 31
 Gébélín, T. Comte de 212
 Genzor, J. 162
 Geremešová, G. 35
 Giger, M. 94
 Gotthardová, G. 331
 Grepl, M. 228, 262
 Grešlík, V. 35
 Grimm, J. 212
 Grusková, J. 94
 Grygerková, M. 33, 94
 Gulešičová, M. 93
 Guzyová, O. 35
 Habetinová-Skwarská, K. 94
 Habovštiak, A. 336, 345
 Habovštiaková, K. 345
 Hadrovics, L. 288
 Hamann, J. G. 212
 Hanudel'ová, Z. 336
 Hanus, L. 310
 Harvalík, M. 328
 Hašanová, J. 205
 Hašová, L. 92
 Hattala, M. 27, 197
 Havránek, B. 180
 Hegerová, K. 164
 Hendrich, J. 4
 Herder, J. G. von 212
 Herkeľ, J. 94
 Hervas, Sr. 212
 Hidalgo, C. A. 94
 Hockett, Ch. 227
 Hodža, M. M. 32
 Hoffmann, L. 5
 Hoffmannová, J. 337 – 344 (*recenzia jej knihy*)
 Holá, A. 327
 Holanová, M. 92
 Holly, J. 31, 101
 Horčíčka, D. S. 22
 Horecký, J. 3, 7, 8, 39 – 42 (*o ňom*), 78, 79, 88, 99 – 101, 151, **156 – 159**, 227 – 229, 259, 320, 323
 Horňanský, I. 328
 Hřibíková, A. 91
 Humboldt, W. von 162, 212
 Husáková, M. 95
 Hviezdoslav, P. O. 35
 Chalupka, J. 32, 69, 70
 Chalupka, S. 32
 Ignatowiczová-Skowroňská, J. 327
 Ihnátko, J. 210 – 213 (*o ňom*)
 Ivanová-Šalingová, M. 61, 127, 230, 255, 351, 352
 Jacko, J. 33, 127 – 128, 254 – 256, 352 – 353
 Jackson, M. 349
 Jaklová, A. 34
 Jakobson, R. 134, 227, 228, 338
 Jakšeová, D. 93
 Jančák, P. 165
 Janíková, J. 95
 Janovčík, J. 293
 Janovec, L. 95
 Jarošová, A. 160, 162, 163
 Javorská, M. 93
 Jedlička, A. 180 – 181 (*o ňom*)
 Jessenius, Ján 23
 Jessenius, Juraj 285, 287, 288, 289
 Jireček, K. 346
 Jóna, E. 197, 199, 200, 201, 202, 246, 346
 Jozeffy, P. 69
 Jungmann, J. 31
 Junková, B. 34
 Juraj I. Rákoci 281
 Kačala, J. **11 – 21**, **129 – 138**, 155, **193 – 202**, 214, 215, 216, 217, **309 – 318**, 330, 336, 345
 Kadák, P. K. 94
 Kalvín, J. 63, 280
 Karcevskij, S. 134, 330
 Karlík, P. 262
 Karol XII. 25
 Károli, G. 292
 Karpinský, P. 94
 Karvaš, P. 319, 320

- Kesselová, J. 257 – 269
 Király, P. 281, 284, 286, 289
 Kiselevová, L. A. 227
 Křačko, R. 199, 202
 Klausová-Fúziková, I. 330
 Kleinová, E. 331
 Klepikovová, G. P. 336
 Klimeková, A. 35
 Kloferová, S. 349
 Knappová, M. 275, 327
 Kňazko, M. 303
 Kniezsa, I. 289
 Kočíš, F. 230 – 240, 295 – 303
 Kollár, J. 66, 68, 69
 Komenský, J. A. 23, 24, 287, 292
 Koncová, M. 91, 203 – 209
 Kopáč, Š. 280
 Koseková, I. 93
 Kossuth, L. 69
 Kostelník, P. 91
 Kostolanský, E. 205
 Košková (Lalíková), A. 93, 335
 Kotuličová, S. 91 – 95
 Kováčová, M. 328
 Kováčová, V. 334 – 337
 Kovačovičová-Fudala, E. 241
 Krajčovič, R. 198, 199, 200, 335
 Král, A. 71 – 85, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 214, 215, 217, 227, 242, 304 – 309, 353
 Králík, E. 36 – 38, 160, 163, 164, 327, 335
 Kraslán, Š. 329
 Krasnovská, E. 34
 Krčméry, Š. 199, 202
 Krempaský, J. 158
 Krman, D. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30
 Krošláková, E. 34, 335
 Krško, J. 93, 96 – 98, 244 – 245, 326 – 329
 Krupa, V. 77, 79, 130, 132, 162
 Křístek, M. 94
 Kuhn, T. 212
 Kuchar, R. 337
 Kupcová, J. 94
 Kutlík-Garudo, I. E. 213
 Kuzmány, K. 32, 66, 68
 Kyrmezer, P. 23
 Lalíková, A. → Košková, A.
 Lasica, M. 319, 321, 322
 Lašťovičková, M. 33
 Leščinský, J. 35
 Leška, Š. 31, 212, 213
 Liba, P. 33
 Lipták, Š. 336
 Liptáková, L. 57 – 58, 92
 Lisac, J. 336
 Liszkay, S. 285
 Lončarić, M. 337
 Lorantffiová, Z. 281
 Ľudovít II. Jagelovský 279
 Lukáč, E. B. 287
 Ľupták, M. 93, 328
 Luther, M. 63, 279, 280
 Lyons, J. 82
 Lyzanec, P. M. 336
 MacLean 229
 Machek, V. 37
 Majtán, M. 91, 96 – 98 (*recenzia jeho knihy*), 160, 162, 163, 164, 327, 335, 345
 Malenínská, J. 327
 Malíková, M. O. 162
 Malinowski, B. 338
 Maníková, Z. 61, 127, 230, 255, 351, 352
 Mannheim, K. 92
 Marešová, H. 94
 Mária Terézia 286
 Maružiová-Šebóová, K. 329
 Marvan, J. 331
 Masár, I. 99 – 101 (*o ňom*), 101 – 126 (*súpis jeho prác*), 156
 Masaryková, L. 92
 Masmicius, T. 23, 24, 25, 26
 Matejčík, J. 270, 271, 274, 276, 345
 Mathesius, V. 16, 135, 313
 Matuška, A. 142, 143
 Matuška, J. 32
 Matúšová, J. 328
 Maximilián 281
 Mayrhofer, M. 38
 Melcer, Ján 65
 Melcer, Jozef 65 – 70 (*o ňom*)
 Melcer, E. 65
 Messari, H. 93
 Metod, sv. 34, 296
 Mezulánik, J. 92
 Mezzofanti, G. 211
 Mihálik, J. 93
 Miklosich, F. 212, 213
 Mikluš, M. 35
 Miko, F. 146, 312, 313, 317
 Mirowská, W. 336
 Mislovičová, S. 160, 162

- Mistrík, J. 4, 8, 169 – 170 (*o ňom*), 171 – 180
(*súpis jeho prác*), 242, 254, 259, 266, 341
- Miškovicová, Z. 93
- Mlacek, J. 4, 142
- Mlčoch, M. 92
- Mohamed 61, 350
- Moško, G. 183
- Mráz, F. 197
- Mrózek, R. 326
- Múcsková, G. 337
- Mukařovský, J. 259
- Müller, M. 212
- Müllerová, O. 258, 259, 262, 264, 337 – 344
(*recenzia jej knihy*)
- Nábělková, M. 91, 95, 162, 163
- Navrátil, L. 50 – 51
- Němcová, E. 329 – 331
- Nižníková, J. 183
- Nobíková, A. 330
- Novák, L. 296
- Novomeský, L. 299
- Nowakowská, M. 93, 327
- Očenáš, I. 328
- Očenášová-Štrbová, S. 34
- Odaloš, P. 328
- Ološtiak, M. **270 – 278**
- Olšiak, M. 92
- Ondrej II. 23
- Ondrejovič, S. **65 – 70**, 78, 91, 160, 161, 162, 163, 164, 169 – 170, 180 – 181, **210 – 213**, 241 – 243, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 327, 336, 349 – 350
- Ondrus, P. 40
- Opavská, Z. 93
- Oravec, J. 43, 266, 312
- Orlovský, J. 98
- Ormis, J. V. 69
- Palkovič, Jur 27, 31, 32
- Pančíková, M. 328
- Patráš, V. 245, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 326
- Paulíny E. 13, 15, 17, 18, 19, 20, 73, 79, 82, 196, 197, 199, 201, 202, 215, 216, 220, 297, 299, 300, 311, 312, 317
- Paullíny-Tóth, V. 199
- Peciar, Š. 297
- Pekarovičová, J. **3 – 10**
- Peter z Perína 280
- Petrufová, M. 162
- Pezlár, L. 300
- Piaget, J. 80
- Pisárčiková, M. 336
- Platón 33
- Polková, T. 94
- Pott, A. F. 212
- Považaj, M. 39 – 42, 160 – 164, 254, 255, 328, 336
- Prídavok, A. 199
- Pružinský, Š. 35
- Puškelová, K. 332 – 334
- Rafayová, A. 92
- Rajnohová, A. 94
- Rákoci, A. 285, 286
- Rákoci, Ž. 280
- Reichan, J. 336
- Ribay, J. 32, 346
- Rilke, R. M. 35
- Ripka, I. 42 – 45, 160, 161, 162, 163, 164, 334, 336
- Rohárik, P. *244 – 245 (o ňom)*
- Rosa, V. J. 24, 27, 28, 30
- Rúfus, M. 35
- Rusnák, J. 33, 92
- Ruščák, F. 33
- Rutkiewiczová, M. 328
- Rutkowski, M. 326
- Ružička, J. 131, 134, 197, 198, 302, 313, 346
- Rymut, K. 98
- Ryšavá, P. 94
- Sabol, J. 8, 33, 184, 242
- Sabolová, O. 35
- Salva, K. 32
- Sasínek, F. V. 211
- Saussure, F. de 330
- Searle, J. R. 227
- Sečanský, M. M. 23
- Sedlák, V. 326, 327
- Sedláková, M. 33 – 35
- Seifert, J. 95
- Seneca ml. 299
- Schelling, F. W. J. 212
- Schlegel, A. W. 212
- Schleicher, A. 212
- Schmidt, A. 212
- Schmidt, W. 227
- Schneiderová, E. 339
- Siatkowski, J. 336
- Sičáková, L. *57 – 58 (o nej)*, *58 – 60 (súpis jej prác)*, 98
- Silván, J. 23
- Silvaši, M. 280
- Sipko, J. 34

- Sitárová, M. 94
 Skalková, L. 34
 Skladaná, J. 34, 36 – 38 (*recenzia jej knihy*),
 161, 162, 163, 335, 345 – 348
 Slančová, D. 4, 8, 86 – 90 (*recenzia jej knihy*),
 181 – 185, 258, 337 – 344
 Slezáková, M. 92
 Sliacky, O. 35, 331
 Smatana, M. 336
 Smyčková, R. 328
 Sobotková, E. 93
 Sokolová, M. 181 – 185 (*o nej*), 185 – 192 (*sú-
 pis jej práce*), 223, 224
 Spáczy, A. 286, 287, 289, 293
 Stanislav, J. 335
 Stanislavová, Z. 35
 Stáraj, M. 280
 Steintal, H. 212
 Széchényi, I. 69
 Szenci Molnár, A. 286, 292
 Szewczykova, L. 327
 Szirmai, A. 279, 280
 Szölössi, B. 22
 Šafárik, P. J. 346
 Šaling, S. 61, 127, 230, 255, 351, 352
 Šebestová, A. 163
 Šiklósi, M. 279
 Šimková, M. 33, 94, 162, 337
 Šimon, F. 183, 223, 224
 Šimon, L. 35
 Škultéty, J. 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201,
 202, 246, 295, 296
 Šmídová, P. 94
 Šmilauer, V. 96
 Štefánik, J. 92
 Štetina, M. B. 23
 Štolc, J. 15, 43
 Štúr, L. 18, 22, 27, 32, 34, 296, 299, 331,
 346
 Švagrovský, Š. **279 – 294**
 Švec, V. 94
 Tablic, B. 32, 95
 Takáčová, L. 230 – 240 (*recenzia jej slovníka*)
 Tannenová, D. 337, 339
 Tarcalová, Ž. 245 – 253 (*o nej*)
 Taussig, P. 320
 Tibenská, E. 316, 317
 Tichá, Z. 93
 Timon, S. 289
 Tóbbik, Š. 68
 Tolstoj, L. N. 169
 Tomajková, E. 337
 Tomášik, S. 32
 Trávníček, F. 318
 Trubeckoj, N. S. 228, 333
 Turčány, V. 101
 Uhrinová-Hornoková, A. 329
 Uličný, O. 266
 Unuk, D. 336
 Vadkertiová-Gavorníková, L. 337
 Vajanský, S. H. 143
 Vajdlová, M. 93
 Valentová, I. 327
 Vaňko, J. 227 – 229 (*recenzia jeho knihy*)
 Varchola, M. 34
 Vay, A. 281
 Viktorin, J. K. 197
 Vlček, J. 199, 202
 Vojtech, M. 95
 Vondráček, M. 261
 Vrlíková, K. 50 – 51 (*o nej*), 52 – 56 (*súpis jej
 práce*)
 Vybíral 339
 Výkypěl, B. 94
 Wachtarczyková, J. 91, 326
 Westley 229
 Wiatrowská, L. 93
 Winter, Z. 95
 Zajcev, B. 35
 Zambor, J. 181
 Zamborová, M. 164
 Zápoľský, J. 279
 Zawilská, K. 94
 Zeman, J. 337 – 344 (*recenzia jeho knihy*)
 Zozulák, J. 35
 Zvalová, J. 241 – 243 (*recenzia jej knihy*)
 Žáry, Š. 320
 Žemberová, V. 35
 Žeňuch, P. 34, 286
 Žigo, P. 57, 91, 96 – 98 (*recenzia jeho knihy*),
 162, 165 – 168, 198, 335
 Žiláková, M. 337

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia od začiatku roka 1994 prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať jednotné riadkovanie 2; prípadný petit vyznačiť len na vytlačenej stránke príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; s. 312 a pod.).

Tvrdom koncom riadka používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Naproti tomu treba vždy vyznačiť aj toto ·v·š·e·o·b·e·c·n·e·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (napr. s. 3 – 12; v r. 1888 – 1889; G. Altmann – V. Krupa; spojovníky: T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.).

Znaky, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a pod.), pisať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Napr.

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ż	&z = ż
ń = Ń	ń = ń	ł = Ł	ł = ł
#E = Ę	ę = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky pod čiarou používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou 5¼“ alebo 3½“ a opraveným vytlačeným príspevkom.

Upozorňujeme autorov, ktorí chcú mať separátne výtlačky uverejnených štúdií, aby svoju požiadavku o počte separátov poslali do redakcie spolu s ponúkanou štúdiou. Separáty, ako aj doberku si však musia zaplatiť (cena 1 separátneho výtlačku je 3 Sk).

Súčasťou každej štúdie od 1. čísla 63. ročníka Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti.

**SLO-
VENS**

**ROČNÍK
64-1999**

REC

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

ISSN 0037-6981

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 65, 2000. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: M. Zamborová. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 Mün-
chen, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2000

SPRÁVA

Juraj Dolník: Jazyk a hodnotenie
(Banská Bystrica, 1999)

Jazyk a hodnotenie je monografickou prácou Juraja Dolníka, s ktorou ešte možno neprišla do styku širšia odborná verejnosť. Keďže vyšla v neveľkom náklade a distribučné ambície súčasných vydavateľov sú predsa len limitované, nebude azda zbytočné podať o nej krátku informáciu vo forme správy aj pol roka po jej vydaní.

Kniha je určená viac odborníkom pracujúcim na poli lingvistiky ako študentom s rovnakým zameraním. Autor sa tu totiž nesnaží spracúvať problematiku hodnotenia didaktizujúcim spôsobom. Kniha je skôr usporiadaným súborom rôznych štúdií, ktoré spája téma jazyka a hodnotenia. Porozumenie výkladu autora tiež predpokladá istý stupeň lingvistických znalostí, čo by ale na druhej strane nemalo odradiť študentov siahnuť po nej ako po doplnkovej literatúre.

Jednotlivým kapitolám (štúdiám) dominuje téma hodnotenia, pričom hodnotenie tu nie je sprievodným javom, ale centrálnym pojmom. Na stavbu a fungovanie jazyka, ale i jazykové správanie používateľov jazyka sa tu nazerá z axiologického hľadiska. Sám autor svoju prácu v úvode tejto knihy hodnotí ako „vstup do budovania a realizácie axiologickej koncepcie uchopenia jazyka a jeho nositeľov“ (s. 2.), čím jasne naznačuje, že práca je akousi „prvou lastovičkou“ pri budovaní osobitnej axiologickej teórie jazyka u nás.

Zámerom autora a cieľom jeho vedeckého výskumu bolo skúmanie slovenského jazyka z hľadiska hodnotenia. Všeobecný obsah jeho výskumu tvoria tri dominantné otázky: 1. ako sa premieta hodnotiacu schopnosť, resp. aktivita nositeľov slovenského jazyka do stavby a fungovania slovenčiny, resp. do jazykových zmien, 2. ako sa používa jazyk (slovenčina) pri hodnotení, 3. ako sa prejavujú hodnotiace postoje nositeľov slovenského jazyka pri jeho kultivovaní, pri metajazykovom zaobchádzaní s ním. Predmetom jeho výskumu bola axiologická kompetencia nositeľov slovenského jazyka. Pojem axiologickej kompetencie predstavuje teoreticko- metodologické východisko tohto výskumného projektu. Autor axiologickú kompetenciu definuje ako „schopnosť konajúceho uplatňovať axiologický koncept“ (s. 6.).

Axiologický koncept je kľúčový pojem axiologickej koncepcie jazyka. Chápe sa tu ako interpretačný konštrukt, istá myšlienková schéma, podľa ktorej sa riadi konanie subjektu pri hodnotení. Ním sa teda zdôvodňuje konanie subjektu. J. Dolník ho modelovo opisuje ako realizáciu dvoch operačných krokov: axiologickej funkcie a axiologickej reakcie. Axiologická funkcia priradzuje istému hodnotiacemu parametru (vlastnosti) istú hodnotiacu predstavu. Dominantný prvok v triede hodnotiacich predstáv je hodnotiaci štandard (predstava zodpovedajúca norme: „taký, aký má byť“). Axiologická reakcia spočíva v realizácii preferenčného vzťahu k entite. Z axiologického konceptu tak vyplýva pojem preferencie, ktorý je veľmi úzko spätý s hodnotením. J. Dolník vo všetkých kapitolách tejto práce vychádza z týchto základných ideí a pojem axiologický koncept uplatňuje vo vzťahu k jazyku vo všetkých troch vyššie spomenutých otázkach.

Do problematiky prvej tézy výskumu spadá aj vymedzenie hodnotiacich slov v slovenčine oproti slovám s čisto nociónálnym významom a vydelenie jednotlivých typov axiologických slov vo vzťahu k axiologickému konceptu (typ M, typ H, typ R), ktoré autor pomenúva podľa dominantného komponentu axiologického konceptu (význam axiologickej funkcie, hodnota axiologickej funkcie, axiologická reakcia). Autor v osobitnej kapitole rozoberá aj spôsoby a prostriedky lexikálneho vyjadrenia citového hodnotenia v slovenčine. Ďalšie dve kapitoly sú tu venované prototypovej teórii, v ktorých autor okrem iného približuje základné myšlienky tejto teórie a nastoľuje niekoľko otázok spojených s prototypovým prístupom k lexikálnej jednotke. Na pozadí tejto teórie vysvetľuje prečo používatelia jazyka preferujú isté pomenovania v prípade, keď jestvujú pomenovacie možnosti rozličnej úrovne abstrakcie.

Autor sa zaoberá aj problematikou motivácie a lexikalizácie. V motivácii okrem iného vidí aj vysvetlenie toho, prečo bežní nositelia jazyka uprednostňujú istý výraz pred iným, často napohľad nelogicky český pred „rýdzo“ slovenským (napr. prádlo pred bielizeň). Preferovanie tohto výrazu spočíva práve vo vyššom stupni jeho motivácie, v jeho väčšej typickosti, a to i napriek neústrojnosti (nespisovnosti) výrazu.

J. Dolník vo svojich výkladoch o hodnotení a jazyku sleduje ďalej problematiku príznakovosti, ktorú začína inventarizáciou javov, na ktoré sa priamo alebo nepriamo v rôznych lingvistických úvahách protiklad príznakového a bezpríznakového vzťahuje. Vychádzajúc z pôvodného Trubeckého vymedzenia príznakovosti, bezpríznakový člen tejto asymetrickej opozície stotožňuje s pojmom jednoduchosti, ktorý určuje atribútom „kognitívna“. Svoje uvažovanie zhŕňa v tvrdení, že „princíp kognitívnej jednoduchosti riadi naše preferenčné zaobchádzanie s jazykovými štruktúrami“ a že „jeho základom je kognitívna ekonómia“ (s.111). Autorov vý-

klad má zovšeobecňujúce smerovanie, ktoré ho priviedlo až k teórii jazykovej prirodzenosti. Jeho výsledkom je interpretácia výrazov „bezpríznačné“, „príznačné“ v zmysle „prirodzené“, „menej prirodzené“, resp. „neprirodzené“.

Druhou dominantnou tézou autorovho výskumu je otázka hodnotenia a používania jazyka. V tejto práci ju autor rieši v dvoch kapitolách, venovaných axiologickej stránke jazykovej komunikácie a preferenčnému aspektu rečových aktov. V prvej z nich najprv vymedzuje tie komponenty komunikácie, ktoré sú relevantné z hľadiska hodnotenia, teda tie, pri ktorých má komunikant možnosť voľby. Dáva tu tiež do vzťahu pojmy axiologickej a komunikačnej kompetencie tak, že axiologická kompetencia komunikačnú predpokladá. Komunikačná kompetencia je však rozhodujúca pre primerané použitie daného jazykového prostriedku v danej situácii. Týmito kompetenčnými pojmami J. Dolník vysvetľuje schopnosť používateľa jazyka primerane zmysluplne reagovať v konkrétnej komunikačnej situácii. Táto schopnosť spočíva v zhodnotení a následne preferovaní istých pojmov alebo istých druhov správania na základe pravdepodobne už vrozených jazykových, komunikačných a sociálnych pravidiel. V druhej kapitole sa autor usiluje teoreticky zobrazit' niektoré aspekty preferencií v oblasti rečových aktov. Preferenciu pritom stotožňuje s druhým operačným krokom axiologického konceptu, axiologickou reakciou, a tým aj poukazuje na jej spätosť s hodnotením.

Záverečné kapitoly tejto publikácie o axiologickej stránke jazyka sú nielen o jazyku ako hodnote, ale aj ako o objekte hodnotenia. Sú v nich prítomné metajazykové úvahy zasahujúce do výskumného poľa teórie jazykovej kultúry, čo dokazuje aj fakt, že autor často narába s takými pojmami ako jazyková norma, jazykové vedomie, resp. povedomie, spisovný jazyk, kodifikácia, jazykový úzus, kultivovanie jazyka atď. J. Dolník sa tiež upriamuje na problematiku spontánnych jazykových zmien a rôznych postojov jazykového spoločenstva k nim. Autor tu načrtol začínajúcu sa diferenciaciu náhľadov v teórii jazykovej kultúry u nás, súvisiacu s rozličnými prístupmi k jazyku: čisto obektivizujúcim a pragmatickým. Tieto odlišné „axiologické“ nazerania na jazyk sú príčinou nejednotnosti názorov na poli teórie jazykovej kultúry.

V poslednej kapitole tejto monografickej práce autor analyzuje matejazykovú kompetenciu Slovákov (najmä vo vzťahu k češtine), pričom tu poukazuje na rozdiel medzi odborne podloženou a prirodzenou kompetenciou. Napätie medzi nimi označuje ako „napätie medzi želaným stavom národného sebavedomia Slovákov a ich „reálnym“ správaním, ktorým toto sebavedomie preukazujú“ (s. 227). Tým nielenže vysvetľuje početnú prítomnosť českých slov v jazykovom úze nositeľov slovenčiny, ale aj zreteľne pomenúva problém v súčasnej teórii jazykovej kultúry v našom jazykovom prostredí.

Táto monografická práca J. Dolníka je jednou z tých, ktoré ešte nie sú v našej jazykovednej literatúre úplne bežné. Nahliada sa v nej na jazyk, jeho stavbu, štruktúru, používanie a reálne fungovanie z hľadiska hodnotenia. Autorovi však nejde o vybudovanie nejakej „umelej“ teórie, lebo svoje zistenia konfrontuje s reálnym stavom v jazykovom úze bežných nositeľov slovenčiny. Treba priznať, že dojem z nej narúšajú početné tlačové chyby, no za tento nedostatok by sa sotva dal viniť autor. Ak však čitateľ privrie oči nad touto nie odbornou vadou, určite ocení prínos tejto práce pri budovaní axiologickej koncepcie jazyka.

Katarína Puškelová